

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЗМІСТУ І МЕТОДІВ НАВЧАННЯ
ТЕРНОПІЛЬСЬКА АКАДЕМІЯ НАРОДНОГО
ГОСПОДАРСТВА

О.П.КИРИЛЕНКО

Ф І Н А Н С И

*Рекомендовано Міністерством освіти України
як навчальний посібник для студентів економічних
спеціальностей вищих навчальних закладів та слухачів
інститутів післядипломної освіти*

Тернопіль
“Економічна думка”
1999

ББК 65.26я73
К 43
УДК 336(075.8)

О.П.Кириленко. Фінанси: Навчальний посібник.– 2-е вид., перероб, і доп, – Тернопіль: «Економічна думка», 1999.- 163с.

В навчальному посібнику розглянуто сутність фінансів та їх роль в економічному і соціальному житті суспільства, склад і засади побудови фінансової системи України, завдання та основні напрями сучасної фінансової політики, її реалізацію з допомогою фінансового механізму. Особливості організації фінансів суб'єктів господарювання викладено на прикладі комерційних підприємств, бюджетних установ, громадських організацій та добродійних фондів. В складі державних фінансів дана характеристика бюджетній системі і державному бюджету України, системі оподаткування, державним цільовим фондам і державному кредиту.

Навчальний посібник розрахований на студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, слухачів інститутів післядипломної освіти.

Іл. 7. Табл. 9. Бібліогр.: 45 назв.

Автор: Кириленко Ольга Павлівна, канд. екон. наук, доцент ТАНГ

Рецензенти: Василик О.Д., докт. екон. наук, професор, завідувач кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Чорний М.П., канд. екон. наук, доцент, начальник управління документальних перевірок ДПА в Тернопільській області.

Відповідальний за випуск: Юрій С.І., докт. екон. наук, професор ТАНГ

ISBN 966-7411-11-7

© О.П.Кириленко, 1999

ВСТУП

Курс «Фінанси» передбачений навчальними програмами по підготовці студентів всіх економічних спеціальностей. В ньому викладаються загальна теорія фінансів, основи їх організації та використання в умовах перехідної економіки. Курс розрахований на попереднє знання дисциплін «Основи економічної теорії», «Статистика», «Макроекономіка» та «Мікроекономіка» і є основою для успішного подальшого оволодіння дисциплінами «Фінанси підприємництва», «Податкова справа», «Державний бюджет».

В запропонованому навчальному посібнику розглядаються питання: сутності і функцій фінансів, складу фінансової системи України та проблеми її реформування, фінансові ресурси як матеріальне втілення фінансів, зміст фінансової політики та основні її напрямки в сучасних умовах розвитку України, склад та функціонування фінансового механізму, проблеми його вдосконалення.

Важливе місце відведено розгляду особливостей організації фінансів суб'єктів підприємництва, виходячи з виняткової ролі підприємницької діяльності та приватної ініціативи в ринковій економіці.

В складі загальнодержавних фінансів дана характеристика бюджету і бюджетній системі, системі оподаткування, державним цільовим фондам та державному кредиту.

Навчальний посібник розроблений у відповідності з типовою програмою по курсу «Фінанси», розрахований на студентів економічних вузів і факультетів, слухачів інститутів післядипломної освіти.

I

СУТНІСТЬ ФІНАНСІВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ФУНКЦІОНУВАННЯ

1.1. СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ФІНАНСІВ

Слово “фінанси” походить від латинського “financia”, що перекладається як “грошовий платіж”. Найпершою, найбільш яскравою формою фінансових відносин стали податки. Згадки про податки є у багатьох історичних пам’ятках. Так, зокрема, у Біблії сказано, що “Конче даси з усього врожаю насіння твого, що рікрічно на полі зросте... десятину збіжжя свого, виноградного соку свого, і оливки своєї, і перворідних худоби своєї великої й худоби своєї дрібної” (Старий Заповіт, п’ята книга Мойсеєва).

Історія податків тривала і надзвичайно цікава. Оподатковувалося в різний час і в різних країнах майже все: майно, доходи, земля, спадок, товари тощо. Найвищого розквіту податки набули в умовах капіталізму.

Як історична категорія, фінанси виникли одночасно з державою. Саме для утримання державного апарату і використовувалися податки як важіль вилучення частини виробленої вартості або доходу. Кошти, отримані від податків спрямовувалися на задоволення державних потреб, таких як управління, оборона, втручання в економіку, підтримка соціально незахищених верств населення, міжнародне співробітництво тощо.

З розвитком держави фінансові відносини вдосконалювалися, збагачувалися новими формами прояву і вже не уособлювалися лише у податках. Формувалися державні скарбниці, з’явилися окремі рахунки коштів, фонди грошових коштів цільового призначення, бюджети, державні цінні папери, державний кредит та ін.

На поверхні економічних явищ фінанси асоціюються з рухом грошових коштів, але *фінанси* — це не гроші, а відносини:

- 1) суспільні — мають місце в суспільстві;
- 2) економічні — пов’язані з процесом відтворення;

- 3) розподільчі — виникають переважно на стадії розподілу;
- 4) фондоутворюючі — супроводжуються утворенням і витратанням фондів грошових коштів.

Таким чином, матеріально-речовою основою фінансів є **фонди грошових коштів**.

Характерні риси фондів грошових коштів:

1) **цільовий характер всіх фондів** — кожен фонд грошових коштів створюється з певною метою, яка дуже часто відображається у назві фонду. Цільовий характер фондів знаходить вияв не тільки у чітко визначених напрямках використання коштів, але й у джерелах його формування.

2) **динамічність** — кошти, що акумулюються у фонді знаходяться у постійному русі: фонд поповнюється новими надходженнями, витрачаються кошти за цільовим призначенням. Виключенням є резервні (страхові) фонди, в яких кошти на певний період “омертвляються” і використовуються лише при настанні непередбачених подій. Крім того, великі фонди грошових коштів можуть ділитися на декілька менших за розміром. І нашіаки - окремі фонди можуть об'єднуватися в один фонд.

3) **кожен фонд має свою правову базу** у вигляді законів, указів, постанов тощо.

В залежності від рівня на якому проходить формування фондів грошових коштів, вони поділяються на 2 групи:

I — **централізовані** (бюджети, Пенсійний фонд України, Фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення, Державний інноваційний фонд, фонди міністерств, відомств, об'єднань та ін.

II — **децентралізовані** (фонди підприємств, організацій: амортизаційний фонд, фонд оплати праці, фонди економічного стимулювання з прибутку та ін).

Особливість децентралізованих фондів грошових коштів — їх розмір безпосереднього визначається кінцевим результатом роботи підприємств.

Таким чином, **фінанси як економічна категорія відображають відносини, пов'язані з формуванням та рухом фондів грошових коштів**. Зміст цієї категорії детальніше вияв

ляється у функціях, які виконують фінанси. Функції — це прояв суті кожної економічної категорії.

Фінанси виконують дві функції:

- 1) розподільчу;
- 2) контрольну.

Розподільча функція є головною для фінансів і проявляється в процесі розподілу валового національного продукту і національного доходу у вигляді утворення фондів грошових коштів та використання їх по цільовому призначенню.

Об'єктами розподілу є: валовий національний продукт — це вартість вироблених в суспільстві матеріальних благ за певний період часу, переважно за рік.

Національний дохід — заново створена в суспільстві вартість.

Національний дохід — це частина валового національного продукту, яка залишається після відрахування з нього фонду заміщення.

Національне багатство — це сукупність створених та нагромаджених матеріальних благ, якими володіє суспільство, а також природні ресурси, що враховані та включені в економічний оборот.

Національне багатство країни залучається у розподільчі процеси і є об'єктом розподілу з допомогою фінансів лише у виняткових випадках, таких як війни, катастрофи, стихійні лиха тощо.

Суб'єктами розподілу виступають: держава, юридичні і фізичні особи.

В процесі дії розподільчої функції фінансів розрізняють первинний і вторинний розподіл (або перерозподіл).

Первинний розподіл починається разом з розподілом виручки, що отримує підприємство за продукцію, роботи, послуги. Кошти направляються на покриття матеріальних затрат, утворення амортизаційного фонду, на оплату праці. Після цього підприємство розраховується з державою у вигляді сплати податків в бюджет, внесків в державні цільові фонди соціального страхування, соціального забезпечення та іншого призначення. Разом із формуванням бюджету та інших централізованих

фондів грошових коштів починається процес перерозподілу ринку розподіленої вартості.

Необхідність перерозподілу пов'язується з :

утриманням невиробничої сфери суспільства;

забезпеченням держави грошовими коштами для виконання своєї функцій (втручання в економіку, соціального захисту населення, управління і оборони).

Види перерозподілу:

1) міжгалузевий, який здійснюється через бюджет та інші фонди для утримання невиробничої сфери, проведення структурних зрушень у матеріальному виробництві;

2) міжтериторіальний — через бюджети, державні фонди і в деякій мірі галузеві фонди для перерозподілу коштів між окремими регіонами країни;

3) внутрігалузевий — через галузеві фонди, а також фонди об'єднань, підприємств для вирівнювання їх розвитку;

4) внутрігосподарський — через утворення децентралізованих фондів підприємств, організацій і установ; перерозподіл коштів між структурними підрозділами, цехами, відділами та ін.

Контрольна функція фінансів породжена їх розподільчою природою, здатністю кількісно відображати економічні процеси, які виникають при розподілі і перерозподілі валового національного продукту і національного доходу. А якщо фінанси мають таку властивість кількісного відображення пропорцій, то їм внутрішньопритаманна і функція контролю за розподілом валового національного продукту по відповідних фондах та їх витрачанням на передбачені законодавством цілі.

Контрольна функція фінансів на практиці реалізується в діяльності людей, що проводять фінансовий контроль — це прояв внутрішньопритаманної фінансам контрольної функції, її свідоме використання.

В кожній країні функціонує ціла система органів, що здійснюють фінансовий контроль. В Україні до них належить Міністерство фінансів, Державне Казначейство, Контрольно-ревізійна служба, Державна податкова служба та деякі інші.

Дія контрольної функції базується на фінансовій інформації, до якої ставляться наступні вимоги:

- вона повинна бути повною;
- достовірною;
- своєчасною.

Важливе місце у фінансовій інформації відводиться *фінансовим показникам*, характерною рисою яких є синтетичний характер, тобто залежність їх розміру від дії багатьох факторів. Це такі показники як прибуток, рентабельність, фондо-віддача, оборотність оборотних коштів та ін.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Який зміст економічної категорії “фінанси”?
2. Які фонди грошових коштів Ви знаєте і яке їх цільове спрямування?
3. Якими рисами характеризуються всі фонди грошових коштів?
4. Що таке об’єкти і суб’єкти розподілу з допомогою фінансів?
5. За даними статистичної звітності проаналізуйте динаміку валового національного продукту і національного доходу України за 1991 — 1997 роки.
6. В чому необхідність перерозподілу коштів з допомогою фінансів?
7. Які функції притаманні категорії фінансів?
8. Які податки Ви знаєте і як розвивається система оподаткування в Україні?
9. Що Вам відомо про діяльність державних органів, які здійснюють фінансовий контроль?

Запам’ятайте значення наступних термінів:

- **Фінанси**
- **Фонди грошових коштів**
- **Валовий національний продукт**
- **Національний дохід**
- **Національне багатство**

1.2. ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ

В процесі розподілу валового національного продукту у підприємствах, організаціях держави формуються доходи і грошові нагромадження, які називаються фінансовими ресурсами. В залежності від рівня, на якому проходить формування і використання фінансових ресурсів, їх поділяють (так як і всі фонди грошових коштів) на:

централізовані — які утворюються на рівні держави, окремих адміністративно-територіальних одиниць, об'єднань, міністерств;

децентралізовані — створюються окремими суб'єктами господарювання.

Обсяг фінансових ресурсів залежить від рівня розвитку економіки країни, методів господарювання. Найважливіші елементи фінансових ресурсів та чинники, що впливають на їх розмір, наведені в табл.1.

Головним джерелом фінансових ресурсів є національний дохід, тобто заново створена в суспільстві вартість.

Напрями використання фінансових ресурсів держави:

— розвиток народного господарства, структурна перебудова його галузей;

— фінансування закладів невиробничої сфери;

— соціальний захист населення;

— зовнішньоекономічна діяльність;

— охорона навколишнього середовища;

— створення резервів;

— управління;

— оборона країни та ін.

Напрями використання фінансових ресурсів підприємств, організацій і установ:

— розширене відтворення і розвиток підприємств;

— вирішення соціальних проблем;

— матеріальне стимулювання працюючих;

— створення фінансових резервів;

— задоволення інших потреб.

Актуальним питанням вдосконалення фінансових відносин є питання про встановлення раціонального співвідношення між централізованими і децентралізованими фінансовими ресурсами. Високий рівень податків та інших обов'язкових внесків призводить до зростання фінансових ресурсів держави і зменшення, відповідно, фінансових ресурсів підприємств, що негативно відображається на результатах їхньої діяльності, підриває матеріальну зацікавленість у досягненні кращих показників, а також сприяє відтоку коштів у тіньовий бізнес.

В сучасних умовах дефіциту фінансових ресурсів як на державному рівні, так і на рівні підприємств важливим є пошук нових видів доходів (проведення прискореної амортизації, випуск цінних паперів, приватизація та ін).

Одним з елементів фінансових ресурсів є **фінансові резерви** — це особлива група фондів грошових коштів, в яких нагромаджуються кошти, що на деякий час вилучаються з обороту, а використовуються у випадках збоїв у процесі суспільного виробництва.

Фінансові резерви створюються у грошовій формі і виступають необхідною умовою стабільного і збалансованого розвитку. Важливою є проблема наукового обґрунтування розмірів таких фондів. Тому що необґрунтоване збільшення чи зменшення фінансових резервів веде за собою негативні наслідки: значне відволікання коштів і сповільнення їх обороту або нестачу коштів при необхідності фінансування непередбачених потреб.

Фінансові резерви мають всі риси, які притаманні фондам грошових коштів і поділяються на 2 групи:

- 1) централізовані;
- 2) децентралізовані.

Багаторічна практика довела доцільність їх створення як на рівні держави, галузей, об'єднань, так і на первинних рівнях господарювання.

Таблиця 1.

Фінансові ресурси та чинники їх росту

Елементи фінансових ресурсів	Чинники росту
Прибуток	Обсяг реалізованої продукції, робіт, послуг; рівень цін і затрат.
Амортизаційні відрахування	Вартість основних фондів, їх структура, норми амортизаційних відрахувань.
Відрахування на соціальні цілі	Розмір фонду оплати праці. Тарифи відрахувань на соціальні цілі.
Податок на додану вартість, акцизний збір	Обсяги реалізованої продукції, робіт, послуг, ставки податків, пільги.
Податок на прибуток	Розмір прибутку, ставки оподаткування, пільги.
Ресурсні платежі в бюджет	Обсяг земельних, лісових, водних та інших ресурсів, що залучаються в господарський оборот, ставки податків, пільги.
Доходи від зовнішньоекономічної діяльності	Обсяг зовнішньоторгового обороту, рівень цін і мита.
Резервні фонди	Утворюються згідно законодавства.
Доходи від зовнішніх та внутрішніх позик	Умови проведення позик, наявність тимчасово вільних коштів.

Методи формування фінансових резервів:

бюджетний — створення в складі кожного бюджету бюджетних резервів, одним з видів яких є оборотна касова готівка;

галузевий — створення за рахунок відрахувань з прибутку підприємств галузевих резервів;

госпрозрахунковий — формування фінансових резервів підприємств, організацій, установ;

страховий — утворення фондів страхових організацій.

Одним з видів бюджетних резервів є **резервний фонд Кабінету Міністрів України**. Формується з метою фінансування невідкладних витрат у народному господарстві, соціально-культурних та інших заходів, які не могли бути пере-

дбаченими під час затвердження Державного бюджету на відповідний рік. Цей фонд створюється в розмірі до двох відсотків обсягу видатків державного бюджету і входить до складу видатків Державного бюджету України.

Головними напрямками витрачання коштів цього фонду є:

— фінансування витрат, пов'язаних з надзвичайними ситуаціями;

— фінансування робіт по ліквідації наслідків стихійних явищ та аварій;

— непередбачені витрати, пов'язані з введенням законів;

— інші заходи, які не могли бути передбачені під час затвердження Державного бюджету України.

Одночасно встановлена вимога, що кошти резервного фонду Кабінету Міністрів України не можуть використовуватися:

1) на погашення боргів уряду;

2) для збільшення сум по статтях видатків, передбачених у державному бюджеті.

Контроль за цільовим і своєчасним використанням коштів резервного фонду здійснює Міністерство фінансів України.

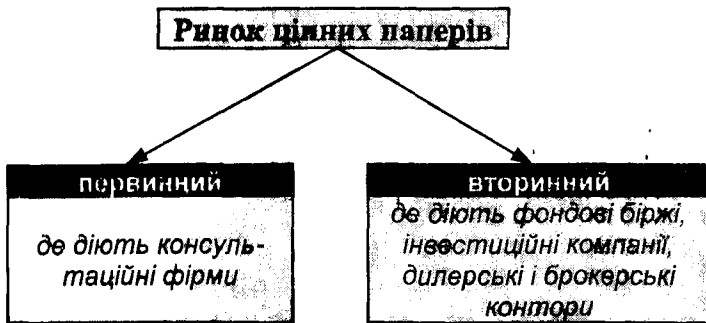
Мобілізація і перерозподіл фінансових ресурсів в умовах ринку відбувається на фінансовому ринку, який складається з двох складових:

-ринку цінних паперів (фондового ринку);

-ринку банківських позик.

Ринок цінних паперів, в свою чергу, поділяється на первинний ринок цінних паперів та вторинний ринок цінних паперів (див. мал.1).

На первинному ринку відбувається мобілізація фінансових ресурсів шляхом емісії цінних паперів та їх первинного розміщення. На вторинному ринку цінних паперів проходить перерозподіл фінансових ресурсів між галузями діяльності через купівлю-продаж цінних паперів на фондовій біржі з допомогою фінансових посередників — дилерів, брокерів.

Малюнок 1. *Склад ринку цінних паперів*

В умовах ринкової економіки перерозподіл фінансових ресурсів здійснюється головним чином через фінансовий ринок, переваги такого перерозподілу полягають у наступному:

1) значно скорочуються строки, необхідні для залучення коштів;

2) змінюється відношення до фінансових ресурсів, мобілізованих через фінансовий ринок, зростає зацікавленість в їх раціональному використанні;

3) в процесі перерозподілу фінансових ресурсів включаються, крім тимчасово вільних коштів юридичних осіб, і кошти населення.

Фондовий ринок України знаходиться у стадії становлення. І поки що недостатнім є рівень організаційної оформленості біржового і позабіржового ринку цінних паперів, законодавчо не врегульовано створення і функціонування окремих інститутів фондового ринку. Темпи формування ринку цінних паперів відстають від темпів проведення приватизації. Не розроблені і не працюють механізми захисту інвесторів, що гальмує залучення інвестицій в економіку України. Перешкодою для розвитку фондового ринку є відсутність у більшості вітчизняних торговців цінними паперами достатніх власних коштів для роботи на первинному і, особливо, на вторинному ринку цінних паперів.

В таких умовах недостатнього розвитку та правової неврегульованості фондового ринку України спостерігається тенденція відтоку значних пакетів акцій інвестиційно привабливих об'єктів до іноземних інвесторів.

Для того, щоб фондовий ринок сприяв розвитку економіки, забезпечував необхідні умови для інвестицій, його функціонування повинно базуватися на таких принципах:

— *соціальної справедливості*, як забезпечення створення рівних можливостей та спрощення умов доступу на ринок фінансових ресурсів, недопущення дискримінації прав і свобод суб'єктів ринку цінних паперів;

— *надійності захисту інвесторів*, як створення соціально-політичних, економічних, правових умов для реалізації інтересів суб'єктів фондового ринку та забезпечення захисту їх майнових прав;

— *регульованості*, як створення гнучкої і ефективної системи регулювання фондового ринку;

— *контрольності*, як забезпечення такого механізму обліку і контролю, який запобігав би і попереджував зловживання та злочинність на ринку цінних паперів;

— *ефективності*, як максимальної реалізації потенційних можливостей фондового ринку по мобілізації та розміщенню фінансових ресурсів у перспективні сфери та галузі економіки, що сприятиме її розвитку та задоволенню потреб населення;

— *правової упорядкованості*, як створення необхідної правової інфраструктури для забезпечення функціонування фондового ринку, яка буде чітко регламентувати діяльність його суб'єктів;

— *прозорості, відкритості*, як забезпечення надання інвесторам повної інформації, що стосується умов випуску та обігу цінних паперів, гласності фінансово-господарської діяльності емітентів, недопущення виявів дискримінації суб'єктів фондового ринку;

— *конкурентності*, як забезпечення свободи підприємницької діяльності для інвесторів, емітентів, ринкових посередників, створення умов для змагання за вигідне

розміщення вільних фінансових ресурсів, встановлення немонополістичних цін на послуги посередників, контроль за дотриманням принципів добросовісної конкуренції.

На фінансовому ринку України можуть обертатися наступні види цінних паперів:

- 1) акції;
- 2) облігації державних та місцевих позик;
- 3) облігації підприємств;
- 4) казначейські зобов'язання;
- 5) оцадні сертифікати;
- 6) векселі.

Акції — це пайові цінні папери, які не мають встановленого строку обігу. Засвідчують про участь у статутному фонді акціонерного товариства, про членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним. Акції дають право їх власникам на одержання частки прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства.

Акції можуть бути *іменними*, де вказується власник і його реквізити, а також *на пред'явника*, де такі відомості не вказуються. Крім того, в залежності від черговості виплати доходу і права на участь в управлінні акціонерним товариством, акції можуть бути: простими та привілейованими.

Привілейовані акції дають власникові переважне право на одержання дивідендів, на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації. Проте власники цих акцій не беруть участі в управлінні товариством.

Власники *простих акцій* отримують дивіденди в розмірах, що визначається кінцевими результатами роботи товариства за рік, а також беруть участь в управлінні акціонерним товариством.

Облігації державних та місцевих позик — це боргові цінні папери, які мають обмежений строк обігу. Засвідчують внесення власником облігації грошових коштів і підтверджують зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього

цінного паперу в передбачений строк з виплатою фіксованого процента.

Підприємства всіх форм власності, об'єднання, господарські товариства можуть випускати **облігації підприємств**, які також є борговими цінними паперами з обмеженим умовами випуску строком обігу і виплатою доходу. Облігації підприємств не дають права їх власникам на участь в управлінні підприємством.

Казначейські зобов'язання — це цінні папери на пред'явника, які розповсюджуються на добровільних засадах серед населення. Засвідчують внесення їх власником грошових коштів до бюджету і дають право на одержання доходу. Відмінності казначейських зобов'язань від облігацій державних позик полягають у наступному:

— казначейські зобов'язання розповсюджуються виключно серед населення;

— виплата доходу здійснюється у фіксованих процентах;

— метою випуску казначейських зобов'язань є покриття бюджетного дефіциту.

Ощадні сертифікати — це письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке свідчить про право вкладника на одержання після обумовленого строку депозиту і процентів по ньому.

Ощадні сертифікати бувають іменні і на пред'явника. Крім того, вони бувають **строковими** — видаються на певний строк під певний договірний процент, а також **до запитання**.

Вексель, як цінний папір, засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселеутримувачу). Векселі бувають двох видів: **проті та переказні**.

Питання для закріплення матеріалу **та самостійної роботи:**

1. Що таке “фінансові ресурси” і які найважливіші їхні елементи Ви знаєте?
2. Чинники, що впливають на абсолютні розміри і динаміку фінансових ресурсів?

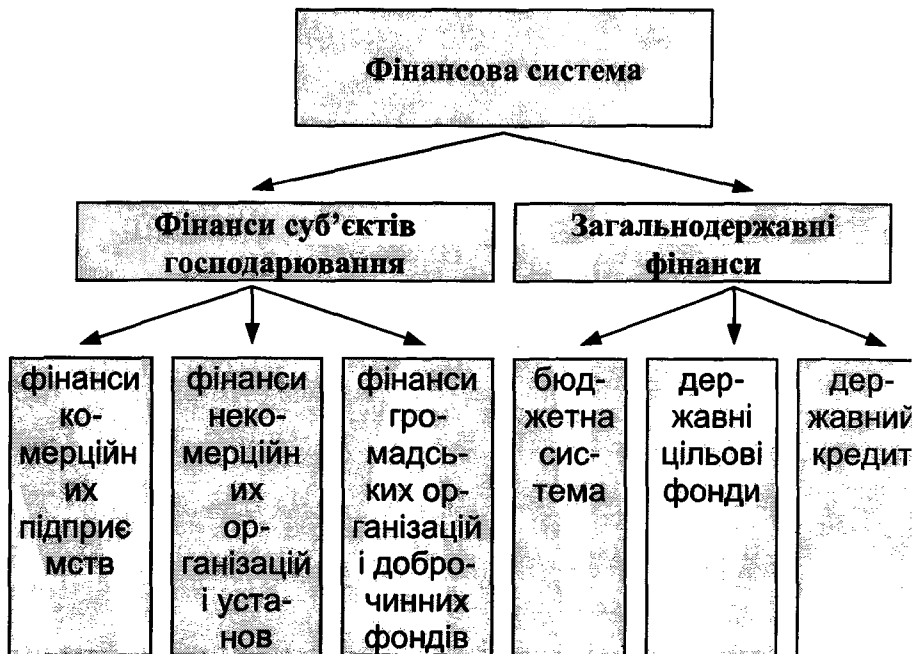
4. На задоволення яких потреб спрямовуються централізовані і децентралізовані фінансові ресурси?
5. Як вирішується в сучасних умовах проблема залучення альтернативних джерел фінансових ресурсів держави і окремих суб'єктів господарювання?
6. На основі річного бухгалтерського звіту підприємства проаналізуйте формування, розподіл і використання фінансових ресурсів.
7. Яке призначення та методи формування фінансових резервів?
8. Яку роль відіграє фінансовий ринок у мобілізації та перерозподілі фінансових ресурсів?
9. Проблеми становлення і розвитку фондового ринку України.
10. Дайте характеристику та назвіть сфери застосування основних видів цінних паперів, що можуть обертатися на ринку цінних паперів України.

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- **Фінансові ресурси**
- **Фінансові резерви**
- **Фінансовий ринок. Фондовий ринок**
- **Акції**
- **Облігації**
- **Казначейські зобов'язання**
- **Ощадні сертифікати**
- **Векселі**

1.3. ФІНАНСОВА СИСТЕМА

Фінансові відносини, що виникають при розподілі і перерозподілі валового національного продукту і національного доходу, надзвичайно різноманітні, але їх можна поділити за певними ознаками. Цей поділ знаходить відображення у побудові фінансової системи. **Фінансова система** — це сукупність окремих сфер фінансових відносин, які пов'язані між собою, їм притаманні централізовані або децентралізовані фонди грошових коштів, є відповідний апарат управління та правове забезпечення. Склад фінансової системи України показаний на мал.2:

Малюнок 2 . Склад фінансової системи України

Всі фінансові відносини в залежності від ролі суб'єктів у суспільному виробництві можна поділити на такі сфери:

- 1) фінанси суб'єктів господарювання;
- 2) загальнодержавні фінанси.

Але всередині кожної сфери, конкретизуючи характер діяльності суб'єктів, виділяються окремі *ланки фінансових відносин*. Так, наприклад, в складі фінансів суб'єктів господарювання це:

- 1) фінанси комерційних підприємств;
- 2) фінанси некомерційних організацій і установ;
- 3) фінанси громадських організацій і добродійних фондів.

Крім того, в таких ланках фінансової системи як фінанси комерційних підприємств, фінанси некомерційних організацій і установ, можна продовжити поділ в залежності від галузевої ознаки і за формами власності.

Всі сфери і ланки фінансової системи існують взаємопов'язано, але центральне місце серед них займають бюджети. Бюджети пов'язані зі всіма іншими ланками і об'єднують фінансову систему в єдине ціле.

Принципи побудови фінансової системи:

1) **єдність**, яка обумовлена єдиною економічною і політичною основою суспільства, єдиною фінансовою політикою, що реалізується в життя через фінансову систему;

2) **функціональне призначення** ланок виражається в тому, що в кожній з них вирішуються свої завдання специфічними методами, існують відповідні фонди грошових коштів, апарат управління.

Загальнодержавним фінансам притаманні, крім того, принципи демократичного централізму і національної політики, які яскраво проявляються в побудові державних фінансових органів, а також бюджетної системи.

Фінанси комерційних підприємств мають особливості організації обумовлені специфікою їх діяльності. Підприємства працюють на засадах *комерційного розрахунку*, який передбачає отримання прибутку (доходу), відшкодування за рахунок власних коштів всіх затрат по основній діяльності, а також по її

розширенню і розвитку. Такі підприємства працюють, головним чином, в сфері матеріального виробництва. Але в сучасних умовах переходу до ринку і в сфері нематеріального виробництва деякі організації будують свою діяльність на засадах комерції (лікувальні, видавничі, навчальні заклади тощо).

Комерційні підприємства є основними платниками податків в бюджет, таких як податок на прибуток, податок на додану вартість, акцизний збір, ресурсні платежі, а також внесків в державні цільові фонди. Таким чином, за рахунок частини створеної комерційними підприємствами вартості при її перерозподілі через бюджети ці кошти спрямовуються на утримання установ невикробничої сфери (бюджетних організацій).

До некомерційних установ належать такі, які надають послуги, виконують роботи безкоштовно або за символічну плату, як не відшкодовує їх видатків. Це лікарні, поліклініки, школи, дитячі дошкільні установи, музеї, середні і вищі навчальні заклади та ін. Головним джерелом фінансування видатків цих організацій є бюджетні кошти, тому вони і називаються *бюджетними*. Організація фінансових відносин в некомерційних організаціях має свої особливості обумовлені характером перерозподільчих процесів у суспільстві, їхнім державним регулюванням, гострою нестачею бюджетних коштів, необхідністю їхнього економного і цільового використання.

Особливе місце у фінансовій системі належить фінансам громадських організацій та добродійних фондів. Вони являють собою добровільні об'єднання громадян за професіями і інтересами, захопленнями. На фінанси громадських організацій і добродійних фондів впливають особливості їхнього функціонування, пов'язані з відсутністю комерційної діяльності (а отже і доходів, отриманих внаслідок такої діяльності), а також відсутністю державного фінансування. Головним джерелом доходів таких організацій є: вступні і членські внески, добровільні і спонсорські пожертвування. Хоча громадські організації і добродійні фонди не мають права займатися комерційною діяльністю, вони можуть мати у власності комерційні підприємства, які спрямовують їм частину одержаного доходу.

Найбільш масовими і популярними є такі громадські організації: політичні партії, рухи, професійні спілки, товариства мистецтв, спортивні товариства та ін. Серед добродійних фондів України найбільш відомими є фонди “Україна — дітям”, “Намисто Славутича”, “Сімейне коло” та ін.

В сфері державних фінансів центральне місце займають бюджети, сукупність яких утворює бюджетну систему. До неї входять: Державний бюджет України, республіканський бюджет Автономної Республіки Крим та місцеві бюджети (обласні, міські, районні, районні в містах, селищні і сільські). Всього в Україні налічується понад 14 тис. бюджетів. Бюджети поряд з державними цільовими фондами є основними важелями перерозподілу виробленої в суспільстві вартості, з їх допомогою перерозподіляється майже половина валового внутрішнього продукту України.

Головним джерелом доходів бюджетів є загальнодержавні і місцеві податки, обов'язкові збори, а також деякі неподаткові надходження (кошти від приватизації державного майна, доходи від чотирирішньоекономічної діяльності, надходження від державних позик та ін.). Використовуються бюджетні кошти на розвиток народного господарства, соціально-культурні заходи, оборону, управління, охорону навколишнього середовища, створення державних резервів.

В 1995 році був прийнятий Закон України “Про бюджетну систему України”, який визначив основні засади побудови бюджетної системи, розмежування доходів і видатків між окремими її ланками, порядок бюджетного планування і бюджетного процесу. Повне втілення в практику цього закону є першочерговим завданням сучасної фінансової політики.

До складу загальнодержавних фінансів в Україні входить система державних цільових фондів. Відокремлення на початку 90-х років від державного бюджету окремих державних фондів з чітко визначеними джерелами утворення та напрямками використання сприяло налагодженню належного контролю за витратами коштів та збалансуванню доходів і видатків фондів. Але пізніше, у зв'язку з хронічною нестачею фінансових ресурсів на

державному рівні, виникла необхідність приєднання деяких позабюджетних фондів до Державного бюджету України (Пенсійного фонду, Фонду Чорнобиля, Державного інноваційного фонду, Державного фонду сприяння зайнятості населення).

Державні цільові фонди по цільовому призначенню поділяються на економічні, соціальні, науково-дослідні, страхові та ін. Вони можуть бути створеними як на загальнодержавному так і на місцевому рівні.

В систему державних цільових фондів входить понад 30 фондів. Найбільшими за абсолютними розмірами, з чітко визначеними джерелами утворення, а також обов'язковим характером відрахувань є: Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування України, Державний фонд сприяння зайнятості населення, Фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення, Державний інноваційний фонд.

В загальнодержавних фінансах є особлива ланка фінансових відносин — **державний кредит**. Існування державного кредиту пов'язано з постійним протиріччям між потребами держави і її фінансовими можливостями, з хронічною нестачею централізованих фінансових ресурсів і, зокрема, з бюджетним дефіцитом. Держава виступає як позичальник коштів (а її кредиторами є юридичні та фізичні особи), кредитор і гарант. Найважливішими формами державного кредиту є державні позики, грошово-речові лотереї, використання частини вкладів населення в ощадних установах, використання коштів Державного позикового фонду. Державні позики можуть супроводжуватися випуском цінних паперів (державних облігацій і казначейських зобов'язань) або бути у безготівковій формі (шляхом записів на відповідних рахунках). Державні позики бувають зовнішніми і внутрішніми.

Функціонування державного кредиту веде до утворення **державного боргу**, як сукупності зобов'язань держави перед населенням, юридичними особами, іноземними державами та міжнародними організаціями. У видатковій частині Державного

бюджету України щорічно передбачаються видатки на обслуговування державного боргу.

Формування відлагодженої та ефективно функціонуючої фінансової системи — відповідальне і складне завдання, вирішення якого потребує багато часу. Фінансова система України знаходиться на етапі становлення і вдосконалення. Найважливішими проблемами її розвитку є:

— зміцнення фінансів суб'єктів господарювання з метою посилення мотивацій до ефективної роботи, інвестиційної діяльності;

— відрагодження фінансового механізму діяльності бюджетних установ, пошук нових джерел фінансових ресурсів в умовах дефіциту бюджетних коштів;

— реформа бюджетної системи, практична реалізація всіх положень Закону України “Про бюджетну систему України”;

— економне витрачання бюджетних коштів, посилення контролю за їх цільовим використанням;

— реформа системи оподаткування в напрямку послаблення податкового тиску;

— зменшення кількості і розмірів відрахувань у державні цільові фонди, відокремлення їх від бюджету;

— раціональне використання коштів, залучених з допомогою державного кредиту, зміцнення довіри до державних цінних паперів.

Питання для закріплення матеріалу **і самостійної роботи**

1. Що таке “фінансова система” та як вона побудована в Україні?
2. Яка ланка займає центральне місце у фінансовій системі?
3. Наведіть приклади взаємозв'язку між окремими ланками фінансової системи.
4. Порівняйте склад фінансової системи України і фінансових систем розвинутих ринкових країн: США, Великобританії, Німеччини, Франції.

5. Дайте коротку характеристику особливостей фінансових відносин, що виникають в ланках фінансової системи.
6. Які завдання стоять перед фінансовою системою України у умовах реформування економіки?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- **Фінансова система**
- **Бюджетна система**
- **Державні цільові фонди**
- **Державний кредит**

1.4. ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА

Фінансова політика — це сукупність фінансових (розподільчих і нерозподільчих) заходів, які здійснює держава через фінансову систему. Фінансова політика — це частина економічної політики. Головним завданням фінансової політики є забезпечення реалізації тої чи іншої державної програми відповідними фінансовими ресурсами.

Проявляється фінансова політика у:

- фінансовому законодавстві;
- в системі форм і методів мобілізації фінансових ресурсів (найважливішими з яких є податки);
- в нерозподілі фінансових ресурсів між окремими верствами населення, галузями діяльності, регіонами країни;
- в структурі доходів і видатків бюджетів та ін.

Найважливішими умовами результативності фінансової політики є:

- врахування дії економічних законів розвитку суспільства; вивчення та використання досвіду попередніх етапів господарського будівництва;
- врахування специфіки сучасних умов, зміни у зовнішній та внутрішній політиці;
- комплексність у розробці заходів, пов'язаних із вдосконаленням фінансових відносин.

Фінансова політика має надзвичайно велике значення в житті суспільства і при дотриманні вищенаведених умов може сприяти розвитку продуктивних сил, покращанню добробуту населення, вирішенню національних і міжнародних проблем, підвищенню обороноздатності країни.

В залежності від характеру заходів і часу, на які вони розраховані, розрізняють наступні поняття: фінансова стратегія і фінансова тактика.

Фінансова стратегія — це основні напрями використання фінансів на тривалу перспективу. Прикладом стратегічних завдань і відповідно їх фінансового забезпечення є: впровадження

власної грошової одиниці, проведення приватизації, подолання інфляції і спаду виробництва.

Фінансова тактика спрямована на вирішення завдань окремого етапу розвитку країни і полягає у зміні форм організації фінансових відносин. Яскравим прикладом фінансової тактики удосконалення системи оподаткування, надання пільг окремих платникам, територіальний перерозподіл фінансових ресурсів через бюджетну систему.

В кожній країні конкретні методи проведення фінансової політики залежать від історичних умов, рівня економічного розвитку, національних традицій та інших чинників. Сучасна фінансова політика України в значній мірі визначає важкий стан економіки, а саме:

- спад виробництва;
- інфляція і систематична грошова емісія;
- велика кількість збиткових і низькорентабельних підприємств;
- значні непродуктивні затрати і збитки;
- матеріально-фінансове розбалансування економіки;
- велика заборгованість держави.

У 1990 році в Україні була розроблена і прийнята Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки. В цьому важливому документі були накреслені напрямки фінансової стратегії уряду на перспективу в зв'язку з необхідністю переходу до ринкової економіки. В концепції була дана характеристика основних рис ринку в Україні, моделей та етапів переходу до нього. Визначені головні завдання:

- проведення роздержавлення і приватизації підприємств;
- здійснення земельної реформи;
- демонополізація економіки;
- свобода підприємництва;
- реформа фінансово-бюджетної і банківської систем, нормалізація грошового обігу;
- створення ринкової інфраструктури, в т.ч. фінансового ринку;
- державне регулювання економіки з допомогою ринкових методів;

забезпечення соціального захисту населення;

вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності з метою зміцнення позицій країни у світовому співтоваристві;

захист і оздоровлення екологічного середовища.

Звичайно, що вирішення всіх завдань, поставлених Концепцією вимагає тривалого часу, більшість з них залишаються актуальними і в умовах сьогодення.

За роки існування України, як незалежної держави, було прийнято цілий ряд документів, в яких знайшла відображення фінансова політика уряду. Так, в 1992 році була розроблена і затверджена кабінетом Міністрів України для надання міжнародному валютному фонду Програма економічних реформ і політики України. В ній було відмічено, що першочерговими питаннями фінансової політики є :

покращання податкового регулювання через зменшення ставок податків, стимулювання направлення коштів на інвестиції;

скорочення бюджетного дефіциту, зокрема, за рахунок скорочення дотацій і субсидій нерентабельним підприємствам, зменшення витрат на оборону і управління;

підготовка до запровадження страхової медицини;

запровадження законодавчого обмеження бюджетного дефіциту.

Економічна ситуація, в якій опинилася Україна на початку 90-х років, виявилася чи не найскладнішою серед усіх постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи, і тому практична реалізація поставлених завдань виявилася занадто складною. В економіці країни спостерігалось загострення кризових процесів. Було допущено ряд помилок в економічній політиці, в здійсненні зовнішньоекономічного курсу, ігнорувалися специфічні умови ринкової трансформації економіки України. В таких умовах було прийнято рішення про здійснення радикальних економічних реформ, спрямованих на розбудову в Україні соціально-орієнтованої ринкової економіки, забезпечення реального повороту всієї господарської системи до людини. З цією метою в галузі фінансової політики передба-

чається проведення глибокої реформи фінансової і бюджетної системи шляхом:

- реального розмежування фінансової та кредитної систем країни;

- відокремлення фінансів державних підприємств від державного бюджету;

- розробки зведеного балансу фінансових ресурсів держав для відображення процесів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів держави, суб'єктів господарювання населення;

- забезпечення децентралізації державних фінансів, розмежування державного та місцевого бюджетів за джерелами надходжень та витрат;

- перебудова податкової системи у напрямі її подальшої лібералізації;

- запровадження системи достовірного фінансового обліку звітності та своєчасної сплати податків;

- створення в структурі Міністерства фінансів України єдиної централізованої системи казначейства для організації здійснення і контролю за виконанням державного бюджету;

- зменшення бюджетних видатків та відповідне скорочення дефіциту державного бюджету;

- формування ринку обслуговування державного боргу на основі розміщення на ньому державних позик та облігацій, державних короткострокових казначейських зобов'язань.

В 1995 році в Україні була започаткована нова традиція взаємин глави держави і парламенту через подання щорічної доповіді Президента України. Головна мета таких доповідей — інформування всього населення України, світової громадськості про економічний стан України та перспективи її соціально економічного розвитку. У зверненні Президента України Леоніда Кучми до Верховної Ради України 5 квітня 1995 року були вказані актуальні проблеми сучасної фінансової політики та запропоновані доцільні шляхи їх вирішення.

Було визнано, що пріоритетним напрямком фінансової політики повинно бути зміцнення фінансів підприємств та ор

ініціатив, як основи основ виживання економіки, головний напрям стимулювання продукуючого процесу. І тому передбачаються:

- зменшення податку на прибуток підприємств та організацій;
- зменшення відрахувань до Фонду сприяння зайнятості населення;
- проведення індексації вартості основних фондів;
- припинення вилучення з підприємств 25-ти відсотків амортизаційних відрахувань;
- проведення поступової передачі об'єктів соціально-культурної сфери підприємств до комунальної власності;
- надання адресної допомоги тим структурам, робота яких на даний час пріоритетні напрями виробництва, засвідчує високу конкурентну спроможність продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках;
- спрощення процедури банкрутства;
- активізація інвестиційної політики;
- формування фінансово-промислових груп;
- залучення іноземних інвестицій в економіку України.

Однією з найбільш невідкладних комплексних проблем економічної політики у Зверненні було вказано проблему посилення керуваності економіки і як важливий інструмент її втілення --- проведення ефективної бюджетної політики, яка передбачає:

- впорядкування і спрощення системи податків;
- забезпечення стабільності податкової політики;
- розробку податкового кодексу;
- посилення податкової дисципліни на всіх рівнях;
- реорганізацію контрольно-ревізійної служби.

В умовах ринку одним з найважливіших важелів впливу держави на економіку є податки, з допомогою яких визначають пропорції розподілу валового національного продукту, темпи нагромадження, здійснюють вплив на платіжеспроможний попит населення і рівень його добробуту тощо. І тому питання податкової політики завжди знаходилися в центрі уваги парламенту і уряду України. Але до 1995 року всі зміни, що передбачали-

ся в цій галузі, мали обмежений характер і торкалися окремих аспектів оподаткування. І тому було прийнято рішення про впровадження в Україні податкової реформи, метою якої є:

- пом'якшення податкової політики;
- стимулювання вітчизняного виробництва;
- посилення податкової та платіжної дисципліни і забезпечення своєчасних надходжень до державного бюджету.

Реалізація цієї мети повинна бути забезпечена через:

- створення стабільної податкової системи;
- спрощення обчислення податків і сплата їх у такі строки, які б забезпечували можливість платникам враховувати це під час планування фінансово-господарської діяльності наступного періоду;
- зменшення рівня розміру податкових вилучень починаючи з 1997 року до 45-ти відсотків валового внутрішнього продукту;
- чітке визначення об'єктів оподаткування для запобігання випадкам подвійного оподаткування;
- упорядкування стягнення податків та посилення відповідальності за ухилення від сплати та їх несвоєчасну сплату;
- скасування пільг в оподаткуванні, наданих за галузевим принципом або окремим суб'єктам господарювання з одночасним запровадженням механізму реструктуризації безнадійної заборгованості за податковими зобов'язаннями;
- зменшення ставок податків на імпортовану продукцію, яка необхідна для вітчизняних виробників і збільшення податків на продукцію, яка імпортується в Україну і призначена для кінцевого споживання, за умови що аналогічна продукція виробляється в Україні;
- посилення оподаткування бартерних товарообмінних операцій та операцій з давальницькою сировиною;
- скасування авансової сплати податків та запровадження їх сплати раз на місяць;
- перехід до обчислення оподаткованого прибутку як різниці між валовим доходом та валовими витратами виробництва (обігу).

Першим кроком у проведенні податкової реформи в Україні стало прийняття в 1997 році Законів України: “Про систему оподаткування”, “Про податок на додану вартість”, “Про оподаткування прибутку підприємств”.

Цитання для закріплення матеріалу **та самостійної роботи**

1. Що таке “фінансова політика”, “фінансова стратегія” та “фінансова тактика”?
1. Які органи державної влади та управління розробляють та реалізують фінансову політику?
1. У яких законодавчих актах знаходиться відображення сучасна фінансова політика уряду України?
1. Назвіть найважливіші умови ефективності проведення фінансової політики. Наведіть приклади.
1. На основі літературних джерел з історії фінансів проаналізуйте, як змінювалася фінансова політика на окремих етапах розвитку країни?
1. Які основні напрямки сучасної фінансової політики України?
1. У чому суть податкової реформи, яка проводиться в Україні?

Запам’ятайте значення наступних термінів:

- 1. Фінансова політика
- 1. Фінансова стратегія
- 1. Фінансова тактика

II СКЛАД ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ

2.1. ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ

В кожній країні держава використовує *певний господарський механізм* для впливу на процес відтворення. Склад і структура господарського механізму визначається рівнем розвитку економіки, відносинами власності, історичними та національними особливостями розвитку суспільства. Одним з елементів господарського механізму є фінансовий механізм.

Фінансовий механізм — це сукупність конкретних форм і методів забезпечення розподільчих і перерозподільчих відносин, утворення доходів, фондів грошових коштів. Склад фінансового механізму показаний на малюнку 3.

Яким же чином і з допомогою яких форм і методів здійснюється розподіл і перерозподіл виробленого в суспільстві національного продукту і національного доходу? Перш за все вказані процеси знаходять відображення у *фінансовому плануванні* — діяльності по складанню планів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів на рівні окремих суб'єктів господарювання, їх об'єднань, галузевих структур, територіально-адміністративних одиниць, країни в цілому. У фінансових планах вказуються основні пропорції розподілу створеної вартості через задоволення власних виробничих потреб, спрямування частини коштів на сплату податків обов'язкових зборів, стимулювання працюючих, інвестування тимчасово вільних коштів та ін.

У фінансовому плануванні важливим є застосування принципів наукового обґрунтування показників плану і забезпечення їх стабільності, використання прогресивних норм і нормативів математичних методів та електронно-обчислювальних машин.

Фінансовий механізм

Малюнок 3. *Склад фінансового механізму*

При виконанні фінансових планів виникає потреба в *оперативному управлінні*, як діяльності, пов'язаній із необхідністю втручання в розподільчі процеси з метою ліквідації диспропорцій, подоланню “вузьких місць”, своєчасному перерозподілу коштів, забезпеченню досягнення запланованих результатів.

Як при складанні фінансових планів, так і при їх виконанні, а також по закінченні певних періодів проводиться *фінансовий контроль*, спрямований на перевірку правильності вартісного розподілу і перерозподілу валового національного продукту і національного доходу за відповідними фондами грошових коштів та їх використанням за цільовим призначенням. Фінансовий контроль є необхідною умовою безперервного і поступового розвитку економіки країни.

Здійснення системи розподільчих і перерозподільчих відносин відбувається із використанням методів фінансового забезпечення суб'єктів господарської діяльності, основними з них є:

— **бюджетне фінансування** як надання коштів з бюджету на безповоротних засадах;

— **кредитування** — це надання коштів на принципах повнотності, платності, строковості і забезпеченості;

— **самофінансування** передбачає відшкодування витрат суб'єктів господарювання по основній діяльності та її розвитку за рахунок власних джерел. Принцип самофінансування допускає залучення кредитних ресурсів;

— **оренда** (лізінг) — це передача майна у користування за певну плату і на певний строк;

— **інвестування** — процес вкладання грошей в ті чи інші об'єкти з розрахунком на збільшення їх вартості, а також отримання додаткового доходу.

— **фінансове регулювання** діяльності відбувається, в першу чергу і головним чином, через оподаткування як вилучення частини доходів підприємств і організацій, а також населення спрямування цих коштів в бюджети та державні цільові фонди для задоволення державних потреб. В умовах ринкової економіки використання адміністративних методів впливу надто обмежене, і тому головний акцент у регулюванні економіки робиться на оподаткуванні.

Конкретними формами здійснення процесів розподілу і перерозподілу створеної вартості є **фінансові важелі**, до яких відносяться податки, обов'язкові збори, норми амортизаційних відрахувань, норми витрачання коштів в бюджетних установах орендна плата, процент за кредит, дотації, субсидії, субвенції, заохочувальні фонди, штрафи, пеня, премії та ін. Особливістю фінансових важелів є те, що вони засновуються на врахуванні економічних інтересів держави, підприємств, організацій, населення.

Звичайно, що серед всіх фінансових важелів особливе місце займають податки і збори з допомогою яких держава мобілізує

можливі для виконання покладених на неї функцій, а також впливає на підприємницьку діяльність і стимулює її, сприяє інвестиційній активності, визначає пропорції нагромадження і споживання, забезпечує раціональне використання обмежених природних ресурсів тощо. Система оподаткування в Україні знаходиться в процесі реформування, завданнями якого є: по-глибленню податкового тягаря на виробників, надання пільг інвесторам і експортерам готової продукції, забезпечення стабільності і простоти у справлянні податків, уникнення подвійного оподаткування, посилення відповідальності за сплату податків.

Одним з напрямів впливу держави на темпи суспільного відтворення є встановлення норм амортизаційних відрахувань, визначення методів нарахування амортизації, застосування прискореної амортизації з метою сприяння розвитку науково-технічного прогресу. При цьому особливого значення набуває наукове обґрунтування розмірів норм амортизації тому що, як їх значно збільшення, так і зменшення має негативні наслідки.

Для зацікавлення суб'єктів господарювання в досягненні певних результатів використовуються *фінансові стимули*. До них належать заохочувальні фонди, які утворюються з прибутку, бюджетне фінансування ефективних напрямів розвитку народного господарства (в тому числі дотації підприємствам, діяльність яких має важливе значення для економіки), фінансування підготовки і перепідготовки кадрів, спеціальні фінансові пільги (пільги по податках та можливість проведення прискореної амортизації).

Заохочувальні фонди з прибутку підприємств створюють необхідні стимули для досягнення кращих результатів господарювання, тому що саме ці фонди є головним джерелом коштів для матеріального стимулювання працюючих, задоволення соціальних потреб та виробничого розвитку. Визначення пріоритетності тих чи інших напрямків використання чистого прибутку є виключно внутрішньою справою самих підприємств.

Спеціальні фінансові пільги також сприяють створенню сприятливих умов для окремих господарських суб'єктів і засто-

совуються переважно у вигляді повного або часткового звільнення від податків, застосування деференційованих став оподаткування, виключення певних сум з оподатковуваних доходів, надання права на проведення прискореної амортизації. Одночасно ринковий механізм передбачає створення для всіх підприємницьких структур рівних умов для діяльності, і тому перелік пільг в оподаткуванні не повинен бути значним.

До фінансових стимулів належить і фінансування за рахунок державних коштів розвитку галузей народного господарства, структурної перебудови, підготовки і підвищення кваліфікації робочої сили, науково-дослідних робіт, природоохоронних заходів. Але в сучасних умовах хронічного дефіциту централізованих фінансових ресурсів обсяг коштів, що направляються на задоволення вказаних потреб, обмежений.

У фінансових важелях важливе місце займають *фінансові санкції* як особливі форми організації фінансових відносин, призначені посилювати матеріальну відповідальність суб'єктів господарювання у виконанні взятих зобов'язань (договірних умов сплати податків і зборів тощо). В умовах ринку роль фінансових санкцій значно зростає. Найбільш розповсюджені серед них є штраф і пеня.

Штраф — це міра матеріального впливу на винних у порушенні законодавства, угод або діючих правил. Накладаються, за правило, в твердій грошовій сумі.

Пеня — застосовується при несвоєчасному виконанні грошових зобов'язань і нараховується за кожен день прострочення. Розмір пені встановлюється в процентах від суми простроченого платежу.

Для нормального функціонування фінансового механізму, а його складі фінансових методів і важелів, необхідне відповідне їх нормативно-правове забезпечення, яке представлено, в першу чергу, Конституцією України, великою кількістю законів, а також підзаконних нормативно-правових актів.

Закони приймаються найвищим законодавчим органом — Верховною Радою України, є обов'язковими до виконання, мають вищу юридичну силу по відношенню до інших нормативних

актів. Велике значення в регламентації фінансових відносин мають такі акти: “Про власність”, “Про систему оподаткування”, “Про бюджетну систему України”, “Про підприємство”, “Про підприємства в Україні” та інші.

Підзаконні нормативно-правові акти приймаються компетентними державними органами на підставі діючих законів і у їх виконанні. До таких документів належать Укази Президента України, Декрети, Постанови Кабінету Міністрів, інструкції, накази міністерств, міжнародні договори, укладені і ратифіковані Верховною Радою України тощо.

В сучасних умовах реформування економіки України відбувається вдосконалення фінансового механізму. Найважливіші проблеми, які вирішуються при цьому це:

- створення передумов для розвитку ринку;
- забезпечення раціональних пропорцій розподілу і перерозподілу вилученого національного продукту і національного доходу;
- вихід із фінансової кризи і забезпечення необхідних темпів економічного зростання;
- науково-обґрунтоване фінансове планування і прогнозування обсягів централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів, їх розподілу і використання;
- підвищення результативності фінансового контролю;
- вдосконалення механізму дії фінансових важелів, стимулів і санкцій;
- адекватне правове і нормативне забезпечення функціонування усього фінансового механізму.

Питання для закріплення матеріалу і самостійної роботи

1. Що таке “фінансовий механізм” і які в нього складові елементи?
2. Назвіть методи фінансового забезпечення та вкажіть сфери застосування кожного з них.

3. Що входить до складу фінансових важелів, яке місце вони займають у фінансовому механізмі?
4. На прикладі реформування системи оподаткування проаналізуйте розвиток фінансових важелів в умовах переходу до ринку.
5. Яку роль відіграють фінансові стимули у фінансовому механізмі? Наведіть приклади.
6. Що таке “фінансові санкції”? Назвіть розміри відомих Вам фінансових санкцій.
7. Які документи входять у правове та нормативне забезпечення фінансового механізму?
8. В якому напрямку проходить вдосконалення фінансового механізму в умовах реформування економіки?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- **Фінансовий механізм**
- **Фінансові важелі**
- **Фінансові стимули**
- **Фінансові санкції**
- **Спеціальні фінансові пільги**
- **Штраф**
- **Пеня**

2.2. УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ

Управління це діяльність, пов'язана з впливом керуючого суб'єкта на керований об'єкт з метою досягнення певних результатів.

Управління притаманне всім сферам людської діяльності, в тому числі економічній і фінансовій. **Управління фінансами** — це складова частина управління економікою, його здійснює спеціальний апарат з допомогою специфічних прийомів і методів.

В управлінні фінансами виділяють об'єкти і суб'єкти управління. **Об'єктами** виступають фінансові відносини, в тому числі відносини, пов'язані з формуванням і використанням фондів грошових коштів. Найважливіші об'єкти — це фінанси підприємств, організацій і установ, фінанси домогосподарств, державні фінанси. **Суб'єктами** управління виступають держава (я особі законодавчих і виконавчих, в тому числі фінансових органів), фінансові служби підприємств, організацій, установ.

Сукупність всіх організаційних структур, які здійснюють управління фінансами, утворює **фінансовий апарат**.

Управлінська діяльність включає наступні функціональні елементи:

— **планування** займає важливе місце в управлінні фінансами, тому що саме в ході планування кожен суб'єкт господарювання оцінює свій фінансовий стан, виявляє резерви збільшення фінансових ресурсів, напрямки їх ефективного використання;

— **оперативне управління**, як комплекс заходів, що проводиться на основі оперативного аналізу конкретної фінансової ситуації. Мета оперативного управління — досягти максимального ефекту при мінімальних затратах шляхом своєчасної зміни фінансових відносин, маневрування фінансовими ресурсами;

— **контроль**, який пронизує всі стадії управлінської діяльності і в той же час має велике самостійне значення. В процесі контролю співставляються фактичні результати із запланованими, виявляються резерви.

Розрізняють стратегічне (або загальне) і оперативне управління фінансами. *Стратегічне управління* здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, апарат Президента, Міністерство фінансів України. Стратегічне управління — це управління на перспективу, виражається у встановленні обсягів фінансових ресурсів на перспективу для реалізації цільових програм, пов'язаних з піднесенням економіки України, проведенням її структурної перебудови, конверсії оборонних галузей, зміцнення аграрно-переробного комплексу, а також вирішення соціальних проблем. *Оперативне управління* фінансами здійснюють Міністерство фінансів України, дирекції позабюджетних фондів, страхових організацій, фінансові служби міністерств, підприємств та організацій і т.п.

В сучасних умовах переходу до ринку необхідно покращити наукове обґрунтування рішень, що приймаються, використовувати нові методи мобілізації та перерозподілу фінансових ресурсів, які раніше не використовувалися, зокрема з допомогою фінансового ринку. Важливо вивчати і використовувати досвід ринкових країн, а також країн Східної Європи, що перейшли з ринкові відносини.

В адміністративно-командній економіці протягом тривалого часу використовувалися одні і ті ж методи управління фінансами, вони були консервативними і не давали бажаного ефекту, розробка і впровадження нових фінансових важелів, нормативів проводилася дуже повільно (нормативів розподілу прибутку, норм амортизаційних відрахувань, тарифів відрахувань на соціальне страхування та ін.). І тому в сучасних умовах гостро постала проблема пошуку альтернативних методів управління і впливу на суб'єкти господарювання, які відповідали би ринковій економіці.

Розподіл функцій в управлінні фінансами між органами державної влади і управління:

Верховна Рада України, як єдиний орган законодавчої влади, приймає закони, в тому числі з фінансових питань, затверджує Державний бюджет України та вносить зміни до нього, здійснює контроль за виконанням Державного бюджету У

раїни, приймає рішення щодо звіту про його виконання; визначає принципи внутрішньої і зовнішньої політики.

Президент України, як глава держави, створює у межах конституції, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби; підписує закони, прийняті Верховною Радою України; має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України.

Кабінет Міністрів України, як вищий орган у системі органів виконавчої влади, забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці і зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; організовує розробку проекту закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, надає Верховній Раді України звіт про його виконання.

Міністерство фінансів України, як центральний орган державної виконавчої влади, підвідомчий Кабінету Міністрів України:

- реалізує державну фінансову політику;
- складає проект державного бюджету;
- організовує виконання державного бюджету;
- забезпечує захист фінансових інтересів держави, здійснює у межах своєї компетенції контроль за виконанням фінансового законодавства;
- проводить методичну роботу з питань фінансового, бюджетного планування;
- складає квартальний розпис доходів і видатків;
- здійснює управління державним внутрішнім і зовнішнім боргом;
- контролює виконання державного бюджету, складає звіт про його виконання;
- розробляє пропозиції по удосконаленню податкової політики;

- здійснює контроль за випуском і обігом цінних паперів бере участь в роботі керівних органів фондів бірж;
- забезпечує впровадження єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку і звітності;
- вивчає валютно-фінансові проблеми в галузі міжнародного економічного співробітництва;
- готує і подає до Кабінету Міністрів України пропозиції щодо вступу України до міжнародних фінансових організацій і членства в них;
- виконує ряд інших функцій у відповідності з Положенням про Міністерство фінансів України.

При Міністерстві фінансів України діють Державна Контрольно-ревізійна служба, а також Державне Казначейство.

Головним завданням *Державної контрольно-ревізійної служби* є здійснення державного контролю за витрачання коштів і матеріальних цінностей, їх збереженням, станом і достовірністю бухгалтерського обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах, державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах і організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів та державних валютних фондів, розробка пропозицій щодо усунення виявлених недоліків і порушень та запобігання їм у подальшому.

Державне казначейство створене з метою ефективного управління коштами Державного бюджету України, підвищення оперативності у фінансуванні видатків у межах наявних обсягів фінансових ресурсів у Державному бюджеті. І тому основними завданнями казначейства є:

- організація виконання Державного бюджету України здійснення контролю за цим;
- управління наявними коштами Державного бюджету України, у тому числі в іноземній валюті, та коштами державних позабюджетних фондів у межах видатків, установлених на відповідний період;
- фінансування видатків Державного бюджету України;
- ведення обліку касового виконання Державного бюджету України, складання звітності про стан виконання Державного бюджету України;

— здійснення управління державним внутрішнім та зовнішнім боргом відповідно до чинного законодавства;

— розподіл між Державним бюджетом України та бюджетами Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя підрахувань від загальнодержавних податків, зборів і обов'язкових платежів за нормативами, затвердженими Верховною Радою України;

— здійснення контролю за надходженням, використанням коштів державних позабюджетних фондів;

— розробка нормативно-методичних документів з питань бухгалтерського обліку, звітності та організації виконання бюджетів усіх рівнів, які є обов'язковими для всіх підприємств, установ та організацій, що використовують бюджетні кошти та кошти державних позабюджетних фондів.

Державна податкова служба в Україні має статус Міністерства і є одним з органів виконавчої влади, створена з метою посилення контролю за справами податків, зборів та інших обов'язкових платежів, зміцнення виконавської дисципліни. Головними завданнями служби є:

— здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю оплати податків і зборів;

— розробка пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства, прийняття нормативних актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;

— формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб - платників податків та інших обов'язкових платежів та Єдиного Банку даних про платників податків - юридичних осіб;

— проведення роз'яснювальної роботи серед платників податків з питань оподаткування;

— попередження та розкриття злочинів та інших правопорушень у сфері оподаткування.

Повноваження *органів місцевого самоврядування* в галузі бюджету і фінансів:

— самостійно розробляють, затверджують і виконують відповідні місцеві бюджети;

— самостійно розпоряжаються коштами місцевих бюджетів визначають напрями їх використання;

— використовують вільні бюджетні кошти, додатково одержані в процесі виконання місцевих бюджетів;

— органи місцевого самоврядування можуть мати позабюджетні цільові (у тому числі валютні) кошти, які використовуються ними самостійно і знаходяться на спеціальних рахунках установах банків;

— мають право встановлювати місцеві податки і збори, я зараховуються до відповідних місцевих бюджетів. За рішення зборів громадян можуть запроваджувати місцеві збори на засадах добровільного самооподаткування;

— запроваджують відповідно до законодавства місцеві податки і збори та обов'язкові платежі;

— можуть випускати місцеві позики, лотереї та цінні папери, отримувати позики з інших бюджетів на покриття тимчасових касових розривів з їх погашенням до кінця бюджетного року, а також отримувати кредити в банківських установах;

— можуть створювати у межах законодавства комунальні банки та інші фінансово-кредитні установи, виступати гарантом кредитів підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності, розміщувати належні їм кошти в банках інших суб'єктів права власності, отримувати відсотки від доходів і зараховувати їх до доходної частини відповідного місцевого бюджету.

У системі органів державної влади, які здійснюють управління фінансами, центральне місце належить Міністерству фінансів України. В сучасних умовах створення основ ринкового господарства змінюється роль Міністерства фінансів у системі управління державою, а також розширюються і доповнюються його завдання і функції.

У відповідності із Концепцією розвитку Міністерства фінансів України, розробленою вченими Науково-дослідного фінансового інституту, цей орган повинен стати головним інструментом державного економічного регулювання. Для цього необхідно значно посилити роль тих підрозділів міністерств

які здійснюються бюджетною роботою, зокрема виконанням державного бюджету. Зміцнення потребує і контрольна функція міністерства як за рахунок підвищення ролі Головного контрольно-ревізійного управління, так і за рахунок посилення контрольних повноважень самого міністерства щодо використання коштів державного бюджету.

Передбачається, що Мінфін має стати головним уповноваженим урядом органом у взаємозв'язках України з міжнародними фінансовими організаціями, з питань залучення іноземних кредитів та інвестицій, надання урядових гарантій, залучення і використання валютних ресурсів.

Вдосконалення діяльності Міністерства фінансів України і перетворення його в координатора економічних реформ у країні передбачає значне розширення його функцій, зокрема таких як:

- розробка макроекономічної стратегії та макроекономічного прогнозування;

- розробка податкової та фіскальної політики;

- забезпечення стабільності державних фінансів;

- розробка митної політики і організація митної справи;

- організація і контроль за страховою діяльністю;

- контроль за виробництвом і реалізацією лікеро-горілчаних та тютюнових виробів;

- сприяння розвитку місцевого самоврядування і реформування міжбюджетних відносин;

- регулювання цін і тарифів та ін.

Закономірно, що всі зміни у діяльності і завданнях Міністерства фінансів України знайдуть своє відображення у підвищенні правового статусу як самого міністра, так і Міністерства фінансів України, а також у вдосконаленні та розвитку організаційної структури апарату і, звичайно, у конкретних прийомах і методах його роботи.

**Питання для закріплення матеріалу
та самостійної роботи:**

1. Назвіть об'єкти та суб'єкти управління фінансами та його функціональні елементи.
2. В чому полягає стратегічне управління фінансами і які органи державної та виконавчої влади його здійснюють?
3. В чому суть оперативного управління фінансами? Дай відповідь на основі конкретних прикладів прийнят управлінських рішень.
4. Як змінюються в умовах переходу до ринку метод управління фінансами?
5. Які функції, права і обов'язки Міністерства фінансів України?
6. Які напрямки розвитку Міністерства фінансів України в умовах реформування економіки?
7. Проаналізуйте, які зміни відбулися в останні роки у повноваженнях органів місцевого самоврядування в управлінні фінансами?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- **Управління фінансами**
- **Фінансовий аналіз**
- **Стратегічне управління фінансами**
- **Оперативне управління фінансами**

2.3. ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ

Фінансове планування — це один з елементів діяльності, пов'язаної з управлінням фінансами, складова частина всього народногосподарського планування. **Об'єктом** фінансового планування виступають фінансові ресурси, що утворюються в процесі розподілу і перерозподілу валового національного продукту, найважливішими серед них є прибуток, амортизаційні відрахування, податки, обов'язкові збори в цільові фонди та ін. **Фінансовий план** — це план формування, розподілу і використання фінансових ресурсів. Особливість фінансових планів — вони складаються виключно в грошовій формі.

Принципи фінансового планування:

— **наукова обгрунтованість**, яка передбачає проведення розрахунків фінансових показників на основі певних методик, з врахуванням кращого досвіду; використання засобів обчислювальної техніки, економіко-математичних методів, які передбачають багатоваріантність розрахунків і вибір найоптимальнішого з них;

— **єдність** фінансових планів полягає в єдності фінансової політики, єдиному підході до розподілу валового національного доходу, єдиній методології розрахунку фінансових показників та ін.;

— **безперервність**, яка означає взаємозв'язок перспективних, поточних і оперативних фінансових планів;

— **стабільність**, тобто незмінність показників фінансових планів.

Фінансові плани складаються окремими підприємствами, організаціями, установами, їх об'єднаннями (баланси доходів і витратки, конториси, бізнес-плани, платіжні календарі); на рівні міністерств, відомств, державних комітетів, державних цільових фондів; в розрізі окремих територій (місцеві бюджети), а також на рівні країни в цілому (Державний бюджет України, зведений бюджет, зведений баланс фінансових ресурсів).

За тривалістю дії розрізняють:

— перспективні фінансові плани (на період понад 1 рік);

- поточні (на 1 рік);
- оперативні (на квартал, місяць).

Діяльність, пов'язана із складанням кожного фінансового плану передбачає виконання певних видів робіт з використанням відповідних методів (див. таблицю 2)

Таблиця
Етапи і методи фінансового планування

№ п/п	Етапи	Методи
1.	Аналіз виконання показників фінансових планів за попередній період	Економічний аналіз
2.	Розрахунки доходів і витратків на плановий період	Коефіцієнтів, нормативний, економіко-математичні методи
3.	Збалансування доходів і витратків фінансового плану	Балансовий

Методи економічного аналізу вивчаються у відповідно: навчальному курсі, а також економіко-математичні методи. Якщо стосується інших методів, то суть їх полягає у наступному.

Метод коефіцієнтів, або екстраполяції передбачає розповсюдження встановлених у минулому тенденцій на майбутній період або розповсюдження вибіркового даних на іншу частину сукупності досліджуваних об'єктів, які самі не були досліджені.

Цей метод використовується при індексації вартості основних фондів, дооцінці товаро-матеріальних цінностей в зв'язку з інфляцією, при плануванні прибутку, величини власних оборотних коштів та ін.

Перевага методу коефіцієнтів полягає у його простоті, вочас цього методу притаманний суттєвий недолік. Справа в тому, що разом з коефіцієнтами, які використовуються при плануванні фінансових показників, механічно на наступний період переносяться всі недоліки, що мали місце в попередній період: внутрішні резерви, як правило, не вишуковуються.

Нормативний метод у фінансовому плануванні позбавлений визначеного недоліку; він передбачає розрахунок фінансових показників на основі встановлених норм і нормативів. Це — нормативні утворення фондів грошових коштів, норми амортизаційних відрахувань, нормативи розподілу прибутку, норми витрачання коштів в бюджетних установах та ін.

Нормативний метод є більш ефективним при умові що норми і нормативи відповідають наступним вимогам:

- вони мають бути науковообґрунтованими;
- прогресивними (т.б. орієнтованими на кращий досвід);
- тривалої дії;
- стабільними.

Нормативи бувають двох видів:

1) нормативи, засновані на матеріальних нормах, що представляють грошовий вираз натуральних норм (при визначенні видатків бюджетних установ);

2) нормативи як самостійні розрахункові величини, які відображають процеси формування і розподілу доходів, відрахувань та ін. (податки, внески в цільові фонди, нормативи розподілу прибутку).

Балансовий метод у фінансовому плануванні передбачає відповідність видатків джерелам їхнього покриття, ув'язку всіх розділів фінансового плану, фінансових і виробничих показників, в результаті чого досягається збалансованість плану. В сучасних умовах цей метод набуває особливого значення тому що всі видатки підприємств залежать від зароблених коштів; підприємства стали повністю самостійними і повинні розраховувати тільки на власні поступлення, а не на допомогу держави чи міністерства.

Попередня практика господарювання в нашій країні свідчить про недостатню увагу до цього методу, що проявлялося у перерозподілі коштів всередині галузей, використанні індивідуальних нормативів розподілу прибутку, наданні дотацій ібитковим підприємствам, а також місцевим бюджетам.

Напрямки удосконалення фінансового планування:

— забезпечення стабільних умов господарювання, а отже стабільних податків, зборів, подолання інфляції;

— підвищення ролі перспективного фінансового планування, яке в останній час майже не використовується через наявні негативні тенденції в розвитку економіки і неможливості точних розрахунків фінансових показників. Разом з тим, як окремі господарюючі суб'єкти, так і території країни в цілому зацікавлені у фінансовому плануванні на перспективу, тому і багато економічних процесів (зокрема по розширеному відтворенню) виходять за межі одного року і потребують свого обґрунтування;

— широке застосування економічних нормативів, електронно-обчислювальних машин, економіко-математичних методів автоматизованих систем управління у фінансовому плануванні;

— подальше розширення прав суб'єктів господарювання, органів місцевого самоврядування у фінансовому плануванні;

— уніфікація фінансових планів в окремих сферах діяльності.

Характеристика найбільш розповсюджених видів фінансових планів.

Баланс доходів і видатків складається на підприємствах. Поточний фінансовий план, розраховується на рік з розбивкою по кварталах.

Структура балансу доходів і видатків

І розділ. Доходи і надходження коштів:

— прибуток;

— амортизаційні відрахування;

— внутрішні фінансові ресурси, що виникають в основній діяльності (виручка від реалізації зайвих товарно-матеріальних цінностей, приріст стійких пасивів);

— внутрішні фінансові ресурси, що виникають в капітальному будівництві, яке проводиться господарським способом (виручка від реалізації попутного видобутку корисних копалин, прибуток та економія по будівельно-монтажних роботах, реалізація позатитульних споруд);

— кошти від продажу цінних паперів;

- пайов та інші внески членів трудового колективу;
- Поступлення коштів від вищестоящої організації.

III розділ. Видатки і відрахування:

- капітальні вкладення;
- капітальний ремонт основних фондів;
- приріст власних оборотних коштів;
- утворення фінансового резерву;
- фонди заохочення;
- науково-дослідні роботи;
- підготовка кадрів;
- утримання об'єктів соціальної культури.

IV розділ. Взаємовідносини з бюджетом та позабюджетними фондами:

- податки, збори та інші платежі в бюджет і в позабюджетні фонди;
- списування з бюджету.

V розділ. Взаємовідносини з кредитною системою:

- надання довгострокових позик;
- сплата відсотків по довгострокових позиках;
- погашення позик.

Платіжний календар — це оперативний фінансовий план.

Головною метою його складання — спрогнозувати фінансовий стан підприємства на певну дату, на відміну від балансу доходів і витрат, який складається за певний період. Форма цього фінансового плану представлена в таблиці 3.

При складанні платіжного календаря обов'язково враховуються: строки виплати заробітної плати, премій, внесення податків та здійснення інших платежів, розрахунків з постачальниками і споживачами; стан дебіторської і кредиторської заборгованості та ін.

Платіжний календар

№ п/п	Показники	Декади		
		1	2	
1.	Початкове сальдо			
2.	Надходження коштів			
3.	Витрачання коштів			
4.	Сальдо за період (рядок 2 — рядок 3)			
5.	Кінцеве сальдо (рядок 1 + рядок 4)			
6.	Мінімально допустиме сальдо			
7.	Залишок коштів [(рядок 5 — рядок 6) > 0]			
8.	Нестача коштів [(рядок 5 — рядок 6) < 0]			

Бізнес-план — план реалізації певного проекту або угоди. Це суто фінансовий план, але він містить розділи, в яких наводяться розрахунок фінансових показників, таких як затрати, прибуток, рентабельність, строк окупності затрат. Бізнес-план обов'язково складається у випадках приватизації підприємств, продажу контрольного пакета акцій на неконкурсних основних умовах іноземному інвестору, при створенні спільних підприємств з участю держави. Крім того, кредитні установи при наданні довгострокових позик вимагають представлення підприємства бізнес-планів для обґрунтування повернення кредитів.

Структура бізнес-плану: в перших розділах дається загальний опис проекту і вказується його мета і необхідність; характеристика товарів, робіт або результату, який досягається після завершення проекту і дає прибуток; дослідження і прогнозування ринкової ситуації, реклама, покупці і конкуренти; характеристика сировинної та експериментальної бази, забезпечення кваліфікованою робочою силою.

Заключні розділи бізнес-плану — фінансові — де надаються розрахунки прибутку і рентабельності від реалізації угоди з

проекту, обґрунтовуються терміни і джерела повернення позик, а також строки окупності затрат.

Кошториси доходів і видатків складають установи невинуваченої сфери і, в першу чергу, бюджетні організації.

Види кошторисів:

1) **Індивідуальні** (єдиний кошторис доходів і видатків) — це фінансові плани окремих бюджетних установ;

2) **загальні** кошториси складаються по однотипних бюджетних установах (школах, лікарнях);

3) **кошториси на проведення централізованих заходів** (змагань, конкурсів, олімпіад);

4) **зведені** — це зведені в єдині індивідуальні кошториси та кошториси на проведення централізованих заходів в розрізі окремого міністерства.

Бюджети, як фінансові плани на рівні держави або її окремих територіальних підрозділів, завжди мають дві частини — дохідну і видаткову. Дохідна частина включає поступлення податків і обов'язкових зборів, неподаткові надходження. У видатковій частині вказуються напрямки витрачання бюджетних коштів, які визначаються бюджетною політикою, а також діючим порядком розмежування видатків між окремими бюджетами.

Особливістю державного бюджету як фінансового плану є те, що він має силу закону. Щорічно Верховна Рада України приймає Закон України про Державний бюджет, в якому затверджує:

- суми доходів Державного бюджету України;
- суми видатків Державного бюджету України;
- граничний розмір дефіциту Державного бюджету України та джерела його покриття;
- суми дотацій, субвенцій та розміри відрахувань від регулюючих доходів;
- розмір оборотної касової готівки Державного бюджету України.

Баланс фінансових ресурсів і витрат держави складається з метою визначення обсягів фінансових ресурсів, що створюються в країні, напрямків їх використання, збалансування до-

ходів і витрат держави. Крім того, з допомогою цього фінансового плану перевіряється обґрунтованість розрахунку показників державного бюджету, платіжного балансу, балансу доходів і витрат населення. Відмінність балансу фінансових ресурсів і витрат держави від зведеного бюджету полягає в тому, що крім централізованих фінансових ресурсів які мобілізують через бюджетну систему і державні цільові фонди, в ньому відображаються і децентралізовані фінансові ресурси, які зосереджуються у суб'єктів господарювання і у населення.

В першому розділі *“Доходи”* наводяться поступлення всіх видів фінансових ресурсів — прибуток, податки, амортизаційні відрахування, внески в державні цільові фонди, доходи в зовнішньоекономічній діяльності, приріст довгострокових вкладень населення, доходи від приватизації, іноземні кредити тощо.

В другому розділі *“Витрати”* вказуються напрямки витрачання централізованих і децентралізованих фінансових ресурсів — витрати на розвиток економіки, на соціальні гарантії населенню, державні дотації, утримання соціально-культурних об'єктів, на оборону, управління, зовнішньоекономічну діяльність, на виплату пенсій, обслуговування державного боргу та ін.

Питання для закріплення матеріалу і самостійної роботи

1. Що таке “фінансовий план”? Наведіть приклади фінансових планів.
2. На яких принципах засновується фінансове планування?
3. Які є етапи у складанні фінансового плану?
4. Дайте порівняльну характеристику методам фінансового планування та наведіть приклади їх застосування.
5. Структура, показники і сфера застосування балансу доходів і витрат, платіжного календаря, бізнес-плану, кошторису.
6. Назвіть особливості бюджету як фінансового плану та балансу фінансових ресурсів і витрат держави.
7. Шляхи вдосконалення фінансового планування в умовах реформування фінансового механізму.

Знайдіть значення наступних термінів:

- **Фінансовий план**
- **Баланс доходів і видатків**
- **Плутівний календар**
- **Бізнес-план**
- **Контторис**
- **Бюджет**
- **Баланс фінансових ресурсів і витрат держави**

2.4. ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ

Фінансовий контроль — це один з елементів управління фінансами; особлива діяльність по перевірці правильно вартісного розподілу валового національного продукту утворення і витрачання фондів грошових коштів.

Принципи фінансового контролю:

- незалежність;
- гласність;
- превентивність (попереджувальний характер);
- дієвість;
- регулярність;
- об'єктивність;
- всеохоплюючий характер.

Малюнок 4. Класифікація фінансового контролю

В залежності від суб'єктів, що здійснюють фінансовий контроль, розрізняють наступні його *види*.

Державний фінансовий контроль проводять державні органи влади і управління. Весь державний контроль поділяється на загальнодержавний і відомчий. **Загальнодержавний контроль** має надзвичайно велике значення, від його організації багато в чому залежать шляхи економічного розвитку суспільного виробництва, рівень добробуту населення, маси

ра фінансової економіки і економічних злочинів. Проводять загальнодержавний контроль Кабінет Міністрів, Міністерство фінансів, Державна податкова служба, Державна контрольно-ревізійна служба, місцеві державні адміністрації, Державний митний комітет та ін.

Відомчий фінансовий контроль застосовується тільки по відношенню до підвідомчих підприємств та організацій і проводиться контролью-ревізійними підрозділами міністерств і відомств. В останні роки у зв'язку з ліквідацією великої кількості міністерств, появою підприємств нових форм власності масштаби відомчого фінансового контролю значно скоротилися.

Громадський фінансовий контроль — здійснюють громадські організації (партії, рухи, профспілкові організації).

Аудит — новий вид фінансового контролю. Це незалежний зовнішній фінансовий контроль, заснований на комерційних закладах. Поява і розвиток аудиту в сучасних умовах переходу до ринку обумовлені наступним:

- 1) відмиранням неефективного відомчого контролю;
- 2) наявністю підприємств нових форм власності, для яких немає поняття "вищестояща організація", яка здійснює контроль над їхньою діяльністю;
- 3) неможливістю загальнодержавними органами фінансового контролю охопити регулярними і глибокими перевірками всі об'єкти господарювання, що і покладається на аудиторські фірми.

В залежності від часу проведення виділяють наступні форми фінансового контролю:

- попередній, що проводиться до здійснення фінансових операцій;
- поточний, в процесі фінансових операцій (перерахування податків, зборів, утворення фондів грошових коштів, здійснення виплат та ін.);
- наступний, що проводиться по закінченні певних періодів, по підсумках місяця, кварталу, року.

Методи фінансового контролю, як конкретні прийоми його проведення, поділяються на **документальні** (ревізії і перевірки) і **натуральні** (інвентаризація, лабораторний аналіз, контрольний обмір, контрольний запуск сировини у виробництво тощо).

Ревізія — це метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації з дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірності обліку і звітності, спосіб документального викриття недостовірних витрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань.

Перевірка — це обстеження і визначення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації або їх підрозділів.

Ревізії бувають:

- комплексні, що охоплюють всі сторони діяльності підприємства;
- часткові (охоплюють лише окремі сторони);
- тематичні (одночасно проводяться в однотипних уставах по певному переліку питань);
- планові і позапланові;
- суцільні і вибіркові (в залежності від повноти залучення документів).

Найважливіше місце серед органів, які проводять загальний державний контроль, належить Державній податковій службі України та Державній контрольно-ревізійній службі України.

Державна податкова служба в Україні складається з Державної податкової адміністрації України, державних податкових адміністрацій в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, державних податкових інспекцій в районах, містах (крім міст Києва та Севастополя), районах у містах.

Державна податкова адміністрація України є центральним органом виконавчої влади.

В складі органів державної податкової служби створено спеціальні підрозділи по боротьбі з податковими правопорушеннями - податкова міліція.

Перед органами державної податкової служби поставлені наступні завдання:

- здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правильністю обчислення, повнотою і своєчасністю внесень до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів, а також неподаткових доходів, установлених законодавством;

- внесення у встановленому порядку пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства;

- прийняття у випадках, передбачених законом, нормативно-законодавчих актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;

- формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб платників податків та інших обов'язкових платежів та Єдиного реєстру даних про платників податків - юридичних осіб;

- роз'яснення законодавства з питань оподаткування серед платників податків;

- запобігання злочинам та іншим правопорушенням, передбаченим законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Принципи, якими користуються органи державної податкової служби:

- 1) здійснювати на підприємствах, в установах і організаціях всіх форм власності та у громадян, в тому числі громадян-резидентів підприємницької діяльності, перевірки грошових документів, бухгалтерської та фінансової документації, пов'язаної з порушенням та сплатою податків та зборів; одержувати від платників податків та громадян пояснення, довідки з питань оподаткування.

Періодичність таких перевірок та проведення обстежень виробничих, складських, торговельних та інших приміщень встановлюється Державною податковою адміністрацією України.

Органи державної податкової служби можуть запрошувати громадян, в тому числі громадян-суб'єктів підприємницької діяльності, для перевірки правильності нарахування та своєчасності сплати ними податків та обов'язкових зборів;

2) одержувати безоплатно від підприємств, установ та організацій (включаючи банківські, митні, фінансові), громадян довідки про діяльність, одержані доходи, витрати, рахунки та іншу інформацію, в т.ч. таку, яка необхідна для формування інформативного фонду Державного реєстру фізичних осіб платників податків та інших обов'язкових платежів;

3) обстежувати будь-які виробничі, складські, торговельні та інші приміщення суб'єктів господарювання незалежно від форм власності та житло громадян, якщо вони використовуються з юридичною адресою суб'єкта підприємницької діяльності, а також для отримання доходів;

4) вимагати від керівників та інших службових осіб підприємств, установ, організацій, а також від громадян, що перевіряються, усунення виявлених порушень податкового законодавства і законодавства про підприємницьку діяльність, контролювати їх виконання, а також припинення дій, які перешкоджають здійсненню повноважень посадовими особами органів державної податкової служби;

5) зупиняти операції підприємств, установ, організацій громадян на рахунках в фінансово-кредитних установах разі:

- відмови у проведенні документальної перевірки чи недопущення посадових осіб органів державної податкової служби до обстеження приміщень;

- неподання органам державної податкової служби бухгалтерської та іншої документації, пов'язаної із сплатою податків та обов'язкових зборів;

- неперед'явлення свідоцтв про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності, ліцензій, патентів, сертифікатів тощо;

- порушення суб'єктами підприємницької діяльності встановленого порядку реєстрації в органі державної податкової служби як платників податків, відсутності обліку об'єктів оподаткування;

б) вилучати (із залишенням копій) у підприємств, установ, організацій документи, що свідчать про приховування (за

ження) об'єктів оподаткування, несплату податків і платежів, а у громадян-підприємців, які порушують порядок заняття підприємницькою діяльністю — реєстраційне свідоцтво, ліцензії, патенти з наступною передачею матеріалів про порушення органам, які видали ці документи;

Г) застосовувати до підприємств, установ, організацій та громадян **фінансові санкції:**

в однократному розмірі донарахованих за результатами перевірки сум податків та інших платежів, а у разі повторного порушення протягом року - у двократному розмірі донарахованої суми;

- в розмірі 10 відсотків належних до сплати сум податків, інших платежів за неподання або несвоєчасне подання органам державної податкової служби податкових декларацій, розрахунків, аудиторських висновків та інших документів, необхідних для обчислення податків, а також за неподання або несвоєчасне подання установам банків платіжних доручень на оплату податків та обов'язкових зборів;

застосовувати до банківських установ, юридичних осіб, фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, які у встановлений строк не повідомили про відкриття або закриття рахунків у банках, фінансові санкції у вигляді стягнення від 20 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

Ж) стягувати до бюджетів та державних цільових фондів донараховані за результатами перевірок суми податків, зборів, суми недоїмки, штрафів та інших санкцій, якщо ці платежі не сплачені добровільно в десятиденний строк з дня прийняття органом податкової служби відповідного рішення, з юридичних осіб - у безспірному порядку, а з громадян - за рішенням суду або за виконавчими написами нотаріусів;

З) надавати відстрочки і рострочки сплати податків, інших платежів на умовах податкового кредиту з урахуванням фінансового стану платників податків;

И) за несвоєчасне виконання банківськими та іншими фінансово-кредитними установами розпоряджень органів дер-

жавної податкової служби про безспірне стягнення податків внесків, зборів, а також доручень суб'єктів господарювання громадян на сплату цих платежів стягувати з вказаних закладів пеню за кожний день прострочки, у розмірах, встановлених діючим законодавством;

11) накладати **адміністративні штрафи** на посадових осіб громадян, винних у порушеннях діючого фінансового законодавства.

Розміри адміністративних штрафів встановлюються в певних кількостях неоподатковуваних мінімумів доходів громадян в залежності від характеру порушень;

12) користуватися безперешкодно у службових справах засобами зв'язку, які належать підприємствам, установам та організаціям незалежно від форм власності;

13) у разі виявлення зловживань давати доручення органам державної контрольно-ревізійної служби на проведення ревізій;

14) вимагати від керівників підприємств, установ, організацій, які перевіряються, проведення інвентаризації основних фондів, товарно-матеріальних цінностей, коштів та розрахунків; у потрібних випадках опечатувати каси, склади, архіви;

15) надавати інформацію з Державного реєстру фізичних осіб — платників податків та інших обов'язкових платежів іншим державним органам відповідно до чинного законодавства.

16) матеріально і морально заохочувати громадян, які подають допомогу в боротьбі з порушеннями податкового законодавства.

Державна контрольно-ревізійна служба України діє при Міністерстві фінансів України і йому підпорядковується.

Державна контрольно-ревізійна служба складається з Головного контрольно-ревізійного управління України, контрольно-ревізійних управлінь в Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, контрольно-ревізійних підрозділів (відділів, груп) в районах, містах і районах у містах.

Органи Державної контрольно-ревізійної служби виконують наступні функції:

1) організовують роботу контрольно-ревізійних підрозділів на місцях по проведенню ревізій і перевірок, узагальнюють шкідливі ревізійні і перевірки, у випадках, передбачених законодавством, повідомляють про них органам законодавчої та виконавчої влади;

2) проводять ревізії та перевірки фінансової діяльності, стану та збереження коштів та матеріальних цінностей, достовірності обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах та інших органах державної виконавчої влади, в державних фондах, бюджетних установах, а також на підприємствах і в організаціях, які отримують кошти з бюджету та з державних валютних фондів;

3) проводять ревізії та перевірки правильності витрачання державних коштів на утримання місцевих органів державної виконавчої влади, установ і організацій, що діють за кордоном і фінансуються за рахунок державного бюджету;

4) контролюють повноту оприбуткування, правильність витрачання і збереження валютних коштів;

5) здійснюють контроль за усуненням недоліків і порушень, виявлених попередніми ревізіями та перевітками;

6) розробляють інструктивні та інші нормативні акти про проведення ревізій та перевірок;

7) здійснюють методичне керівництво і контроль за діяльністю підпорядкованих контрольно-ревізійних підрозділів; узагальнюють досвід проведення ревізій та перевірок і поширюють його серед контрольно-ревізійних служб, розробляють пропозиції щодо удосконалення контролю.

За ініціативою державної контрольно-ревізійної служби ревізія або перевірка підприємства, установи, організації може проводитись не частіше ніж один раз на рік. Але за дорученням правоохоронних органів ревізія чи перевірка може бути проведена в будь-який час.

Права державних контрольно-ревізійних служб аналогічні тим, якими користуються податкові адміністрації.

В 1997 році було прийнято закон "Про Розрахункову палату Верховної Ради України", згідно з яким повинна бути створена

Розрахункова палата як постійно діючий орган державного фінансово-економічного контролю. Основними завданнями палати є: контроль за своєчасним виконанням Державного бюджету, фінансуванням загальнодержавних програм, укладанням угод про державні позики і кредити; контроль за використанням золотого запасу, дорогоцінних металів, каменів; надання кредитів і здійснення операцій з розміщення золотого резерву і резерву іноземній валюті. Палата буде здійснювати ревізії і перевірки фінансових питань в апараті Верховної Ради, органах виконавчої влади, Національного банку, Фонді державного майна інших підпорядкованих Верховній Раді органах, а також на підприємствах та в організаціях.

В сучасних умовах створення основ ринкового господарства особливого значення набуває **аудиторський контроль**. В 1993 р. в Україні був прийнятий Закон “Про аудиторську діяльність” який визначає правові засади здійснення аудиторської діяльності і спрямований на створення системи незалежного фінансового контролю з метою захисту інтересів власника.

Закон визначає аудит як перевірку публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб’єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам.

Аудит здійснюється незалежними особами — аудиторами або аудиторськими фірмами. Аудиторські перевірки можуть проводитися з ініціативи керівництва або власників, засновників, господарюючого суб’єкта. Крім того, для певного переліку підприємств і організацій діючим законодавством встановлений *обов’язковий аудит*, це зокрема для: банків, інвестиційних фондів, інвестиційних компаній, інших небанківських фінансових установ, які здійснюють залучення коштів громадян або залучення чи торгівлю цінними паперами (крім операцій з випуску (емісії) власних корпоративних прав), бірж, страхових компаній, кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів.

Затрати на проведення аудиторських перевірок суб'єкти господарювання відносять на валові витрати.

Крім проведення контрольної роботи, аудиторські послуги можуть надаватися у вигляді консультацій з питань організації бухгалтерського обліку, проведення фінансово-господарської діяльності у відповідності з діючим законодавством, в т.ч. податковим. Аудиторські фірми — це комерційні організації, і тому всі свої послуги вони виконують за плату, розмір якої обумовлюється в договорі між замовником і аудиторською організацією.

Перед аудиторами ставляться високі професійні вимоги. Так, аудитор повинен мати *кваліфікаційний сертифікат*, який засвідчує його кваліфікаційну придатність, а також *ліцензію* — т.б. дозвіл на заняття аудиторською діяльністю. Сертифікацію і ліцензування аудиторської діяльності в Україні здійснює Аудиторська палата.

При проведенні перевірок аудитори самостійно визначають форми і методи аудиту на підставі чинного законодавства, існуючих норм і стандартів, умов договору із замовником, професійних знань та досвіду. Аудитори мають право отримувати всі необхідні документи для проведення перевірок, а також посилаються до них. Крім того, можуть перевіряти наявність грошових коштів, майна, інших цінностей.

Поряд з цим аудитори зобов'язані належним чином надавати аудиторські послуги, повідомляти власників, замовників про виявлені недоліки ведення бухгалтерського обліку і звітності, обережати в таємниці інформацію, отриману при проведенні аудиту.

З метою забезпечення об'єктивності і неупередженості в проведенні аудиторських перевірок діючим законодавством забороняється проведення аудиту аудитором, який має особисті майнові інтереси, прямі родинні стосунки з керівництвом господарюючого суб'єкта, що перевіряється, або є членом керівництва, засновником чи працівником (те ж саме — по відношенню до дочірніх підприємств, філій).

Результати проведеної аудиторської перевірки оформляються аудиторським висновком, який є офіційним документом, що засвідчений підписом та печаткою аудитора або аудиторської фірми. В ньому повинен бути зроблений висновок стосовно достовірності звітності, повноти і відповідності чинному законодавству та нормативам бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності.

Питання для закріплення матеріалу і самостійної роботи:

1. Що таке “фінансовий контроль” і які принципи його проведення?
2. Наведіть приклади практичної реалізації принципів фінансового контролю.
3. Дайте характеристику видам, формам і методам фінансового контролю.
4. Які передумови виникнення аудиту? Проблеми розвитку аудиту в Україні.
5. Які завдання стоять перед Державною податковою службою Державною контрольно-ревізійною службою?
6. Якими правами користуються податкові інспектори і контролери-ревізори?
7. Як здійснюється захист прав службових осіб податкових і контрольно-ревізійних органів?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- **Фінансовий контроль**
- **Аудит**
- **Ревізія**
- **Перевірка**
- **Фінансові санкції**
- **Адміністративні штрафи**

III ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

3.1. ФІНАНСИ КОМЕРЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У фінансовій системі країни визначальне місце займають фінанси підприємств, організацій, установ і, в першу чергу, підприємств, які діють на засадах *комерційного розрахунку*. Комерційний розрахунок знаходиться у тісному зв'язку з підприємництвом, яке діюче законодавство України визначає як самостійну ініціативу, систематичну, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку.

Найважливіші принципи підприємництва:

вільний вибір діяльності;

залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян;

самостійне формування програми діяльності та вибір поставальників і споживачів виробленої продукції, встановлення цін відповідно до законодавства;

вільний найм працівників;

залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонено або не обмежено законодавством;

вільне розпорядження прибутком, що залишається після внесення платежів, установлених законодавством;

самостійне здійснення підприємцем — юридичною особою зовнішньоекономічної діяльності, використання будь-яким підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Комерційний розрахунок полягає у:

— отриманні максимального прибутку при мінімальних затратах;

— повній самостійності суб'єктів господарювання;

— відсутності дріб'язкової опіки з боку держави і невтручання її у внутрішні справи підприємств;

— встановлення реальної і відчутної відповідальності за результати роботи, своєчасне виконання зобов'язань, сплату податків, зборів та інших платежів.

Державне регулювання підприємницької діяльності в умовах ринку здійснюється через:

— податкову та фінансово-кредитну політику, включаючи встановлення ставок податків і процентів по державних кредитах; податкових пільг, цін і правил ціноутворення; цільових дотацій; валютного курсу, розмірів економічних санкцій; державне майно і систему резервів, ліцензії, концесії, лізинг, соціальні екологічні та інші норми і нормативи;

— науково-технічні, економічні та соціальні державні та регіональні програми;

— договори на виконання робіт і поставок для державних потреб.

Втручання державних органів влади і управління у господарську діяльність підприємців не допускається, якщо вона не зачіпає передбачених законодавством прав державних органів по здійсненню контролю за діяльністю підприємців.

В процесі проведення господарської діяльності в підприємствах виникають різноманітні фінансові відносини пов'язані з розподілом і перерозподілом створеної вартості утворенням і витрачанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів. Це відносини:

— всередині самого підприємства з приводу утворення певних доходів, формування та використання цільових фондів (амортизаційного, статутного, матеріального заохочення та ін.);

— з акціонерами, пайщиками, засновниками;

— з державою по сплаті податків, зборів, внесків та інших обов'язкових платежів;

— з іншими підприємствами та організаціями з приводу утворення асоціацій, спільних підприємств, міжгосподарських об'єднань; внесення внесків, сплати штрафів;

— із вищестоящою організацією при перерозподілі фінансових ресурсів всередині галузі;

із страховими, банківськими організаціями та ін.

Таким чином, фінанси комерційних підприємств обслуговують весь процес формування, розподілу і використання доходів і прибутків на підприємствах.

В процесі господарської та інших видів діяльності у підприємств виникають певні **витрати**, які можна поділити на:

1) **поточні** — пов'язані із основною діяльністю по випуску продукції, виконанню робіт, наданню послуг, їх ще називають собівартістю продукції;

2) **капітальні** — це витрати по розширеному відтворенню на підприємстві, джерелом їх фінансування є частково амортизаційний фонд, крім того чистий прибуток;

3) **фінансові** — це витрати, пов'язані з інвестуванням чужих коштів у цінні папери, депозити, статутні фонди змішаних підприємств. Джерелом фінансування цих витрат є чистий прибуток.

Головне місце у витратах підприємств займають витрати, що виникають у зв'язку з його основною діяльністю.

Собівартість продукції — це грошовий вираз всіх затрат, пов'язаних з використанням у процесі виробництва і реалізації продукції матеріальних, трудових, природних та інших ресурсів, а також включає обов'язкові збори і податки, згідно діючого законодавства.

Склад собівартості по економічній ознаці елементів:

— **матеріальні витрати** пов'язані з підготовкою та освоєнням виробництва продукції, використанням природної сировини, витрати некапітального характеру, пов'язані з удосконаленням технологій; витрати на обслуговування виробничого процесу, на утримання та експлуатацію фондів природоохоронного призначення; витрати, пов'язані з управлінням виробництвом;

— **витрати на оплату праці**: основна і додаткова заробітна плата; виплати, передбачені законодавством за невідпрацьований на виробництві (неявочний) час; витрати по підготовці та перепідготовці кадрів;

— *відрахування на соціальні заходи*: збір на обов'язкове державне соціальне страхування, збір на обов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття, збір на обов'язкове державне пенсійне страхування; відрахування на обов'язкове медичне страхування;

— *амортизація основних фондів та нематеріальних активів*, вартість яких зменшується в процесі їхнього використання. Це витрати на повне відтворення основних фондів та нематеріальних активів у вигляді амортизаційних відрахувань. Амортизація може здійснюватися методом рівномірного нарахування зносу або методом прискореної амортизації;

— *інші витрати*: набір робочої сили, перевезення працівників; платежі по обов'язковому страхуванню майна підприємства, цивільної відповідальності, окремих категорій працівників; сплата процентів по кредитах, одержаних на повнення оборотних коштів; витрати на реалізацію продукції рекламу, участь у виставках; податки, збори та інші обов'язкові платежі, передбачені законодавством тощо.

При здійсненні господарської, фінансової діяльності суб'єкти підприємництва отримують різноманітні доходи, як можна об'єднати в 3 групи:

1) **виручка від реалізації продукції, виконання робіт та надання послуг**;

2) **виручка від іншої реалізації** (продукції підсобного господарства, зайвих товарно-матеріальних цінностей);

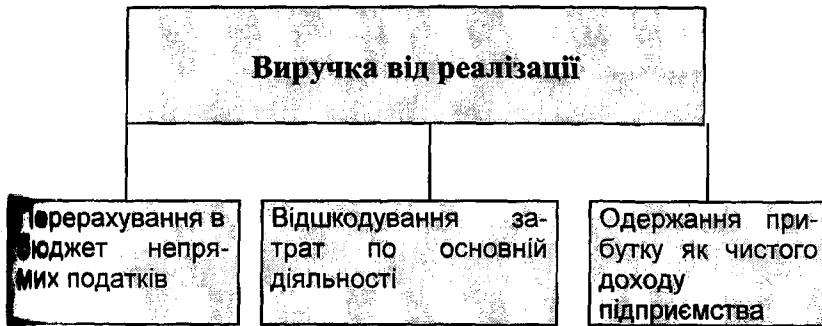
3) **позареалізаційні доходи** (одержані штрафи, доходи від цінних паперів, від спільного підприємства).

Понад 90 відсотків всіх доходів підприємства складає виручка від реалізації. Чинники, що впливають на її розміри:

- обсяг реалізації продукції (робіт, послуг);
- асортимент виробів;
- рівень цін;
- комплектність виробів;
- ритмічність роботи підприємства;
- стан платіжної дисципліни і форми розрахунків.

Кошти, одержані підприємством за реалізовану продукцію (роботи, послуги) розподіляються з допомогою фінансів з метою задоволення потреб підприємства, а також держави.

Послідовність розподілу відображена на малюнку 5.

Малюнок 5. Розподіл виручки від реалізації

Метою діяльності кожного підприємства, яке діє на засадах підприємництва, є одержання прибутку. В умовах ринку **прибуток** — це основний узагальнюючий показник фінансових результатів роботи комерційного підприємства. Крім того, прибуток можна розглядати як самостійну економічну категорію. І, як кожна економічна категорія, він виконує певні функції, які є відображенням його суті.

Сутність **оцінної функції** знаходить прояв в тому, що прибуток — це підсумок роботи, кінцевий показник діяльності підприємства. **Стимулююче призначення** прибутку проявляється в тому, що з прибутку підприємство може фінансувати затрати по розвитку і вдосконаленню виробництва, поліпшувати умови праці, утримувати об'єкти природоохоронного значення, здійснювати матеріальне стимулювання працюючих. Найбільш яскраво стимулююча функція прибутку відображається в системі його розподілу.

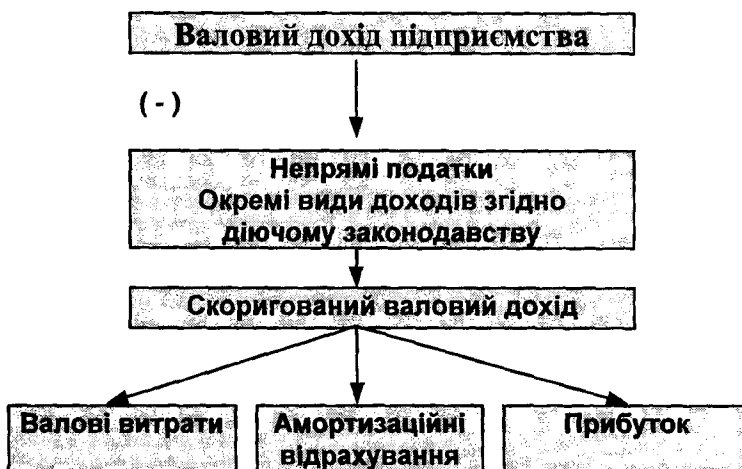
Під **розподілом прибутку** розуміють направлення прибутку на формування доходів бюджету та задоволення власних потреб підприємств.

Принципи розподілу прибутку:

- 1) першочергове виконання зобов'язань перед державою;
- 2) встановлення зацікавленості у кращих результатах господарювання, діяльність яких має велике економічне і соціальне значення, для інвесторів.
- 3) створення пільгових умов для окремих суб'єктів господарювання, діяльність яких має велике економічне і соціальне значення, для інвесторів.

Система розподілу прибутку постійно вдосконалюється в напрямку більш повного врахування інтересів держави підприємств.

Прибуток завжди визначається шляхом співставлення отриманих доходів із понесеними витратами. Прибуток для цілей оподаткування підприємства податком на прибуток визначається шляхом зменшення суми скоригованого доходу на суму валових витрат та суму амортизаційних відрахувань (мал.6).

Малюнок 6. Розподіл валового доходу підприємства

Валовий дохід підприємства — це загальна сума доходу від усіх видів діяльності, отриманого протягом певного періоду у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі, виключній (морській) економічній зоні, так і за їх межами.

Скоригований валовий дохід одержується шляхом зменшення валового доходу на:

суми акцизного збору, податку на додану вартість, отриманих підприємством у складі ціни реалізації продукції (робіт, послуг);

суми коштів або вартість майна, отримані підприємством як компенсація за примусове відчуження державою іншого майна;

суми коштів або вартість майна, отримані за рішенням суду як компенсація прямих витрат або збитків, понесених підприємством, якщо вони не були віднесені до складу валових витрат або відшкодованих за рахунок страхових резервів;

суми надмірно сплачених податків і зборів, що повертаються або мають бути повернені з бюджетів;

суми отриманих прямих інвестицій або реінвестицій у корпоративні права, емітовані підприємством;

суми одержаного емісійного доходу;

доходи від спільної діяльності на території України без створення юридичної особи;

міжнародна технічна допомога, яка надається іншими державами;

деякі інші надходження згідно діючого законодавства.

Валові витрати підприємства представляють суму будь-яких витрат у грошовій, матеріальній або нематеріальній формі, здійснюваних як компенсація вартості товарів (робіт, послуг), які купуються або виготовляються підприємством для їх подальшого використання у власній господарській діяльності.

Склад валових витрат:

суми витрат по підготовці, організації, веденню виробництва, реалізації, охороні праці;

кошти або вартість майна, переданих неприбутковим організаціям (але не більше, ніж чотири відсотки оподаткованого прибутку за попередній період);

кошти, перераховані до страхових резервів;

суми внесених податків і зборів згідно діючих законів;

— суми витрат, не віднесених до валових витрат минулих періодів у зв'язку з втратою, знищенням, зіпсуттям документів та підтверджених документально у звітному періоді;

— суми безнадійної заборгованості, а також заборгованості стосовно якої закінчився строк позовної давності;

— суми витрат по поліпшенню основних фондів у межах п'яти відсотків сукупної балансової вартості груп основних фондів на початок звітного року;

— деякі інші витрати згідно діючого законодавства.

Прибуток, розрахований вищевказаним чином, підлягає оподаткуванню податком на прибуток за ставкою 30%. Після сплати податку на прибуток, у підприємства залишається та його частина, що називається *чистим прибутком*. Він може бути використаним на наступні цілі:

1) розширене відтворення, вдосконалення і розвитку підприємства, охорону навколишнього середовища;

2) матеріальне заохочення працюючих за конкретні результати та по підсумках роботи підприємства;

3) задоволення соціальних потреб колективу через утримання соціально-культурних об'єктів, здешевлення харчування працівників у столових, оплати санаторно-курортного відпочинку та ін.;

4) створення фінансового резерву;

5) задоволення інших потреб та фінансування деяких затрат (сплата штрафів, виплата дивідендів, утримання органів управління тощо).

Як було відмічено вище, прибуток — це абсолютний показник, який кількісно відображає суму отриманого чистого доходу. Поряд із прибутком, як абсолютним показником, при аналізі результатів діяльності підприємства використовуються відносні показники рентабельності, які характеризують рівень прибутковості. Найбільш уживаними є показники загальної рентабельності і рентабельності продукції.

Загальна рентабельність визначається за формулою:

$$P_3 = \frac{\Pi}{\text{ОФ} + \text{ВОК}} \times 100 \%$$

де:

- P_3 — загальна рентабельність;
- Π — прибуток;
- ОФ — середньорічна вартість основних виробничих фондів;
- ВОК — середньорічна вартість власних оборотних коштів.

Рентабельність продукції визначається за формулою:

$$P_{\Pi} = \frac{\Pi}{C_{\Pi}} \times 100 \%$$

де:

- P_{Π} — рентабельність продукції;
- C_{Π} — собівартість продукції.

Матеріальною базою функціонування підприємства і здійснення ним виробничої та інших видів діяльності є майно підприємства, в т.ч. **статутний фонд** як сукупність вкладів (у грошовому виразі) учасників або власників у майно при створенні під-приємства для забезпечення його діяльності в розмірах, визначених установчими документами. Внески у статутні фонди можуть бути зроблені в будь-якій формі, але завжди вони повинні отримати вартісну оцінку, це:

- будинки, споруди;
- машини, устаткування;
- цінні папери;
- права на користування природними ресурсами;
- права інтелектуальної власності;
- інші майнові права;
- грошові кошти.

Об'єкти, що не мають фізичної основи, але мають вартісну оцінку, дають дохід і використовуються протягом тривалого часу, називаються **нематеріальними активами**. Це товарні знаки,

винаходи, патенти, ліцензії, права користування землею та іншими природними ресурсами, пограмні продукти та інше.

Держава регулює розміри статутних фондів окремих видів суб'єктів господарювання. Так, встановлені мінімальні розміри статутних фондів товариств з обмеженою відповідальністю, акціонерних товариств, інвестиційних і страхових компаній, комерційних банків. Статутні фонди можуть збільшуватися:

- при капітальних вкладеннях;
- придбанні основних фондів;
- безкоштовному отриманні товарно-матеріальних цінностей від інших підприємств;
- при індексації вартості основних фондів та матеріальних оборотних коштів.

Зменшення розміру статутних фондів може бути внаслідок:

- нарахування зносу на основні фонди і нематеріальні активи;
- безкоштовній передачі іншим підприємствам основних фондів і оборотних коштів;
- при уцінці матеріальних цінностей;
- списанні збитків минулих років.

До складу статутних фондів входять основні фонди, оборотні кошти і нематеріальні активи.

Основні фонди — це засоби праці, які тривалий час приймають участь у виробничому процесі, зберігають свою натурально-речову форму і по частинах переносять свою вартість і виготовлений продукт.

Виділяють три групи основних фондів:

1 група — будівлі, споруди, їх структурні компоненти та передавальні пристрої;

2 група — автомобільний транспорт та вузли (запасні частини) до нього; меблі; побутові електронні, оптичні, електромеханічні прилади та інструменти, включаючи електронні обчислювальні машини, інші машини для автоматичного оброблення інформації, інформаційні системи, телефони, мікрофони та радіо, інше конторське (офісне) обладнання, устаткування прилади для них;

3 група — будь-які інші основні фонди, що не ввійшли до 1 і 2 групи.

В залежності від призначення основних фондів і по ролі в процесі виробництва розрізняють:

Малюнок 7. Склад основних фондів

До *виробничих* основних фондів відносять ті, що зайняті у виробничому процесі. Причому *активними* основними фондами є такі, які приймають безпосередню участь у виробництві. Це - машини, устаткування, інструменти, транспортні засоби. *Пасивні* основні фонди створюють необхідні умови для виробництва, але безпосередньої участі в ньому не беруть (будівлі, споруди, передавальні пристрої).

В зв'язку з різною роллю у виробництві окремих видів засобів праці існує проблема встановлення оптимального співвідношення між активною і пасивною частинами основних фондів. Збільшення і раціональне використання саме активних основних фондів має наслідком підвищення ефективності всього виробництва.

Використовується декілька видів вартісної оцінки основних фондів.

Первісна вартість — це фактичні затрати на придбання, спорудження і виготовлення основних фондів.

Відновна вартість — це вартість основних фондів на певну дату з врахуванням індексації їх вартості.

Залишкова вартість виражає ступінь придатності основних фондів і визначається шляхом зменшення первісної або відновної вартості на величину зносу.

Балансова вартість основних фондів вказується в бухгалтерському балансі, розраховується по кожній групі основних фондів на дату складання балансу. Визначається за такою формулою:

$$B(a) = B(a - 1) + П(a - 1) - В(a - 1) - A(a - 1)$$

де:

B(a) — балансова вартість групи на початок звітного періоду;

B(a-1) — балансова вартість групи на початок періоду, що передував звітному;

П(a-1) — сума витрат, понесених на придбання основних фондів, здійснення капітального ремонту, реконструкцій, модернізацій та інших поліпшень основних фондів протягом періоду, що передував звітному;

В(a-1) — сума виведених з експлуатації основних фондів протягом періоду, що передував звітному;

A(a-1) — сума амортизаційних відрахувань, нарахованих протягом періоду, що передував звітному.

Використання основних фондів оцінюється з допомогою системи фінансових показників, головними з них є:

Фондовіддача (Фв):

$$Фв = \frac{ТП}{ОФ} \quad \text{або} \quad Фв = \frac{П}{ОФ}$$

Фондоємність (Фє):

$$Фє = \frac{ОФ}{ТП}$$

Фондоозбросеність (Фo):

$$Фo = \frac{ОФ}{КП}$$

де:

ОФ — середньорічна вартість основних фондів;

ТП — обсяг товарної продукції;

П — обсяг прибутку;

КП — середньоспискова чисельність робітників за рік.

Шляхи покращання показників ефективності використання основних фондів:

заміна застарілого обладнання, модернізація виробництва; впровадження нових технологій;

швидке освоєння проектної потужності нових машин і об-

ладнання;

збільшення коефіцієнту змінності роботи обладнання;

зниження браку;

– посилення матеріальних стимулів за краще використання засобів праці тощо.

Основні фонди в процесі експлуатації поступово втрачають своєї якості, зношуються. Їх вартість частинами переноситься на створений продукт. Розрізняють моральний і фізичний знос основних фондів. *Моральний знос* має місце при розвитку науково-технічного прогресу і появі більш досконалих і продуктивних основних фондів. *Фізичний знос* є результатом виробничого споживання основних фондів або дії стихійних сил, техногенних аварій.

Процес перенесення вартості основних фондів на продукцію, що виробляється має назву *амортизації*. Методи нарахування амортизації у вітчизняній практиці:

1. *Лінійний метод*, або метод рівномірного нарахування зносу, при якому вартість основних фондів рівними частинами на протязі всього терміну їхньої експлуатації переноситься на вироблений продукт. Норми амортизації встановлюються у відсотках до балансової вартості основних фондів на початок звітного періоду, їхній розмір залежить від нормативного строку служби основних фондів. Норми амортизаційних відрахувань диференційовані по групах фондів, в розрахунку на квартал вони визначені у наступних розмірах:

1 група — 1,25 відсотка

2 група — 6,25 відсотка

3 група — 3,75 відсотка

2. **Прискорена амортизація** застосовується з метою сприяння розвитку науково-технічного прогресу і дозволяє в більш стислі строки переносити вартість засобів праці на вироблений продукт. Прискорена амортизація проводиться лише по активних фондах. Для 3 групи основних фондів механізм її наступний:

Таблиця 4

**Норми прискореної амортизації
активних основних фондів**

Терміни експлуатації	Річні норми у відсотках
перший рік	15
другий рік	30
третій рік	20
четвертий рік	15
п'ятий рік	10
шостий рік	5
сьомий рік	5

Амортизаційні відрахування нагромаджуються в **амортизаційному фонді**, який знаходиться у повному розпорядженні підприємства і є джерелом простого і розширеного відтворення. Крім коштів амортизаційного фонду на потреби розширеного відтворення можуть використовуватися:

- чистий прибуток;
- довгострокові банківські позики;
- залучені кошти від продажу цінних паперів;
- кошти вищестоящих організацій;
- бюджетні асигнування (головним чином для державних підприємств);
- благодійні спонсорські внески.

Для виробничої діяльності необхідні також предмети праці та грошові кошти, які охоплюються поняттям “оборотні кошти”. *Оборотні кошти* — це кошти авансовані для формування оборотних виробничих фондів та фондів обігу.

(Склад оборотних коштів наведений в таблиці 5.

Таблиця 5.

Склад оборотних коштів підприємств

Групи оборотних коштів	Елементи оборотних коштів
Оборотні виробничі фонди	Сировина, основні матеріали, покупні напівфабрикати Допоміжні матеріали Паливо Тара Запасні частини для ремонту Малоцінні і швидкозношувальні предмети Незавершене виробництво
Фонди обігу	Готова продукція Видатки майбутніх періодів Грошові кошти в розрахунках Каса Грошові кошти на рахунках в банку

За джерелами формування оборотні фонди поділяються на:

- 1) власні і прирівнені до власних кошти;
- 2) запозичені кошти.

Частина статутного фонду, спрямована на формування оборотних коштів, є *власними* коштами підприємства. *Прирівнені до власних* — це стійкі пасиви, залишки спеціальних фондів, нерозподілена частина прибутку. Ці кошти за своєю природою є власними, але призначені на інші цілі і тому для формування оборотних коштів можуть бути використані лише тимчасово.

У разі недостатності власних коштів підприємства використовують *запозичені* — короткострокові банківські позики кредиторську заборгованість.

Ефективність використання оборотних коштів можна аналізувати з допомогою таких показників:

— **коефіцієнт обороту (К_о)**, що показує скільки кругооборотів здійснили оборотні кошти за рік і визначається за формулою:

$$K_o = \frac{ТП}{ОК}$$

— **оборотність оборотних коштів (О)** показує тривалість одного обороту в днях:

$$O = \frac{360}{K_o} = \frac{360 \times ОК}{ТП}$$

де:

ТП — товарна продукція за рік;

ОК — середньорічні залишки оборотних коштів;

360 — тривалість періоду в днях.

Шляхи прискорення оборотності оборотних коштів:

- економія у використанні матеріальних ресурсів;
- заміна окремих видів сировини і матеріалів на більш шеві, але не гірші за якістю;
- скорочення виробничого циклу;
- покращання умов постачання;
- рекламування продукції і організація її збуту;
- дотримання платіжної дисципліни тощо.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Що Вам відомо про підприємництво і його принципи?
2. Що таке “комерційний розрахунок”?
3. Назвіть елементи собівартості продукції.

4. Як формуються валові доходи підприємств?
5. Що входить до складу валових витрат підприємств?
6. Які чинники зростання прибутку і рентабельності?
7. Що таке “статутний фонд”? Як держава регулює розміри статутних фондів підприємств?
8. Яку роль фінанси відіграють у відтворенні основних фондів?
9. В чому переваги прискореної амортизації і який механізм її проведення?
10. В чому полягає економічний зміст і доцільність поділу оборотних коштів по джерелах формування на власні і запозичені?
11. На прикладі конкретного підприємства за даними бухгалтерської звітності розрахуйте показники ефективності використання основних фондів і оборотних коштів.
12. Які зміни в організації фінансів комерційних підприємств відбулися в останні роки в Україні?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- Підприємництво
- Комерційний розрахунок
- Собівартість продукції
- Валові доходи
- Валові витрати
- Прибуток
- Рентабельність
- Статутний фонд
- Основні фонди
- Оборотні кошти
- Амортизація

3.2. ФІНАНСИ НЕКОМЕРЦІЙНИХ УСТАНОВ І ОРГАНІЗАЦІЙ

Некомерційні організації і установи функціонують принципово на інших засадах, ніж комерційні підприємства. Головним чином вони належать до невиробничої сфери. Особливістю діяльності вказаних організацій є те, що вони не виробляють матеріальний продукт, не створюють вартість. Заклади невиробничої сфери існують за рахунок продукту, створеного у матеріальному виробництві. І тому рівень матеріально-технічної бази, оплати праці працівників цих установ в значній мірі залежить від розвитку матеріального виробництва. Частина чистого продукту, створеного працею робітників у виробничій сфері, допомогою фінансів через бюджет і державні цільові фонди направляється на фінансування організацій невиробничих галузей.

Установи, що утримуються за рахунок коштів бюджетів називаються *бюджетними*. Це — школи, дитячі дошкільні заклади, лікарні, поліклініки, професійно-технічні училища, вишні навчальні заклади, державні органи влади і управління тощо. У більшості випадків перелічені заклади надають населенню послуги безкоштовно. Матеріальною основою функціонування установ невиробничої сфери є основні невиробничі фонди, в яких амортизація не проводиться. В даній сфері використовується висококваліфікована робоча сила — спеціалісти з високою освітою, кандидатськими і докторськими ступенями — яка потребує відповідної оцінки і оплати. І тому найбільша питома вага у видатках бюджетних установ — це оплата праці.

Установи, що працюють у невиробничій сфері може поділити на 3 групи в залежності від організації їх діяльності:

1) установи, що знаходяться *на бюджетному фінансуванні* (лікарні, школи, технікуми та ін.);

2) установи, що працюють на засадах *госпрозрахунку*, отримують доходи і повністю відшкодовують свої видатки, пов'язані з основною діяльністю та її розвитком (побутові, видовище житлово-комунальні організації). Переважно вони мають низкий рівень доходності; високий рівень характерний лише для кредитних, страхових та інших фінансових установ;

3) структурні підрозділи бюджетних установ, що працюють на засадах *негоспрозрахункової окупності затрат*. Надають послуги і виконують роботи за плату за рахунок якої відшкодовують свої затрати, сплачують передбачені законодавством податки, але самостійного юридичного статусу не мають. Це – платні кабінети спеціалістів в медичних закладах, науково-дослідні та інформаційні центри вузів тощо.

Серед всіх організацій невиробничої сфери най-більшу частину складають бюджетні організації, діяльність яких за останні роки зазнала багатьох змін. Для багатьох з них головним джерелом фінансування залишається бюджет. В той же час їм надана можливість додаткового отримання доходів від надання платних послуг. Розширені права керівників бюджетних організацій у використанні матеріальних і трудових ресурсів, стимулюванні працюючих.

Сучасні умови економічної кризи, дефіцит бюджетних коштів не могли не позначитись на матеріальному, фінансовому стані цих закладів. І тому мережа їх скорочується, зменшується штатна чисельність у діючих бюджетних організаціях. Одночасно посилюється контроль з боку фінансових органів за економічним і цільовим використанням коштів в бюджетних установах, запроваджується режим жорсткого обмеження бюджетних видатків та інших державних витрат з метою зменшення бюджетного дефіциту та запобігання фінансовій кризі.

Фінансовий план бюджетної організації складається у вигляді *єдиного кошторису доходів і видатків* - це основний документ, який визначає загальний обсяг, цільове надходження, використання і поквартальний розподіл коштів установи. Формування єдиного кошторису здійснюється на підставі лімітної довідки про асигнування з бюджету, яку вищестояща організація надсилає всім підпорядкованим установам протягом двох тижнів з дня затвердження бюджету, з якого проводиться фінансування установи.

При визначенні витрат бюджетних установ враховується об'єктивна потреба в коштах кожної установи, виходячи з основних її виробничих показників, обсягу роботи, штатної чи-

сельності та намічених заходів щодо скорочення витрат. Стимулюється вимога першочергового забезпечення фінансовими ресурсами витрат на заробітну плату з нарахуваннями на соціальне страхування, а також на господарське утримання установи. Витрати, які не мають першочергового характеру (придбання обладнання, капітальний ремонт приміщень тощо) можуть передбачатися при умові забезпечення фінансування невідкладних витрат.

Єдиний кошторис доходів і видатків складається на календарний рік і затверджується керівником вищестоящої організації на пізніше ніж через місяць після затвердження відповідного бюджету, з якого провадиться фінансування установи. Крізь кошторису на затвердження вищестоящій організації подається штатний розпис установи.

Єдиний кошторис доходів і видатків бюджетної установи складається з трьох розділів:

1. Бюджетні асигнування.

2. Інші кошти.

3. Видатки за рахунок перевищення доходів над видатками спеціальних та інших позабюджетних коштів.

В кожному з трьох розділів є доходна і видаткова частини.

У *доходній частині* єдинного кошторису доходів і видатків вказуються планові обсяги бюджетних асигнувань, а також надходження з інших доходних джерел. Іншими поступленнями можуть бути:

— кошти, що надходять за навчання, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів;

— плата за надання додаткових освітніх послуг;

— плата батьків за утримання дітей в дитячих дошкільних закладах;

— плата за надані медичні послуги;

— доходи від реалізації продукції навчально-виробничих лікувально-виробничих майстерень, цехів;

— доходи від здачі в оренду майна;

— плата за проживання в гуртожитках та ін.

Загальна сума доходів установи визначається з урахуванням чистих коштів на початок року по всіх надходженнях.

У видатковій частині єдиного кошторису доходів і видатків показується загальна сума витрат установи з розподілом їх за категоріями видатків економічної класифікації. При цьому виділяються окремо видатки за рахунок бюджетних асигнувань та витрати за рахунок інших надходжень.

Групування видатків за економічною класифікацією:

Видатки на товари і послуги.

Оплата праці працівників бюджетних установ.

Нарахування на заробітну плату.

Придбання предметів постачання і матеріалів.

Видатки на відрядження.

Оплата послуг з утримання бюджетних установ.

Оплата комунальних послуг та енергоносіїв.

Дослідження і розробки, державні програми.

Субсидії і поточні трансфертні виплати.

Капітальні видатки.

Придбання основного капіталу.

Придбання обладнання і предметів довгострокового користування.

Капітальний ремонт.

Придбання землі і нематеріальних активів. Капітальні трансферти.

Видатки за рахунок перевищення доходів над видатками спеціальних та інших позабюджетних коштів спрямовуються насамперед на задоволення потреби в коштах на заробітну плату працівників бюджетної установи з нарахуванням на соціальне страхування, на оплату витрат, пов'язаних з господарським утриманням установ, та інші першочергові витрати.

Бюджетні установи — це неприбуткові організації. І згідно діючого законодавства звільняються від оподаткування доходи вказаних установ, отриманих у вигляді:

— коштів або майна, які надходять безоплатно або у вигляді безповоротної фінансової допомоги чи добровільних пожертввань;

— пасивних доходів;

— коштів або майна, які надходять до бюджетних організацій як компенсація вартості отриманих державних послуг

Перелік платних послуг, які можуть надавати бюджетні заклади освіти, охорони здоров'я, архівні установи, бібліотеки встановлює Кабінет Міністрів. Доходи таких установ, звільнені від оподаткування, спрямовуються до бюджетів, з яких здійснюється їх утримання, а в разі недостатнього бюджетного фінансування таких закладів зараховуються на спеціальний рахунок і використовуються виключно на фінансування витрат по непрофінансованих бюджетом частинах кошторису на утримання закладів.

Доходи бюджетних неприбуткових організацій, отримані інших джерел, ніж вказано вище, оподатковуються у загально встановленому порядку, передбаченому для платників податку з прибутку. При цьому повинен вестися окремий облік фінансових результатів неосновної діяльності.

Серед бюджетних організацій особливе місце по-сідають заклади охорони здоров'я, діяльність яких має велике соціальне економічне значення, безпосередньо впливає на життєвий рівень, здоров'я і працездатність населення. В останні роки значно погіршився матеріально-технічний і фінансовий стан лікарень, поліклінік, диспансерів, фельдшерсько-акушерських пунктів тощо. Звичайними стали затримки у виплаті заробітної плати медичним працівникам.

В умовах дефіцитності державних фінансових ресурсів найбільш реальним виходом із такої складної ситуації є запровадження страхової медицини, яка дасть можливість залучити нові джерела доходів, покращити матеріально-технічну базу лікувальних закладів.

Як свідчить практика ринкових країн, **страхова медицина охоплює фінансування:**

— витратів на медичне обслуговування населення;

- підготовку медичних кадрів;
- видатків на наукові дослідження в галузі медицини;
- будівництва нових медичних закладів.

Страхова медицина передбачає запровадження *медичного страхування* як окремого виду страхування, об'єктом якого є видатки, пов'язані із здоров'ям, наданням медичної допомоги населенню.

При страховій медицині джерелами фінансування видатків на охорону здоров'я є:

1) *бюджетні кошти*, що спрямовуються на підготовку медичних кадрів, фінансування наукових досліджень, будівництво нових медичних установ, оплату медичних послуг для працюючих громадян;

2) *кошти суб'єктів господарювання* — обов'язкові внески, що входять в склад затрат виробництва. За рахунок цих поступлень оплачується гарантована медична допомога для працюючих громадян;

3) *кошти населення* для оплати медичних послуг на рівні вищому, ніж той, що гарантується обов'язковими внесками суб'єктів господарювання на медичне страхування.

Для запровадження страхової медицини і медичного страхування необхідно провести значну підготовчу роботу для узагальнення даних по статистиці захворювань і розробки науково-обґрунтованих розмірів обов'язкових відрахувань на медичне страхування. Доцільним є вивчення зарубіжного досвіду.

Відрахування на медичне страхування повинні бути визначеними в таких розмірах, щоб:

- забезпечити фінансування затрат медичних закладів;
- врахувати створення резервного фонду, який буде використовуватися у випадках збільшення захворювань;
- відшкодувати затрати страхових організацій — посередників у медичному страхуванні;
- передбачити формування прибутку страховими організаціями, які працюють в умовах комерційного розрахунку.

Питання для закріплення матеріалу і самостійної роботи

1. На яких засадах працюють некомерційні організації?
2. Які установи називаються “бюджетними” і в чому особливості організації фінансів бюджетних установ?
3. На прикладі кошторису конкретної бюджетної установи знайомтеся із його структурою і порядком розрахунків покриттів.
4. Які особливості оподаткування бюджетних установ?
5. Як в сучасних умовах гострої нестачі бюджетних коштів вирішується проблема залучення нових джерел фінансових ресурсів?
6. Які Вам відомі платні послуги, що можуть надавати навчальні заклади, установи охорони здоров’я?
7. В чому суть страхової медицини?
8. Які джерела фінансування затрат на охорону здоров’я з’являються в умовах страхової медицини?

Запам’ятайте значення наступних термінів:

- **Бюджетні установи**
- **Бюджетне фінансування**
- **Негоспрозрахункова окупність затрат**
- **Єдиний кошторис доходів і видатків**
- **Медичне страхування**
- **Страхова медицина**

3.3. ФІНАНСИ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ І ДОБРОЧИННИХ ФОНДІВ

Добровільні громадські формування об'єднують громадян на основі єдності інтересів, уподобань, для спільної організації своїх прав і свобод. Незалежно від назви, яку отримує таке формування (рух, конгрес, фонд, спілка), всі вони поділяються на дві групи:

- 1) політичні партії;
- 2) громадські організації.

Політичні партії об'єднують громадян — прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництва в їх складі.

Громадські організації створюються для задоволення та запису соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів громадян.

Громадські організації та політичні партії володіють майном і коштами, необхідними для здійснення їхньої статутної діяльності. Майно і кошти можуть бути надані засновниками, учасниками, державою, підприємствами і організаціями. Об'єднання громадян мають можливість проводити необхідну господарську та іншу комерційну діяльність шляхом створення госпрозрахункових установ і організацій із статусом юридичної особи, виступати засновниками підприємств.

Доходи політичних партій та громадських організацій формуються, головним чином, за рахунок вступних та членських внесків, поступлень від належних їм комерційних структур, від проведення платних заходів, добровільних та спонсорських пожертвувань фізичних та юридичних осіб.

Добровільні пожертвування надаються неприбутковим організаціям, доходи яких формуються виключно з добровільних пожертвувань чи з бюджетних асигнувань. Ставиться вимога цільового використання пожертвувань лише на проведення екологічної, оздоровчої, аматорської, культурної, освітньої, релігійної, наукової та благодійної діяльності.

Видатки громадських формувань пов'язані із необхідністю фінансування затрат по статутній діяльності і її розвитку, оплаті праці штатного управлінського апарату, адміністративних господарських затрат, проведенню культурно-масових заходів тощо.

Громадські організації та політичні партії — це некомерційні організації і тому вони не сплачують податок на прибуток, користуються пільгами по деяких інших податках і обов'язкових зборах, держава не втручається в діяльність вказаних організацій, яка регламентується виключно їх статутом.

Професійні спілки — найбільш чисельні самодіяльні громадські організації, метою діяльності яких є вираження, представлення і забезпечення захисту економічних, соціальних, трудових, духовних прав та інтересів своїх членів. Діяльність профспілкових організацій забезпечується за рахунок:

- вступних і членських внесків її членів;
- доходів від господарської, комерційної та іншої діяльності належних їм підприємств і організацій;
- благодійних внесків;
- коштів, що надходять їм від власників або уповноваженими органів за колективними договорами.

Щомісячні членські внески, звичайно, встановлюються розмірі 1 % від місячної заробітної плати, доходу, стипендії тощо. Більша частина вступних і членських внесків залишається розпорядженні первинних профспілкових організацій, а від 5 до 15 % нарахованих внесків передається до центральних комітетів профспілки.

Профспілкові організації мають право зберігати вільні кошти у банках, видавати кредити підприємствам, їх об'єднанням, виробництва товарів народного споживання і розширення слуг, розвитку соціальної бази. Профспілка може мати власні у вигляді будинків, готелів, обладнання та ін. майна.

Кошти, що надходять первинним профспілковим організаціям витрачаються згідно з кошторисом на:

- культурно-виховну роботу;
- фізичну культуру і спорт;

- матеріальну допомогу членам профспілок;
- адміністративно-господарські та організаційні витрати;
- преміювання профактиву.

Однією з форм реалізації і розвитку благодійної діяльності в сучасних умовах є створення **доброчинних фондів**. Кожен фонд виступає як юридична особа. Держава не втручається у справи доброчинних фондів, але може сприяти їхньому здійсненню, особливо коли вони спрямовані на вирішення проблем загальнонаціонального або регіонального значення.

В залежності від статусу доброчинні фонди поділяються на державні і місцеві. Фонди, як і громадські формування, можуть мати у власності кошти, майно, майнові права, необхідні для здійснення статутної діяльності

Фінанси доброчинних фондів мають особливості організації, що зумовлені відсутністю державного втручання, надання допомоги і додаткових пільг, переважання добровільних пожертвувань і спонсорських внесків в джерелах формування коштів.

Доходи доброчинних фондів можуть формуватися за рахунок:

- внесків членів фондів;
- благодійних внесків і пожертвувань фізичних та юридичних осіб;
- коштів, що передаються на договірних засадах фізичними та юридичними особами для фінансування конкретних програм, які відповідають завданням фонду;
- кредитів та інших позик;
- доходів від діяльності фондів;
- частини доходів від діяльності створених благодійними фондами суб'єктів підприємництва в межах, передбачених їхніми установчими документами.

В Україні добре відомі своєю благодійною діяльністю фонди “Україна — дітям”, “Сімейне коло”, “Житло — військовим”, “Відродження”, “Намісто Славутича”, Всеукраїнський фонд відтворення пам'яток історико-архітектурної спадщини імені О.Гончара та ін.

Питання для закріплення матеріалу
і самостійної роботи

1. Які добровільні громадські формування Ви знаєте?
2. На яких засадах будують свою діяльність громадські організації?
3. Як формуються доходи громадських організацій?
4. Чи можуть громадські організації займатися підприємницькою діяльністю?
5. Які відносини виникають у громадських організацій з державою? Чи мають право органи державної влади і державного управління втручатись у внутрішні справи громадських формувань?
6. Які особливості організації фінансів профспілкових організацій?
7. На які потреби витрачають кошти керівні профспілкові організації?
8. Дайте характеристику фінансам доброчинних фондів.

ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ

4.1. ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ

У фінансовій системі України центральне місце займає державний бюджет, він є найбільшим централізованим фондом грошових коштів. Поряд із фінансами, державний бюджет є самостійною економічною категорією і втілює фінансові відносини, що виникають при утворенні централізованого фонду грошових ресурсів країни та його використанням на загальнодержавні потреби. Бюджетні відносини складаються між державою, з одного боку, і підприємствами, установами, організаціями, населенням — з другого боку, з приводу сплати податків, зборів, а також при використанні бюджетних коштів.

Державний бюджет, як фонд грошових коштів, має специфічні ознаки:

- 1) великі розміри;
- 2) має силу закону;
- 3) в складі бюджету утворюються бюджетні резерви, що сприяє зміцненню його стійкості.

На розмір найбільшого в країні фонду грошових коштів впливають наступні чинники:

— рівень розвитку економіки, розміри виробленого валового національного продукту;

— методи господарювання (ринкові, командно-адміністративні);

— склад системи оподаткування;

— масштаби зрушень в народному господарстві, соціальних і економічних завдань, які передбачається вирішити і профінансувати за рахунок коштів бюджету.

Як інструмент впливу на розвиток економіки і соціальної сфери, бюджет завжди використовується державою і був:

— фінансовою базою для виконання покладених на неї функцій по впливу на економіку, по управлінню і обороні країни;

— найважливішим джерелом фінансування невиробничої сфери;

— інструментом для вирішення соціальних і національних проблем, джерело виплат по соціальному забезпеченню населення;

— інструментом міжтериторіального і міжгалузевого перерозподілу коштів;

— з допомогою бюджету здійснюється вплив на розвиток продуктивних сил, науково-технічний прогрес;

— з бюджету у значній мірі фінансуються затрати по охороні навколишнього середовища, по зовнішньоекономічній діяльності.

При переході до ринкової економіки змінюється роль бюджету, характер бюджетних відносин, що проявляється у складній структурі доходів та видатків. Формування доходної частини відбувається на податковій основі, все більшого значення набувають платежі від суб'єктів господарювання, в т.ч. від фізичних осіб. Змінюється співвідношення між прямими і непрямими податками в напрямку зростання поступлень від прямих податків.

Використання бюджетних коштів проходить шляхом фінансування життєвоважливих і прогресивних галузей економіки, створення необхідної інфраструктури, вирішення потреб, пов'язаних з добробутом, зайнятістю населення соціальним забезпеченням.

В умовах ринку бюджетні відносини повинні будуватися таким чином, щоби здійснювати активний вплив на господарську кон'юнктуру, сприяти розвитку ділової активності підприємців.

Склад видатків з Державного бюджету України:

1) фінансування загальнодержавних програм по підтримці підвищенню життєвого рівня народу, соціальний захист населення;

2) фінансування загальнодержавного значення установ невиробничої сфери (освіта, культура, охорона здоров'я, наука);

3) фінансування виробничого і невиробничого будівництва проектно-пошукових та інших робіт відповідно до загальнодержавних програм;

- 4) оборона;
- 5) охорона навколишнього середовища;
- 6) утримання правоохоронних і митних органів, податкової та контрольно-ревізійної служби, захисту прав споживачів, законодавчої, виконавчої, судової влади та прокуратури;
- 7) здійснення зовнішньоекономічної діяльності;
- 8) надання дотацій, субвенцій обласним бюджетам та бюджету Автономної Республіки Крим, міст Києва і Севастополя;
- 9) створення державних матеріальних та фінансових резервів;
- 10) обслуговування державного внутрішнього та зовнішнього боргів.

Структура видатків з Державного бюджету України в 1998 році в основних напрямках спрямування коштів відображена в таблиці 6.

Таблиця 6

**Структура видатків
з Державного бюджету України в 1998 році¹**

Видатки	в тис. грн.	в %
Всього	24'481'773,9	100,0
в т.ч.:		
Соціальний захист населення і соціальне забезпечення	1'985'020,0	8,1
Фінансування соціально-культурних установ	2'679'122,0	10,9
Державне управління і судова влада	1'188'309,9	4,9
Національна оборона	1'678'269,0	6,9
Правоохоронна діяльність і безпека держави	1'652'090,0	6,7
Народне господарство	3'299'767,4	13,5
Обслуговування державного боргу	2'885'220,0	11,8
Інші	9'113'975,6	37,2

¹ Розраховано за даними Закону України Про Державний бюджет України на 1998 рік // Закон і бізнес — 1998. — № 6

Принципи бюджетного фінансування:

- надання коштів відбувається з врахуванням обсягів строків поступлень інших доходів;
- бюджетне фінансування проводиться лише при виконанні установою своїх виробничих показників;
- по мірі використання раніше виділених коштів;
- при цільовому використанні коштів;
- дотриманні режиму економії;
- здійсненні контролю за економним і цільовим використанням коштів;
- фінансування з бюджету проводиться лише в межах наявних фінансових ресурсів.

Склад доходів державного бюджету багато в чому залежить від методів господарювання, завдань, які вирішує держава, складу і принципів побудови податкової системи.

Доходи Державного бюджету України формуються за рахунок:

- податків, які повністю або частково надходять в бюджет відповідності із діючими законами;
- частини доходів від приватизації державних підприємств;
- надходжень від зовнішньоекономічної діяльності;
- орендної плати за оренду майна цілісних майнових комплексів, що перебувають у загальнодержавній власності;
- внесків до тимчасово приєднаних до Державного бюджету України позабюджетних фондів;
- надходжень від внутрішніх позик;
- дивідендів, одержаних від цінних паперів, що належать державі;
- інших доходів, встановлених законодавством України.

Найбільшу питому вагу в структурі доходів Державного бюджету займають податкові поступлення, а також внески до державних цільових фондів.

Питома вага окремих доходів Державного бюджету України на 1998 рік наведена в таблиці 7.

**Структура доходів
Державного бюджету України на 1998 рік²**

Доходи	в тис. грн.	в %
Всього	21'101'050,9	100,0
В т.ч.:		
Податкові надходження	11'510'269, 0	54,5
з них: ПДВ	8'756'400,5	41,5
акцизний збір	1'329'963,0	6,3
платежі за використання природних ресурсів	560'910,0	2,7
— неподаткові надходження	3'137'444,0	14,9
— Державні цільові фонди	4'701'115,0	22,3
з них: Фонд Чорнобиля	2'596'000,0	12,3
Фонд зайнятості	634'000,0	3,0
Держіннофонд	923'935,0	4,4
— інші надходження	1'752'222,9	8,3

Якщо наявні доходи в бюджеті недостатні для фінансування всіх необхідних потреб, то має місце **бюджетний дефіцит**, т.б. це перевищення видатків з бюджету над його доходами. Негативною рисою бюджетів України, як і більшості країн СНД, є хронічна дефіцитність.

Причинами бюджетного дефіциту можуть бути:

1) значні інвестиції в розвиток економіки. Такий бюджетний дефіцит є наслідком не кризових явищ, а певної політики уряду, який проводить значні структурні зрушення в народному господарстві;

2) негативні, руйнівні наслідки непередбачених подій, таких як війна, катастрофа, стихійні лиха;

² Розраховано за даними Закону України Про Державний бюджет України на 1998 рік // Закон і бізнес — 1998. — № 6

3) криза в економіці, яка знаходить відображення в том числі і в бюджетному дефіциті. Такий бюджетний дефіцит важче всього подолати, для цього повинні бути вжиті заходи в фінансовому оздоровленню економіки, лише при цій умові можна розраховувати на збалансування бюджету.

Бюджетний дефіцит в Україні був “успадкований” від колишнього СРСР і причини цього негативного явища треба шукати ще на початку 60-х років. Саме починаючи з цього часу в економіці СРСР почали нагромаджуватися певні несприятливі тенденції, які з часом і стали однією з причин його розпаду. Це

— сповільнення темпів економічного розвитку, і особливо інтенсивних показників;

— недостатня ефективність економічних заходів і реформ (1964, 1965, 1979, 1985 років);

— збільшення внутрішнього державного боргу;

— зменшення надходжень валюти від зовнішньої економічної торгівлі через погіршення кон’юнктури на ринку нафти;

— значні незавершені капітальні вкладення в народне господарство;

— заміщення фінансових ресурсів кредитними ресурсами грошова емісія;

— руйнівні наслідки антиалкогольної компанії тощо.

Одним з найважливіших напрямків сучасної фінансової політики уряду України є подолання бюджетного дефіциту. При розробці заходів по вирішенню цієї складної проблеми слід виходити, що сам бюджетний дефіцит як такий не є злом. Вона жили і живуть наймогутніші країни Заходу з ринковою економікою. Головне — це розмір бюджетного дефіциту, який співставляється із величиною створеного валового національного продукту. Досвід західних країн доводить, що допустимим розміром дефіциту бюджету є 2 — 3 % ВВП, в таких межах він не тільки не дає негативних наслідків, а навіть сприяє розвитку економіки, пожвавленню ділової активності. Така практика має назву “дефіцитного фінансування”.

Шляхи подолання бюджетного дефіциту:

— оздоровлення економіки країни;

- перебудова податкової системи в напрямку зменшення податкового тягаря і стимулювання ділової активності;
- скорочення бюджетних дотацій;
- зменшення фінансування державних інвестицій;
- запровадження обов'язкового медичного страхування;
- економне і цільове витрачання бюджетних коштів;
- посилення контрольної роботи за своєчасною і повною сплатою податків;
- скорочення видатків на управління і оборону;
- використання неемісійних джерел покриття бюджетного дефіциту та ін.

В сучасних умовах дефіцит державного бюджету України законодавчо обмежується, а джерелами його покриття є внутрішні та зовнішні позики, кредити Національного Банку України.

Державний бюджет України на 1998 рік затверджений по доходах у сумі 21'101'050,9 тис. гривень і по видатках у сумі 24'481'773,9 тис. гривень. Встановлено граничний розмір дефіциту в сумі 3'380'723 тис. гривень, що відповідає 3,3 % валового внутрішнього продукту і 13,8 % видатків Державного бюджету України на 1998 рік. На покриття дефіциту бюджету будуть спрямовані:

- надходження із джерел внутрішнього фінансування в сумі 1'130'723 тис. гривень;
- надходження із джерел зовнішнього фінансування у сумі 2'250'000 тис. гривень.³

³ Закон України Про Державний бюджет України на 1998 рік // Закон і бізнес — 1998. — № 6 ..

Питання для закріплення матеріалу і самостійної роботи

1. Дайте визначення бюджету як економічної категорії, назвіть риси, які його характеризують.
2. На які потреби витрачаються кошти бюджету, чи впливають вони на розмір бюджету?
3. Назвіть найголовніші доходи бюджету.
4. Які зміни відбулися у структурі доходів і видатків бюджету останні роки?
5. Що таке “бюджетне фінансування” і на яких засадах воно здійснюється?
6. В чому полягають причини бюджетного дефіциту і які шляхи його подолання?
7. За даними щорічних законів про Державний бюджет України порівняйте структуру доходів і видатків бюджету, зробіть висновки.

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- Державний бюджет
- Бюджетне фінансування
- Бюджетний дефіцит

4.2. БЮДЖЕТНИЙ УСТРІЙ І БЮДЖЕТНА СИСТЕМА

Сукупність всіх бюджетів країни утворює її **бюджетну систему**. В Україні бюджетна система складається з:

- 1) Державного бюджету України;
- 2) республіканського бюджету Автономної Республіки Крим;
- 3) місцевих бюджетів.

До **місцевих бюджетів** належать обласні, міські, районні, районні в містах, селищні і сільські бюджети.

Для аналізу і визначення засад державного регулювання економічного і соціального розвитку України складається *зведений бюджет України*, який включає всі бюджети, що входять до складу бюджетної системи.

Бюджет Автономної Республіки Крим об'єднує:

- республіканський бюджет;
- бюджети районів і міст республіканського підпорядкування Автономної Республіки Крим.

Бюджет області об'єднує:

- обласний бюджет;
- бюджети районів і міст обласного підпорядкування.

Бюджет району об'єднує:

- районний бюджет;
- бюджети міст районного підпорядкування;
- селищні і сільські бюджети.

Бюджет міста, яке має районний поділ, об'єднує:

- міський бюджет;
- бюджети районів, що входять до складу міста.

Бюджетні системи в кожній країні мають свої особливості: склад, структуру, взаємозв'язок між бюджетами. Все це охоплюється поняттям “бюджетний устрій”. На бюджетний устрій визначальний вплив має державний устрій та адміністративно-територіальний поділ країни. Отже, **бюджетний устрій** — це організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи.

Принципи побудови бюджетного устрою України:

— принцип *єдності* забезпечується єдиною правовою базою, єдиною бюджетною класифікацією, єдиним рахунком доходів і видатків кожної ланки бюджетної системи, єдністю форм бюджетної документації, погодженими принципами бюджетного процесу тощо;

— принцип *повноти* полягає у відображенні у бюджеті всіх доходів і видатків;

— принцип *достовірності* — це формування бюджетів на основі реальних показників, науково обґрунтованих нормативів

— принцип *гласності* забезпечує висвітлення в засобах масової інформації показників бюджетів і звітів про їх виконання;

— принцип *наочності* — це відображення показників бюджетів у взаємозв'язку з загальноекономічними показниками України та за її межами шляхом використання засобів максимальної інформативності, результатів порівняльного аналізу, визначення темпів і пропорцій економічного розвитку;

— принцип *самостійності* забезпечується наявністю власних доходних джерел і правом визначення напрямів їх використання відповідно до законодавства.

Між бюджетами різних рівнів існує певне розмежування як по доходах, так і по видатках. Це пов'язано з різною масштабітністю і характером завдань, які вирішуються на державному, регіональному, місцевому рівнях. Крім того, враховується розмежування функцій між центральними і місцевими органами державної влади і управління, підпорядкованість підприємств, організацій і установ, що фінансуються з бюджету.

Видатки всіх бюджетів поділяються на поточні видатки і видатки розвитку. *Поточні видатки* — це витрати бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій і органів, яка діє на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення і інших заходів, що не належать до видатків розвитку. *Видатки розвитку* — це витрати бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, таких як фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення.

ни, фінансування структурної перебудови народного господарства, субвенції та інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням.

Необхідною умовою фінансово-бюджетної політики є *збалансованість* бюджетів, що входять до складу бюджетної системи. Ця проблема набуває особливого значення в сучасних умовах розвитку України.

Державний бюджет, як було вказано раніше, має силу закону. Це, зокрема, означає, що всі відносини з приводу розробки проекту бюджету, його розгляду, затвердженню і виконанню регламентуються законами. Це стосується також і розподілу функцій між ланками державної влади і управління. Діяльність цих органів, пов'язана із бюджетом, регулюється бюджетним правом. Отже, *бюджетні права* — це сукупність юридичних норм, які регулюють діяльність органів державної влади і управління по складанню проекту, розгляду, затвердженню і виконанню державного бюджету.

Найважливіші бюджетні права завжди обумовлюються в Конституції країни і деталізуються в інших законодавчих актах. В розділі “Управління фінансами” були вказані бюджетні права Верховної Ради України, Президента, Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів та місцевих органів влади і управління.

Наприклад, головними бюджетними правами Верховної Ради України є:

- визначення головних напрямків бюджетної політики, складання спеціальної постанови (бюджетної резолюції);
- розгляд проекту державного бюджету;
- внесення змін в проект бюджету;
- затвердження державного бюджету;
- контроль за виконанням державного бюджету;
- затвердження звіту про виконання державного бюджету;
- встановлення переліку податків і обов'язкових зборів.

Законодавством регламентується весь процес складання, розгляду, затвердження і виконання державного бюджету. Ця

діяльність має назву **бюджетного процесу**, в ньому є чотири стадії:

- 1) складання проекту державного бюджету;
- 2) розгляд і затвердження державного бюджету;
- 3) виконання державного бюджету і контроль за його виконанням;
- 4) складання звіту про виконання і його затвердження.

Тривалість стадій бюджетного процесу різна в окремих країнах, але в більшості випадків весь процес триває більше, ніж 3 роки. Бюджет складається на рік, цей період має назву **бюджетного періоду**, він в Україні співпадає з календарним роком.

Організація бюджетного процесу в Україні здійснюється підставі закону “Про бюджетну систему України”. Складання проекту бюджету України передуює велика і тривала підготовча робота, яка проводиться Кабінетом Міністрів, Міністерством економіки та Міністерством фінансів. Кабінет Міністрів України доводить до місцевих рад народних депутатів, їх виконавчих органів інструктивні матеріали, в яких роз’яснюються основні вимоги до складання розрахунків до проектів бюджетів на наступний бюджетний рік.

Міністерство економіки України за участю Міністерства фінансів України і Національного банку України розробляє основні прогностичні макропоказники економічного і соціального розвитку України на плановий рік, в яких виділяються обсяги валового внутрішнього продукту, національного доходу, зовнішнього балансу фінансових ресурсів, балансу доходів і витрат населення, платіжного балансу, валютного плану. Перелічені показники повинні бути розробленими до 1 червня року, що передуює плановому.

Верховна Рада України не пізніше 15 червня того ж року розробляє і передає Президенту спеціальну постанову, яка називається **бюджетною резолюцією**. В ній висвітлюються пріоритети бюджетної політики на наступний рік.

Так, наприклад, в бюджетній резолюції на 1998 рік були відмічені наступні головні напрями бюджетної політики:

— пріоритетне спрямування бюджетних коштів на оздоровлення вітчизняного виробництва, що дасть можливість

Оснечити фінансовими ресурсами соціальний захист населення і функціонування соціально-культурної сфери, виходячи з необхідності надання гарантованого Конституцією України рівня соціальних послуг та адресних соціальних програм;

- здійснення структурних реформ за критерієм економічного зростання і підвищення ефективності економіки України;

- забезпечення граничного рівня перерозподілу валового внутрішнього продукту через доходну частину бюджету в розмірі не більше 31 відсотка з урахуванням державних цільових фондів;

- формування взаємовідносин у бюджетній системі в напрямі забезпечення самостійності місцевих бюджетів;

- забезпечення раціонального і економного використання фінансових ресурсів;

- введення річного мораторію на надання дотацій або субсидій суб'єктам підприємницької діяльності, якщо такі дотації або субсидії не пов'язані з державним регулюванням цін; введення мораторію на надання бюджетних позик строком погашення після 31 грудня 1998 року, крім позик, які надаються у вигляді авансів у межах укладених державних контрактів.

Бюджетною резолюцією на 1998 р. також визначено, що граничний розмір дефіциту бюджету в цьому році не повинен перевищувати розмір видатків бюджету на розвиток і 5 відсотків до прогнозованого валового внутрішнього продукту України на 1998 рік.

Основними напрямками бюджетної політики на 1999 рік, згідно бюджетної резолюції, буде:

- розв'язання проблеми взаєморозрахунків між підприємницькими структурами (насамперед, за електроенергію та енергоносії);

- скорочення обсягу бартерних операцій;

- сприяння підприємствам-експортерам та зняття обмежень на реалізацію на зовнішніх ринках продукції українських товаровиробників;

- зміцнення самостійності бюджетів місцевого самоврядування та вдосконалення механізму дотацій з державного

бюджету регіональним бюджетам, залежно від обсягу і датків і зборів, які мобілізуються до держбюджету відповідному регіоні.

Організує роботу по складанню проекту Державного бюджету України Кабінет Міністрів. Міністерство фінансів безпосередньо складає *попередній проект зведеного бюджету України* на підставі Основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України та фінансових можливостей держави. Відповідні показники доводять Міністерством фінансів до міністерств, відомств, державних комітетів, органів державної виконавчої влади, які в двотижневий строк розглядають їх та подають Міністерству фінансів свої пропозиції з відповідними розрахунками та обґрунтуванням. Ці пропозиції розглядаються в Міністерстві фінансів і після цього складається *проект зведеного та Державного бюджету*. Чому ця робота повинна бути закінчена до 15 серпня поточного року і розроблений проект повинен бути переданий на розгляд Кабінет Міністрів України.

Кабінет Міністрів розглядає проект Закону про Державний бюджет України, приймає остаточне рішення та подає його Президенту України, який розглядає цей проект і в разі згоди вносить його Верховній Раді до 15 вересня на розгляд і затвердження.

Проект Закону Про Державний бюджет України повинен представлятися Президентом України на засіданні Верховної Ради, а з більш детальною доповіддю виступає міністр фінансів.

Верховна Рада, як найвищий законодавчий орган в Україні *затверджує* Закон про Державний бюджет України, в якому вказуються:

- суми доходів відповідно до бюджетної класифікації;
- суми видатків щодо кожного розпорядника коштів відповідно до бюджетної класифікації;
- граничний рівень дефіциту Державного бюджету України та джерела його фінансування;
- суми дотацій, субвенцій та розмір відрахувань від реалізованих доходів до бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя;

— розмір оборотної касової готівки Державного бюджету України.

Законом Про бюджетну систему України встановлено, що щорічний Закон Про Державний бюджет України не повинен встановлювати нові податки і збори або змінювати чи скасовувати діючі. Такі зміни повинні бути зроблені у відповідних законах. Але, на жаль, практика останніх років нам дає багато прикладів, які суперечать цій вимозі.

Затверджений Верховною Радою Закон України “Про Державний бюджет України” публікується в пресі для загального ознайомлення.

Закон про Державний бюджет повинен затверджуватися до початку планового року. Проте в складних сучасних умовах реформування бюджетної та податкової систем, в умовах економічної кризи не забезпечується практична реалізація цього положення діючого законодавства. Закони про бюджет в останні роки приймаються із значним (в декілька місяців) запізненням, що, звичайно, негативно відображається на діяльності суб’єктів господарювання.

Якщо Верховною Радою не затверджується Закон Про Державний бюджет України до 2 грудня року, що передує плановому, то приймається постанова про фінансування поточних витрат. Якщо ж вказана постанова не буде прийнята до 30 грудня, то автоматично продовжується дія Закону України Про Державний бюджет України поточного року, крім показників щодо видатків розвитку.

Виконання Державного бюджету України організовує Кабінет Міністрів через Міністерство фінансів, міністерства, відомства, інші органи Державної влади, Уряд Автономної Республіки Крим, виконавчі органи місцевих Рад народних депутатів. Касове виконання Державного бюджету України здійснюють банківські установи. В 1998 році касове обслуговування державного бюджету проводять установи Національного банку України, Державного експортно-імпортного банку, “Україна”, “Укрсоцбанку”, “Промінвестбанку”, “Аваль” та Державного

спеціалізованого комерційного ощадного банку. Облік касового виконання Державного бюджету веде Казначейство.

Контроль за виконанням Державного бюджету України здійснює Верховна Рада України.

Після закінчення бюджетного року Міністерство фінансів України складає Звіт про виконання Державного бюджету України, який до 1-го травня року наступного за звітним повинен бути представлений Президентом України на засіданні Верховної Ради України, яка розглядає і затверджує звіт.

В збалансуванні бюджетів велике значення має **бюджетне регулювання**, яке полягає у наданні коштів з Державного бюджету України до республіканського бюджету Автономної Республіки Крим, бюджетів областей, міст Києва і Севастополя метою збалансування доходів і видатків кожного бюджету. Частина доходів може передаватися у вигляді **процентних відрахувань із загальнодержавних податків і обов'язкових платежів**, які справляються на певній території або у вигляді **дотацій і субвенцій**.

Найбільш розповсюджений метод бюджетного регулювання — це процентні відрахування від загальнодержавних податків зборів. Сутність цього методу полягає у наступному. Всі доходи бюджетів поділяються на дві групи:

- 1) **закріплені**, які повністю надходять у даний бюджет;
- 2) **регулюючі**, які діляться у певному процентному співвідношенні між окремими бюджетами.

Наприклад, за місцевими бюджетами закріплені такі доходи

- місцеві податки і збори;
- податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;
- податок на промисел;
- державне мито;
- плата за торговий патент;
- надходження від оренди цілісних майнових комплексів, що перебувають у комунальній власності;
- кошти від муніципальних позик тощо.

Звичайно, що даних доходів недостатньо для фінансування видатків місцевих бюджетів, і тому використовуються регулюючі доходи. До них відносяться такі, які достатньо у великих сумах, а також рівномірно в часі і по території надходять у бюджети. Це — податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств, акцизний збір, прибутковий податок з громадян, плата за землю. Розмір процентних відрахувань затверджується Верховною Радою України в Законі про Державний бюджет України на відповідний рік з урахуванням економічного, соціального, природного і екологічного стану відповідних територій.

Згідно із Законом України “Про Державний бюджет України на 1998 рік” бюджетне регулювання у 1998 році здійснюватиметься шляхом передачі до бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя:

- 100% прибуткового податку з громадян;
- 100% податку на прибуток підприємств усіх форм власності;
- 100 % плати за землю.

Крім використання вищерозглянутого методу бюджетного регулювання, збалансування бюджетів може здійснюватися шляхом надання із державного бюджету дотацій і субвенцій. *Дотації* — це кошти, які виділяються з державного бюджету на безповоротній основі. Надання *субвенцій* передбачає направлення коштів на фінансування конкретних заходів, а у випадку нецільового використання кошти підлягають поверненню.

В 1998 році у складі видатків Державного бюджету України передбачені дотації республіканському бюджету Республіки Крим, двадцяти обласним бюджетам та міському бюджету м.Севастополя.

Питання для закріплення матеріалу і самостійної роботи

1. Що таке “бюджетна система” і які ланки входять до складу бюджетної системи України?
2. На яких принципах засновується бюджетний устрій України?
3. Що входить до складу поточних видатків і видатків розвитку?
4. Дайте характеристику бюджетним правам Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України.
5. Назвіть стадії бюджетного процесу.
6. На прикладі Закону України Про Державний бюджет України на 1998 рік опишіть процес бюджетного регулювання.
7. На основі Закону України Про Державний бюджет України на 1998 рік зробіть висновок: наскільки повно реалізується на практиці Закон України “Про бюджетну систему України”.

Запам’ятайте значення наступних термінів:

- **Бюджетна система**
- **Бюджетний устрій**
- **Поточні видатки**
- **Видатки розвитку**
- **Бюджетні права**
- **Бюджетний процес**
- **Бюджетний період**
- **Бюджетне регулювання**
- **Дотації**
- **Субвенції**

4.3. СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ

Систему оподаткування становлять сукупність податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та до державних цільових фондів, що справляються у визначеному законами України порядку.

Встановлення і скасування податків і зборів, а також пільг їх платникам є прерогативою Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад народних депутатів у від-повідності до законів України про оподаткування.

Систему оподаткування України складають:

- загальнодержавні податки і збори;
- місцеві податки і збори.

До загальнодержавних податків і зборів належать:

- 1) податок на додану вартість;
- 2) акцизний збір;
- 3) податок на прибуток підприємств;
- 4) податок на доходи фізичних осіб;
- 5) мито;
- 6) державне мито;
- 7) податок на нерухоме майно (нерухомість);
- 8) плата (податок) за землю;
- 9) рентні платежі;
- 10) податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;
- 11) податок на промисел;
- 12) збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету;
- 13) збір за спеціальне використання природних ресурсів;
- 14) збір за забруднення навколишнього природного середовища;
- 15) збір до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення;
- 16) збір на обов'язкове соціальне страхування;
- 17) збір на обов'язкове державне пенсійне страхування;

- 18) збір до Державного інноваційного фонду;
- 19) плата за торговий патент на деякі види під-приемницької діяльності;
- 20) збір на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття;
- 21) збір на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування.

Загальнодержавні податки і збори встановлюються Верховною Радою України і справляються на всій території України.

До місцевих податків належать:

- 1) податок з реклами;
- 2) комунальний податок.

До місцевих зборів належать:

- 1) готельний збір;
- 2) збір за припаркування автотранспорту;
- 3) ринковий збір;
- 4) збір за видачу ордера на квартиру;
- 5) курортний збір;
- 6) збір за участь у бігах на іподромі;
- 7) збір за виграш на бігах на іподромі;
- 8) збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі іподромі;
- 9) збір за право використання місцевої символіки;
- 10) збір за право проведення кіно- та телезйомок;
- 11) збір за проведення місцевого аукціону, конкурсного продажу і лотерей;
- 12) збір за проїзд по території прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон;
- 13) збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі сфери послуг;
- 14) збір з власників собак.

Місцеві податки і збори, механізм справляння та порядок сплати визначається сільськими, селищними, міськими радами відповідно до вищенаведеного переліку і в межах граничних розмірів ставок, установлених законами України. Виключенням становить збір за проїзд по території прикордонних областей

тотранспорту, що прямує за кордон, який встановлюється облісними радами.

Представлена побудова системи оподаткування базується на таких принципах:

— **стимулювання підприємницької виробничої діяльності та інвестиційної активності** з допомогою введення пільг щодо оподаткування прибутку, спрямованого на розвиток виробництва;

— **обов'язковості** через впровадження норм щодо сплати податків і зборів та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства;

— **рівнозначності і пропорційності** у справлянні податків з юридичних осіб через вилучення певної частки від одержаного прибутку, сплата рівних податків при однакових розмірах прибутку, пропорційно більших податків — з більших прибутків;

— **рівності** як недопущення проявів податкової дискримінації, застосування однакового підходу до всіх суб'єктів господарювання;

— **соціальної справедливості**, т.б. забезпечення підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження обгрунтованого неоподатковуваного мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі доходи;

— **стабільності** шляхом забезпечення незмінності податків, зборів, їх ставок, пільг протягом бюджетного року;

— **економічної обгрунтованості** рівня податків і обов'язкових зборів з врахуванням показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей держави, необхідності досягнення збалансованості витрат і доходів бюджету;

— **рівномірності сплати** через встановлення таких строків сплати податків і зборів, які б забезпечили своєчасне надходження коштів до бюджету і фінансування запланованих потреб;

— **компетенції**, т.б. встановлення і скасування податків і зборів, податкових пільг їхнім платникам повинно здійснюватися відповідно до розмежування повноважень між

Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим і сільськими, селищними та міськими радами;

— *єдиного підходу* в розробці податкових законів з чітким визначенням платника податку і збору, податкового періоду ставок, строків та порядку сплати, підстав для надання пільг;

— *доступності*, т.б. забезпечення дохідливості норм податкового законодавства для платників податків і зборів.

Податки і обов'язкові збори мають двоє призначення: одного боку, вони виконують *фіскальну функцію*, т.б. є головним джерелом доходів бюджетів. З другого боку, їм притаманна і *економічна функція*, оскільки податки впливають на процес суспільного відтворення і визначають його темпи, інвестиційні можливості підприємств, платоспроможний попит населення.

Елементи податків і обов'язкових зборів.

Кожен податок має чітко визначений **об'єкт оподаткування**, який дуже часто вказується в його назві, т.б. це предмет, підлягає оподаткуванню (дохід, майно, прибуток).

Платником, або **суб'єктом податку** є фізичні або юридичні особи, на яких згідно з діючими законами покладено обов'язок сплачувати податки і збори.

Джерелом податку виступає дохід суб'єкта оподаткування, якого сплачується податок (прибуток, заробітна плата).

Одиниця оподаткування - це одиниця виміру об'єкта оподаткування (фізична чи грошова). Наприклад, одиниця виміру земельної ділянки, одиниця потужностей двигуна транспортного засобу, одиниця грошового доходу.

Податкова ставка - це встановлена величина податку на одну одиницю оподаткування.

Податкові пільги - повне або часткове звільнення від податків для певних категорій платників.

Класифікація податків і обов'язкових зборів

I. В залежності від рівня державних органів влади, які встановлюють податки, вони бувають:

- 1) загальнодержавні;
- 2) місцеві.

Склад загальнодержавних і місцевих податків і зборів був наведений вище.

II. В залежності від форми оподаткування є:

- 1) прямі податки;
- 2) непрямі податки.

Об'єктом оподаткування **прямими податками** є дохід, прибуток, майно. Вони накладаються безпосередньо на платників і розмір цих податків залежить від розмірів об'єкта оподаткування. Наприклад, податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, плата за землю.

Непрямі податки входять до складу цін на товари та послуги, їх розмір не залежить від доходів платника. Непрямі податки вважаються найбільш соціально несправедливими, оскільки вони є обтяжливими для незаможних верств населення. Проте фіскальне значення цих податків надзвичайно велике, тому що вони забезпечують державі постійні і значні доходи. В складі непрямих податків є універсальні акцизи (податок на додану вартість), специфічні акцизи (акцизний збір).

III. В залежності від об'єкта оподаткування є:

- 1) податки на доходи (податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб);
- 2) податки на споживання (податок на додану вартість, акцизний збір);
- 3) податки на майно (податок на нерухоме майно, плата за землю).

IV. В залежності від розміру ставок податків є:

- 1) пропорційні податки — стягуються за стабільною ставкою незалежно від величини об'єму оподаткування (податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість);
- 2) прогресивні податки — ставки їх збільшуються відповідно до зростання об'єкта оподаткування (податок на доходи фізичних осіб).

Коротка характеристика загальнодержавних і місцевих податків та зборів.

Податок на додану вартість (ПДВ) займає найбільшу частину тому вагу в доходах державного бюджету. Це найважливіший непрямий податок, який застосовується в практиці оподаткування в більшості розвинутих ринкових країн.

Об'єктом оподаткування є операції з:

- 1) продажу товарів (робіт, послуг) на території України;
- 2) ввезення (пересилання) товарів на митну територію України та отримання робіт (послуг), що надаються нерезидентами для їх використання або споживання на території України;
- 3) вивезення (пересилання) товарів за межі митної території України та надання послуг (виконання робіт) для їх споживання за межами України.

Виключення становлять операції, пов'язані з рухом цінних паперів, валюти, по страхуванню і перестрахованню залученню коштів в позики, депозити, виплата заробітної плати, стипендій, пенсій, дотацій тощо.

Законом України "Про податок на додану вартість" від квітня 1997 р. встановлено дві ставки ПДВ — 20% від бази оподаткування і нульова ставка. При використанні ставки 20% нарахований ПДВ додають до ціни товару (робіт, послуг). Нульова ставка дає право на відшкодування ПДВ.

Звільняються від оподаткування ПДВ операції з: продажу вітчизняних продуктів дитячого харчування молочними кухнями та спеціалізованими магазинами, продаж (передплата) і доставка вітчизняних періодичних видань, продаж учнівських зошитів, підручників та навчальних посібників, товарів спеціального призначення для інвалідів, лікарських засобів виробів медичного призначення, доставка пенсій населенню надання багатьох видів послуг в сферах охорони здоров'я, соціального захисту, освіти тощо.

ПДВ обчислюється за нульовою ставкою щодо операцій експорту товарів (робіт, послуг), продажу вугілля, вугільних

торф'яних брикетів, електроенергії, газу, імпортованого в Україну, продажу переробним підприємствам молока та м'яса сільськогосподарськими товаровиробниками .

Податок на прибуток підприємств — найважливіший з прямих податків, який присутній в системах оподаткування всіх країн. Прибутки, що отримують підприємства, корпорації чи фірми завжди оподатковуються державою. В Україні, згідно із діючим за-конодавством, об'єктом оподаткування є прибуток, обчислений наступним чином: з *валового доходу* (т.б. доходу від всіх видів діяльності) виключаються суми акцизного збору, ПДВ, компенсації, інвестиції, емісійні доходи, кошти від спільної діяльності, а також деякі інші доходи. Отримана сума має назву *скоригованого валового доходу* і з нього віднімаються *валові витрати та амортизаційні відрахування*. Перелік витрат, які можна віднести до валових, встановлюється законодавчо і включає всі затрати, пов'язані з випуском і реалізацією продукції, затрати по поліпшенню основних фондів в межах 5% їхньої балансової вартості, утриманню об'єктів невиробничої сфери тощо.

Податок з прибутку, обчислений вищевказаним методом, оподатковується за ставкою 30%.

Пільги по оподаткуванню прибутку передбачені для сільськогосподарських виробників, неприбуткових, релігійних, благодійних, громадських організацій та деяких інших категорій платників.

Акцизний збір — це непрямий податок, а саме специфічний акциз. Встановлюється на високорентабельні та монопольні товари і включається до ціни цих товарів. До переліку таких товарів включені алкогольні, тютюнові вироби, делікатесні вироби із м'яса і риби, шоколад, телевізори, відеотехніка, килими, хутро, легкові автомобілі і т.п. Платниками акцизного збору є:

- суб'єкти підприємницької діяльності - виробники підакцизних товарів;

- суб'єкти підприємницької діяльності - підприємства виконавці робіт по виготовленню підакцизних товарів і давальницької сировини, які залишаються на території України;
- суб'єкти підприємницької діяльності, що ввозять на територію України підакцизні товари;
- фізичні особи, які ввозять на територію України підакцизні товари в обсягах понад 200 єкю;
- фізичні особи, в т.ч. які є суб'єктами підприємницької діяльності, в разі реалізації на території України товарів за умови відсутності документів, що підтверджують сплату акцизного збору.

Об'єктом оподаткування є: обороти з реалізації вироблених в Україні підакцизних товарів, а для імпортованих товарів митна вартість з урахуванням сплаченого мита та митних зборів. Ставки акцизного збору диференційовані в залежності від видів підакцизних товарів, встановлюються або в твердому розмірі (1 ЕКЮ), або у відсотках до вартості товарів.

З метою покращання контрольної роботи за реалізацією алкогольних і тютюнових виробів в Україні використовується маркування вказаних товарів марками акцизного збору.

Не підлягає оподаткуванню акцизним збором реалізація підакцизних товарів на експорт, реалізація легкових автомобілів спеціального призначення, одяг з хутра та шкіри, виготовлених з низькозалікових шкур та відходів, спирту етилового, що використовується на виготовлення лікарських засобів і ветеринарних препаратів та ін.

Прибутковий податок з громадян — є теж одним найбільш розповсюджених прямих податків, який стягується доходів фізичних осіб. До складу таких доходів, в першу чергу входять доходи, одержані за місцем основної роботи, з сумісництвом, за виконання робіт по договорах-підрядку, від здачі житла у найм, від підприємницької діяльності без створення юридичної особи.

Ставки використовуються прогресивні, т.б. з більших доходів податок сплачується по більш високих ставках.

При нарахуванні прибуткового податку з громадян застосовується система пільг, яка включає:

1) зменшення суми сукупного оподаткованого доходу на один неоподатковуваний мінімум доходів;

2) зменшення суми сукупного оподаткованого доходу на певну кількість неоподатковуваних мінімумів (одному з батьків на кожну дитину віком до 16 років, для учасників бойових дій, інвалідам війни, особам, що постраждали від аварії на ЧАЕС, реабілітованим);

3) не включаються до сукупного оподаткованого доходу допомоги по соціальному страхуванню і забезпеченню, аліменти, пенсії, компенсаційні виплати, доходи від продажу вирощеної продукції у власному підсобному господарстві тощо.

Мито — це один непрямий податок, який сплачується з товарів, які перетинають митний кордон України. Об'єктом оподаткування є митна вартість — ціна, яка фактично сплачена або підлягає сплаті за товар на момент перетину митного кордону України.

Ставки мита можуть бути:

- адвалорними (в % до митної вартості);
- специфічними (у встановленому грошовому розмірі на одиницю товару);
- комбінованими (об'єднують два попередніх види ставок).

Види мита:

- ввізне;
- вивізне;
- сезонне;
- спеціальне;
- антидемпінгове;
- компенсаційне.

Не обкладаються митом при перетинанні митного кордону України:

- транспортні засоби, що здійснюють перевезення вантажу;
- валюта, цінні папери;

— предмети, що ввозяться в Україну для офіційного і особистого користування;

— товари, які стали непридатними для користування під час пошкодження під час перетинання кордону;

— товарно-матеріальні цінності, що вносяться в якості внеску у статутні фонди підприємств з іноземними інвестиціями і ін.

Адвалорне ввізне мито має три види ставок: преференційні, пільгові і повні. Вони враховують країну походження товару; включають або повне звільнення, або сплату мита за нижчі ставки для товарів з країн, які входять разом з Україною в митні союзи або користуються режимом найбільшого сприяння.

Державне мито — це плата, яка справляється за вчинення юридичних дій та за видачу документів юридичного значення уповноваженими на те органами. Державне мито справляється за позивних заяв, за вчинення нотаріальних дій, за реєстрацію актів громадського стану, за видачу документів, віз, дозволів, пропуску, за операції з цінними паперами, за проведення аукціонів тощо.

Ставки державного мита можуть бути:

— в твердому розмірі (по відношенню до неоподатковуваного доходу громадян);

— пропорційні (у % до певної суми).

При стягненні державного мита застосовуються пільги для неповнолітніх, інвалідів Великої Вітчизняної війни, і реабілітованих, громадян, що постраждали від Чорнобильської катастрофи тощо. Від сплати державного мита звільняються позивачі — робітники та службовці за позовами про стягнення зарплати, з авторських прав, прав винаходу, відкриття, позивачі за стягнення аліментів, про відшкодування матеріальних збитків, завданих злочином та ін. Від сплати звільняються деякі установи та організації, такі як Національний банк України, Пенсійний фонд України, Фонд України соціального захисту інвалідів, Генеральна прокуратура, місцеві державні адміністрації, ряд добровільних товариств і об'єднань.

Плата за землю. Використання землі в Україні є платним. Плата за землю справляється у вигляді земельного податку або орендної плати, що визначається в залежності від грошової оцінки земель. Земельний податок сплачують власники землі та землекористувачі (крім орендарів). За земельні ділянки, здані в оренду, справляється орендна плата. Важливим елементом у механізмі стягнення плати за землю є те, що розмір її не залежить від результатів господарської діяльності на земельній ділянці.

Об'єктом плати за землю є земельна ділянка. Всі землі діляться на землі сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення (населених пунктів). Ставки земельного податку з одного гектара сільськогосподарських угідь встановлюються у відсотках від їхньої грошової оцінки для:

- ріллі, сіножатей, пасовищ — 0,1
- багаторічних насаджень — 0,03.

За земельні ділянки, що знаходяться в населених пунктах, земельний податок стягується по ставках в грошових одиницях за 1 кв. метр площі. Ставки диференційовані по групах населених пунктів в залежності від чисельності населення. Для міст обласного підпорядкування, Києва, Симферополя, Севастополя, курортних міст при обчисленні податку за землю застосовуються збільшуючі коефіцієнти, встановлені діючим законодавством.

Пільги щодо плати за землю у вигляді звільнення від податку надаються заповідникам, ботанічним садам, пам'яткам природи та садово-паркового мистецтва, бюджетним установам, зареєстрованим релігійним та благодійним організаціям, що не займаються підприємницькою діяльністю. Не справляється плата за сільськогосподарські угіддя зон радіоактивного забруднення і хімічно забруднених територій, за землі дорожнього господарства автомобільних доріг загального користування. Для фізичних осіб — платників податку, пільги встановлені для інвалідів I і II груп, громадян, що пострадали від Чорнобильської катастрофи тощо.

Податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів сплачують як фізичні, так і юридичні особи. Об'єктами оподаткування є трактори, автомобілі, мотоцикли, човни, яхти та інші транспортні засоби, що є власності громадян або належать юридичним особам.

Ставки податку встановлюються на рік з 100 см куб. об'єму циліндра двигуна, з 1 кВт. потужності двигуна або 1 см довжини — в твердих розмірах (ЕКЮ).

З нарахованої суми податку:

— 90% використовується на покриття витрат з експлуатації та утримання автомобільних доріг, на проведення природоохоронних заходів на водоймищах;

— 10% для зміцнення матеріально-технічної бази органів, що здійснюють реєстрацію, перереєстрацію та технічний огляд транспортних засобів.

Податок сплачується перед реєстрацією, перереєстрацією та технічним оглядом транспортних засобів.

Від сплати податку звільняються: підприємства автотранспорту загального користування, бюджетні організації, а також громадяни, що постраждали від Чорнобильської катастрофи, інваліди I і II груп, ветерани війни та ін.

Податок на промисел сплачують громадяни, які не реєстровані як суб'єкти підприємницької діяльності, здійснюють несистематичний, не більше чотирьох разів протягом календарного року, продаж виробленої, переробленої та перепроданої продукції, речей, товарів. Об'єктом оподаткування є марна вартість товару за ринковими цінами, що зазначає громадянином у поданій в податкові органи декларації.

Ставки податку:

— 10% вказаної в декларації вартості товарів, що підлягають продажу протягом трьох календарних днів (але не менше розміру однієї мінімальної заробітної плати);

— 20% вартості у випадку збільшення терміну продажу товарів до семи календарних днів.

Податок на промисел сплачується у вигляді при-дбання од-норазового патенту на торгівлю. Не оподатковується продаж продуктів, вирощених в особистому підсобному господарстві, на присадибній, дачній, садовій і городній ділянках.

Збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету. Платниками є підпри-ємства і організації всіх видів діяльності, незалежно від форм власності, у т.ч. бюд-жетні установи, що здійснюють видобуток корисних копалин. Об'єктом оподаткування є видобуті корисні копалини. Ставки податку встановлюються законодавчо в грошових одиницях за одиницю виміру корисних копалин.

Збір до Фонду для здійснення заходів щодо лікві-дації наслідків Чорнобильської катастрофи та соці-ального за-хисту населення. Платниками збору є суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності, гро-мадські та інші установи (крім бюджетних), які проводять діяльність, спрямовану на отримання прибутку і здійснюють оп-лату праці. Об'єктом оподаткування є фактичні витрати на опла-ту праці, які перебувають у трудових відносинах з платником збору. Ставка становить 10% від об'єкта оподаткування з віднесенням затрат на валові витрати.

Від сплати збору звільняються підприємства вугільної про-мисловості, підприємства, що здійсню-ють видобуток залізної, марганцевої та уранової руд підземним способом і будівництво шахт, під-приємства та організації Українських товариств слі-пих та глухих, де інваліди становлять більш як 50% загальної чи-сельності працівників основного виробництва.

Збір на обов'язкове соціальне страхування. Платниками збору є суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності, їх об'єднання, бюджетні, громадські та інші ус-танови та організації, об'єднання громадян та інші юридичні особи, а також фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують працю найманих працівників;

філії, відділення та інші відокремлені підрозділи юридичних осіб.

Ставку збору встановлено в розмірі 4,0% від фактичних витрат на оплату праці. Для підприємств всеукраїнських громадських організацій інвалідів, де кількість інвалідів не менше за 50% від загальної чисельності працюючих, збір визначається за ставкою 1% фактичних витрат на оплату праці всіх працівників цих підприємств.

Збір на обов'язкове державне пенсійне страхування. Платниками збору є юридичні особи всіх форм власності, їх філії і підрозділи; фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують працю найманих працівників; адвокати, приватні нотаріуси; фізичні особи, які працюють на умовах контракту або згідно з цивільно-правовими договорами.

Ставки збору:

— для юридичних осіб, їх філій, відділень; фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, які використовують працю найманих працівників — 32% фактичних витрат на оплату праці;

— для підприємств всеукраїнських громадських організацій інвалідів, де кількість інвалідів не менше за 50 % працюючих — 4 % фактичних витрат на оплату праці;

— для фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, які не використовують працю найманих працівників, приватних нотаріусів, адвокатів — 32% оподаткованого доходу;

— 32% суми винагород, які виплачуються фізичним особам за договорами цивільно-правового характеру;

— для фізичних осіб — 1% сукупного оподаткованого доходу.

Збір на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття. Платники і об'єкти оподаткування — такі ж як і в зборах на обов'язкове соціальне страхування та обов'язкове державне пенсійне страхування.

Ставки збору:

— для юридичних осіб, їх філій, відділень — 1,5% фактичних витрат на оплату праці;

— для фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, які не використовують працю найманих працівників, адвокатів, приватних нотаріусів — 0,5% суми оподатковуваного доходу (прибутку);

— для фізичних осіб, які працюють на умовах контракту або згідно з цивільно-правовими договорами — 0,5 % від сукупного оподатковуваного доходу.

Збір до державного інноваційного фонду відраховують суб'єкти підприємницької діяльності всіх форм власності в розмірі 1 відсотка від обсягу реалізації продукції (робіт, послуг) або валового доходу у торговельній, посередницькій, постачальницько-збутовій, банківській та страховій сферах діяльності, зменшеного на суму податку на додану вартість та акцизного збору.

Збір на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування. Підприємства всіх форм власності відраховують кошти на дорожні роботи у розмірі від 0,4 до 1,2 % обсягу виробництва продукції, виконуваних робіт (послуг), а заготівельні, торговельні (в тому числі оптові) та постачальницько-збутові організації — у розмірі від 0,03 до 0,06 % річного обороту. Підприємства і організації, які займаються посередницькою діяльністю відраховують кошти на дорожні роботи у розмірі від 0,4 до 1,2 % суми валового доходу, одержаного від наданих послуг.

Місцеві податки та збори

Податок з реклами сплачують юридичні особи та громадяни. Об'єктом оподаткування є вартість послуг за встановлення та розміщення реклами. Граничні ставки податку: 0,1% вартості послуг за розміщення одноразової реклами, 0,5% — за розміщення реклами на тривалий час.

Комунальний податок сплачують юридичні особи, крім бюджетних установ та організацій, планово-дотаційних та сільськогосподарських підприємств. Об'єктом оподаткування є річний фонд оплати праці, обчислений виходячи з розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян та середньоспискової чисельності працівників. Гранична ставка податку: 10% неоподаткованого мінімуму доходів громадян у місяць за кожного середньоспискового працівника.

Готельний збір сплачують особи, що проживають у готелях. Об'єктом оподаткування є добова вартість найманого житла (без додаткових послуг). Гранична ставка збору — 20% добової вартості найманого житла без додаткових послуг.

Збір за припаркування автотранспорту сплачують юридичні особи та громадяни, які припарковують автомобілі в спеціально обладнаних або відведених для цього місцях. Збір стягується в залежності від часу припаркування автотранспорту. Гранична ставка — 3% неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Ринковий збір стягується з юридичних осіб та громадян, які реалізують сільськогосподарську і промислову продукцію та інші товари. Збір береться за торгове місце на ринках за кожний день торгівлі. Гранична ставка — 20% мінімальної заробітної плати — для громадян, 3 мінімальні заробітні плати — з юридичних осіб.

Збір за видачу ордера на квартиру сплачують особи, які отримують документи, що дають право на заселення квартири. Гранична ставка збору — 30% неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Збір з власників собак сплачують громадяни, які проживають у будинках державного і громадського житлового фонду та приватизованих квартирах. Збір стягується за кожну собаку

(крім службових), гранична ставка — 10% неоподаткованого мінімуму доходів громадян щорічно.

Курортний збір сплачують особи, які прибувають у курортну місцевість (крім деяких категорій громадян) в розмірі 10% неоподаткованого мінімуму доходів громадян на одну особу.

Збір за участь у бігах на іподромі сплачують юридичні особи, які виставляють своїх коней на змагання комерційного характеру. Збір стягується за кожного коня в розмірі трьох неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

Збір за виграш на бігах сплачують особи, які виграли в грі на тоталізаторі на іподромі. Збір сплачується в розмірі 6% від суми виграшу в грі на тоталізаторі на іподромі.

Збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі, сплачують в розмірі 5% від суми плати, яка визначена за участь у грі на тоталізаторі на іподромі.

Збір за право використання місцевої символіки сплачують юридичні особи та громадяни, які використовують місцеву символіку з комерційною метою. В розмірі 0,1 % вартості виробленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг — для юридичних осіб, 5 неоподаткованих мінімумів доходів громадян — для громадян-підприємців.

Збір за право на проведення кіно- і телезйомок сплачують комерційні кіно- і телеорганізації, включаючи організації з іноземними інвестиціями та зарубіжні організації, які проводять зйомки, що потребують додаткових заходів (виділення наряду міліції, оточення території зйомок тощо). Збір стягують в розмірі фактичних витрат на проведення зазначених заходів.

Збір за право на проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотереї стягують з юридичних осіб та

громадян, які мають дозвіл на проведення таких заходів. Об'єктом оподаткування є вартість заявлених до місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу товарів або сума, на яку виставляється лотерея. Гранична ставка збору — 0,1% вартості товарів або суми, на яку випускається лотерея.

Збір за проїзд на території прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон сплачують юридичні особи та громадяни, що прямують за кордон. Об'єктом оподаткування є автотранспорт, що прямує, залежно від марки і потужності автомобіля. Ставки збору встановлюються обласними Радами народних депутатів.

Збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг сплачують юридичні особи та громадяни, які реалізують сільськогосподарську та промислову продукцію та інші товари. Розмір збору: 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян для суб'єктів, що постійно здійснюють торгівлю, один неоподатковуваний мінімум доходів громадян в день одноразову торгівлю.

Питання для закріплення матеріалу **і самостійної роботи**

1. Що таке система оподаткування?
2. Які податки і збори належать до загальнодержавних?
3. Які податки і збори належать до місцевих?
4. На яких принципах будується система оподаткування в Україні?
5. Назвіть елементи податків.
6. При справлянні якого податку є співпадання об'єкта оподаткування і джерела податку?
7. Як можна згрупувати податки в залежності від форми об'єкта оподаткування, розміру ставок?
8. В чому полягають переваги та недоліки непрямих податків?

9. Які зміни відбулися за останні роки в податковій системі України?

Запам'ятайте значення наступних термінів:

- Система оподаткування
- Об'єкт оподаткування
- Суб'єкт податку
- Джерело податку
- Одиниця оподаткування
- Податкова ставка
- Податкові пільги
- Прямі податки
- Непрямі податки

4.4. ДЕРЖАВНІ ЦІЛЬОВІ ФОНДИ

Державні цільові фонди — це сукупність фондів грошових коштів, які знаходяться в розпорядженні центральних та місцевих органів влади. Фонди мають цільове призначення, яке втілюється як у чітко визначених джерелах їх утворення, так і в напрямках можливого використання коштів. Державні цільові фонди є однією з ланок загальнодержавних фінансів, порядок їх формування та витрачання регламентується законодавчими актами.

Історично цільові фонди з'явилися раніше бюджету, як єдиного державного фонду грошових ресурсів. Це були спеціальні фонди або особливі рахунки. Кількість їх постійно коливалася, більшість мали тимчасовий характер і разом із виконанням намічених цілей ліквідовувалися.

Велика кількість фондів сприяла розпорошеності коштів, послабленню контролю за їх використанням, і тому з'явився бюджет як джерело фінансування потреб держави, пов'язаних з виконанням нею головних своїх функцій: втручання в економіку управління, соціального захисту населення та оборони.

В колишньому СРСР державний бюджет поглинув і об'єднав в собі цільові фонди і став єдиним і найбільшим централізованим фондом державних ресурсів, що на певних етапах було доцільним, але з часом перестало відповідати потребам розвитку країни. В умовах дефіциту коштів бюджет виявився неспроможним профінансувати всі потреби держави. І тому почався зворотний процес відокремлення від державного бюджету спеціальних фондів, в першу чергу, з чітко визначеними джерелами. Першим фондом, який був відокремлений від бюджету, став Пенсійний фонд.

В сучасних умовах розвитку незалежної України значення державних цільових фондів, поряд із бюджетом, значно зростає. Їх існування є необхідним і доцільним, це пов'язано із наступним:

1) у органів державної влади і управління, що формують цільові фонди, з'являються додаткові джерела фінансування своїх потреб понад бюджетні кошти;

2) існування одного централізованого фонду грошових ресурсів недостатнє для задоволення всіх державних потреб;

3) при наявності перевищення доходів над видатками цільових фондів кошти можуть бути використані для покриття бюджетного дефіциту;

4) з'являється можливість з більшою ефективністю проводити контрольну роботу за цільовим використанням державних коштів.

Державні цільові фонди можуть утворюватися:

— шляхом відокремлення із державного бюджету окремих видатків, що мають велике значення,

— або формуванням спеціальних фондів із само-стійними джерелами доходів.

Джерелом державних цільових фондів завжди є національний дохід країни. А мобілізація коштів здійснюється через:

— спеціальні збори (дуже часто обов'язкові);

— добровільні внески і пожертвування;

— позики;

— кредити;

— направлення коштів із бюджету.

В залежності від рівня, на якому утворюються спеціальні фонди, вони можуть бути:

— державними;

— місцевими.

В залежності від напрямків використання існують фонди:

— економічні;

— соціальні;

— науково-дослідні;

— страхові;

— міждержавні та інші.

В Україні до економічних, державних цільових фондів можна віднести: Фонд для здійснення заходів щодо ліквідації

наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення, Фонд сприяння місцевому самоврядуванню України, Фонд охорони праці, Фонд розвитку та захисту конкуренції, Фонд підтримки селянських (фермерських) господарств.

Соціальні фонди: Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування, Державний фонд сприяння зайнятості населення, Фонд соціального захисту інвалідів.

Державний інноваційний фонд є науково-дослідним.

Пенсійний фонд України був створений в 1991 році. Завдання, які поставлені перед фондом:

- пенсійне забезпечення населення;
- фінансування програм по підтримці пенсіонерів та інвалідів;
- міжнародне співробітництво з проблем пенсійного забезпечення тощо.

Джерелами утворення Пенсійного фонду України є:

- обов'язкові внески суб'єктів господарювання і громадян;
- кошти з Державного бюджету України призначені для виплати пенсій військовослужбовцям;
- добровільні внески і пожертвування;
- інші надходження.

Суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності, їх об'єднання, філії, відділення, бюджетні, громадські та інші установи і організації, фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності перераховують в Пенсійний фонд збори на обов'язкове державне пенсійне страхування в розмірі 32 відсотки від фактичних витрат на оплату праці.

Громадяни, які працюють на умовах трудового договору, а також які виконують роботи згідно з цивільно-правовими договорами, в тому числі члени творчих спілок сплачують збір на обов'язкове державне пенсійне страхування в розмірі 1 відсотка сукупного оподаткованого доходу, обчисленого згідно законодавству України.

Для підприємств, установ і організацій, де працюють інваліди, збір в Пенсійний фонд визначається окремо за ставкою

4 відсотки від фактичних витрат на оплату праці для працюючих інвалідів та за ставкою 32 відсотки для інших працівників підприємства.

Кошти, акумульовані у Пенсійному фонді України, спрямовуються на виплату:

- пенсій (трудових і соціальних);
- пенсій військовослужбовцям;
- допомог непрацюючим матерям по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку;
- допомог на поховання непрацюючих пенсіонерів та ін.

Державні пенсії можуть бути наступних видів:

1) *трудові*, т.б. зароблені суспільно-корисною працею:

- за віком;
- по інвалідності;
- в разі втрати годувальника;
- за вислугу років.

2) *соціальні*, які надаються непрацездатним при відсутності у них права на трудову пенсію.

Фонд соціального страхування України був створений в 1991 році, є самостійною фінансовою системою. Кошти фонду не входять до складу Державного бюджету України. Платежі, встановлені до Фонду соціального страхування України відносяться до загальнодержавних обов'язкових платежів. Тарифи обов'язкових внесків на державне соціальне страхування встановлюються Верховною Радою України.

Функціонування фонду пов'язане з необхідністю відшкодування витрат працюючих громадян у випадках тимчасової непрацездатності, а також витрат, зумовлених народженням та похованням.

До Фонду соціального страхування України надходять обов'язкові внески від суб'єктів господарювання всіх форм власності, їх філій, відділень, а також від фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, які використовують найману працю.

Збір на обов'язкове соціальне страхування встановлено в розмірі 4,0% від фактичних витрат на оплату праці. Для підприємств всеукраїнських громадських організацій інвалідів, де кількість інвалідів не менше за 50 % від загальної чисельності працюючих, збір визначається за ставкою 1 % фактичних витрат на оплату праці всіх працівників цих підприємств.

Кошти Фонду соціального страхування України спрямовуються на виплату:

- допомог по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною);
- допомог по вагітності та пологах;
- допомог при народженні дитини та догляду за нею;
- допомог на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві);
- забезпечення оздоровчих заходів.

Допомога по тимчасовій непрацездатності надається на підставі листка непрацездатності, з врахуванням загального трудового стажу працівника в наступних розмірах:

- 1) 100 відсотків середньої заробітної плати (доходу) - працівникам, які мають загальний трудовий стаж 8 і більше років; працівникам, у яких тимчасова непрацездатність настала внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання; працівникам, які мають на утриманні трьох і більше дітей до 16 років; ветеранам війни; працівникам, віднесеним до 1-4 категорії осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи та деяким іншим категоріям працівників.
- 2) 80 відсотків середньої заробітної плати (доходу) працівникам, які мають загальний трудовий стаж від 5 до 8 років.
- 3) 60 відсотків середньої заробітної плати (доходу) працівникам, які мають загальний трудовий стаж до 5 років.

Державний фонд сприяння зайнятості населення утворений у відповідності із Законом України «Про зайнятість населення». Головне завдання фонду - надання підтримки особам, які втратили роботу, допомога при працевлаштуванні, перекваліфікації.

Основне джерело коштів фонду - це збори на обов'язкове соціальне страхування на випадок безробіття. Платниками збору є суб'єкти господарювання незалежно від форм власності, їх філії, відділення, а також фізичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності, які використовують працю найманих працівників, які працюють за трудовим або цивільно-правовим договором, адвокати, приватні нотаріуси, члени творчих спілок.

Ставки збору:

— для юридичних осіб, їх філій, відділень — 1,5% фактичних витрат на оплату праці;

— для фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, які не використовують працю найманих працівників, адвокатів, приватних нотаріусів — 0,5% суми оподаткованого доходу (прибутку);

— для фізичних осіб, які працюють на умовах контракту або згідно з цивільно-правовими договорами — 0,5 % від сукупного оподаткованого доходу.

За рахунок коштів Державного фонду сприяння зайнятості населення здійснюється виплата:

- допомог по безробіттю;
- відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та профорієнтацією;
- матеріальних допомог безробітним та членам їх сімей;
- дотацій роботодавцям для створення робочих місць;
- допомог на поховання безробітних.

Фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення був утворений в зв'язку з необхідністю фінансування вказаних потреб. Джерелами формування фонду є:

- обов'язкові внески суб'єктів господарювання;
- добровільні внески і пожертвування.

Суб'єкти господарювання незалежно від форми власності (крім бюджетних установ і організацій), які ведуть діяльність спрямовану на отримання прибутку та здійснюють оплату праці сплачують внески до Фонду Чорнобиля в розмірі 10 відсотків від фактичних витрат на оплату праці. Окремим підприємствам перелік яких визначає Уряд, надаються пільги у вигляді звільнення від сплати збору.

Кошти фонду Чорнобиля використовуються виключно на фінансування заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення, а саме:

- витрат на соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- державні капітальні вкладення;
- самостійне переселення громадян з радіоактивно забруднених територій і будівництво житла для громадян, віднесених до категорії 1;
- витрат на забезпечення робіт у зоні відчуження;
- інші цільові програми.

Фонд України соціального захисту інвалідів. Законом України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" передбачено встановлення для всіх підприємств, установ і організацій (незалежно від форм власності) нормативів робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів в розмірі не менше 4% загальної чисельності працюючих станом на початок року.

В разі недотримання цієї вимоги, підприємство зобов'язане щорічно відраховувати до названого Фонду цільові кошти на створення робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів і здійснення заходів щодо їх соціально-трудової та професійної реабілітації у сумі середньорічної заробітної плати за кожне незайняте інвалідом місце.

Державний інноваційний фонд був утворений з метою фінансування і матеріально-технічної підтримки заходів і забезпечення розвитку та використання досягнень науки і техніки.

Основні завдання фонду:

— державна фінансова, інвестиційна та матеріально-технічна підтримка впровадження нових технологій у виробництво;

— технічне переоснащення підприємств;

— сприяння випуску продукції, здатної замінити імпортні товари;

- відбір інноваційних проектів.

В останні роки кошти Державного інноваційного фонду включаються до складу доходів і видатків Державного бюджету України без зміни їх цільового призначення.

Суб'єкти підприємницької діяльності незалежно від форм власності сплачують до Державного інноваційного фонду збір в розмірі 1 відсотка від обсягу реалізації продукції (робіт, послуг) або валового доходу у торговельній, посередницькій, постачальницько-збутовій, банківській та страховій сферах діяльності, зменшеного на суму податку на додану вартість та акцизного збору.

Фонд сприяння місцевому самоврядуванню України є центральною, науково-методичною, консультативною та координуючою установою, утвореною при Президентові України для підтримки місцевого самоврядування.

Основними завданнями фонду є:

— надання науково-методичної та консультативної допомоги у становленні та розвитку місцевого самоврядування;

— координація зусиль вітчизняних асоціацій та інших громадських організацій з вказаних проблем;

— сприяння органам місцевого самоврядування у розвитку демократичних форм і методів їхньої роботи;

— сприяння утвердженню правових засад у діяльності органів місцевого самоврядування;

— вироблення на основі вітчизняного і міжнародного досвіду пропозицій і рекомендацій.

Фінансування видатків на утримання фонду здійснюється з рахунок Державного бюджету України. Іншими джерелами надходжень фонду є:

— кошти, які об'єднуються фондом на договірних засадах органами місцевого самоврядування та їх асоціаціями, а також центральними і місцевими органами державної виконавчої влади та іншими установами для реалізації заходів та програм розвитку і підтримки місцевого самоврядування;

— банківські кредити;

— добровільні внески і пожертвування;

— зарубіжна та міжнародна фінансова підтримка;

— надходження від виконання госпрозрахункових договорів та проведення заходів;

— дохід від реалізації науково-дослідної, інформаційно довідкової, видавничої та іншої продукції, надання платних послуг юридичним та фізичним особам.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи.

1. Якими рисами характеризуються державні цільові фонди і їх місце у фінансовій системі?
2. Чим пояснюється необхідність функціонування системи державних цільових фондів поряд із бюджетною системою?
3. За якими ознаками можна згрупувати державні цільові фонди?
4. Назвіть джерела формування та напрямки використання Пенсійного фонду, Фонду Чорнобиля та інших відомих Вам фондів.
5. Які фонди утворюють місцеві органи влади і управління та їх цільове використання?
6. Проаналізуйте розвиток системи державних цільових фондів в Україні та відмітьте найважливіші проблеми.

4.5. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ

Однією з ланок загальнодержавних фінансів України є *державний кредит як сукупність відносин, в яких держава виступає в ролі позичальника коштів, кредитора і гаранта*. Переважно держава виступає в ролі *боржника і позичальника*, при цьому з допомогою державного кредиту залучаються вільні фінансові ресурси суб'єктів підприємницької діяльності та громадян, які використовуються для задоволення державних потреб. Держава може виступати в ролі *кредитора*, надаючи позики юридичним і фізичним особам, а також *гаранта* - в тих випадках, коли бере на себе відповідальність за погашення позик та виконання інших зобов'язань, які взяли фізичні та юридичні особи.

Існування державного кредиту пов'язано з постійно зростаючими потребами держави і необхідністю виконання нею своїх завдань. Головною причиною наявності державного кредиту в сучасних умовах є дефіцит бюджетних коштів. І тому, перш за все, кошти що залучаються з допомогою державного кредиту передаються органам державного управління для покриття бюджетного дефіциту. Така практика є більш доцільною у порівнянні з емісією грошей, наслідком якої є посилення інфляції.

В Україні вперше в 1995 році було здійснено фі-нансування дефіциту Державного бюджету шляхом проведення державної позики. І починаючи з цього часу уряд не вдавався до емісії грошових знаків для покриття дефіциту Державного бюджету України. Згідно із Законом України "Про бюджетну систему України" для фінансування бюджетного дефіциту можуть використовуватися: внутрішні державні позики, позики іноземних держав та інші фінансові ін-ститути.

У державного і банківського кредиту є спільні засади функціонування, вони надаються на принципах поверненості, строковості і платності. Відмінність банківського кредиту полягає у тому, що він призначений у більшості випадків для задоволення виробничих потреб суб'єктів господарювання. Державний

кредит призначений для задоволення потреб державних органів влади і управління.

Державний кредит може бути *внутрішнім і зовнішнім*. Основні форми державного внутрішнього кредиту:

- державні позики;
- використання частини вкладів населення в ощадних установах;
- грошово-речові лотереї;
- використання коштів державного позичкового фонду.

Найбільш поширена форма державного кредиту — це **державні позики**. Вони можуть випускатися центральними і місцевими органами державної влади. В залежності від строку, на який здійснено випуск, розрізняють *короткострокові* (до 1 року), *середньострокові* (від 1 до 5 років) і *довгострокові* (понад 5 років) позики. Під час економічних криз і інфляції переважають короткострокові і середньострокові державні позики.

Розміщення державних позик може проходити на добровільних засадах (виключно так відбувається в умовах ринку) і примусовим шляхом. Примусові облігації і формально добровільні (по підписці) використовувалися в нашій країні в складні періоди війни і післявоєнного відновлення народного господарства. Вцілому такі методи розміщення державних позик притаманні лише командно-адміністративним методам управління економікою.

Формами випуску державних позик можуть бути готівка (емісія державних цінних паперів) і безготівка (шляхом записів на відповідних рахунках). Державні цінні папери бувають іменними і на пред'явника. Перші випуски облігацій внутрішньої державної позики 1995 року в Україні були проведені безготівковим шляхом. Коло власників, серед яких розміщуються державні цінні папери, визначається умовами випуску і ними можуть бути: лише юридичні або фізичні особи, чи юридичні і фізичні особи.

Обіг цінних паперів державної позики може мати обмеження, і тому позики бувають ринкові (вільно купуються і прода-

ються), неринкові (мають обмеження по купівлі і продажу або без права обігу — не можуть змінювати свого власника).

Виплата доходу по державних позиках може здійснюватися у вигляді процентів, вираштів. В 1990 році в СРСР була випущена цільова позика, погашення якої передбачалося провести через надання власникам облігацій товарів народного споживання довготермінового використання (автомобілів, телевізорів, холодильників тощо).

Погашення позик може проходити одночасно для всіх випущених позик (ординарні позики) або серійно (деякими частинами через певні проміжки часу). Крім того, при наявності коштів держава може вдаватися до дострокового погашення державних позик.

Поділ державних позик в залежності від особливостей їх випуску, обігу, погашення показаний в таблиці 8.

Найбільшого розповсюдження серед державних цінних паперів у практиці ринкових країн набули *облігації* та *казначейські зобов'язання*, які є борговими цінними паперами, що засвідчують внесення їх власникам коштів, дають право на отримання доходу, а також на повернення коштів після визначеного строку. Відмінності між облігаціями і казначейськими зобов'язаннями зазначені в таблиці 9.

Активне використання позик як форми державного кредиту розпочалося в Україні в 1995 році. Перша емісія облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) 1995 року була здійснена безготівковим шляхом — через записи на рахунках інвесторів. Облігації були випущені короткострокові — на 3-6 місяців, процентна ставка доходності — 140% річних, номінальна вартість однієї облігації становила 100 млн. крб. В наступних випусках ОВДП доходність облігацій зменшувалась у відповідності із зниженням ставки рефінансування НБУ. Пізніше ринок державних облігацій доповнився облігаціями, що випускаються на 9, 12 і 18 місяців. В умовах становлення ринку цінних паперів, як свідчить досвід ринкових країн, доцільно випускати короткострокові державні цінні папери, що сприяє зміцненню довіри до держави і не приводить до знецінення грошових коштів власників облігацій.

Класифікація державних позик

№ п/п	Ознака класифікації	Види позик
1.	За правом випуску	Державні Місцеві (муніципальні)
2.	За формою випуску	Готівкові Безготівкові
3.	За власниками, серед яких розповсюджуються позики.	Розміщені серед юридичних осіб Розміщені серед населення Серед юридичних і фізичних осіб
4.	За методами розміщення	Добровільні Примусові
5.	За виплатою доходу	Процентні Виграшні Виграшно-процентні Безпроіграшні Безпроцентні (цільові)
6.	За характером обігу	Ринкові Неринкові
7.	За строками погашення	Короткострокові Середньострокові Довгострокові
8.	За способом погашення	Серійні Ординарні З достроковим погашенням

В 1997 році в Україні було визначено умови випуску, порядок розміщення і розрахунків по облигаціях внутрішньої державної ощадної позики (ОВДОП). Термін, на який випускаються облигації — 6 місяців, один і два роки; розміщуються серед фізичних і юридичних осіб, підлягають вільному обігу.

Облігації ощадної позики — це цінні папери на пред'явника, які продаються за готівку або за кошти, розміщені на банківському рахунку.

Таблиця 9.

**Відмінності між облігаціями
і казначейськими зобов'язаннями**

Облігації	Казначейські зобов'язання
Мета випуску: — поповнення бюджету — поповнення цільових фондів — спеціальні цілі	— поповнення бюджету
Виплата доходу — в фіксованих процентах — виграші — безпроцентні	— в фіксованих процентах
Характер обороту — вільно або обмежено обертаються у населення і юридичних осіб	— реалізуються серед населення

Особливістю вказаних облігацій є те, що вони продаються за курсовою вартістю, яка дозволяє покупцям отримати додатковий дохід у розмірі 2-х відсотків річних до доходу, встановленого умовами випуску ОВДОП 1997 року, а також дохід, який відповідає індексові споживчих цін щодо номінальної вартості облігацій на період їх перебування у власника.

Крім випуску позик, держава використовує кошти населення, розміщені в ощадних установах. Це є ще однією, досить розповсюдженою формою державного кредиту, яка супроводжується випуском цінних паперів (ощадних сертифікатів) або безоблігаційних позик.

В тоталітарних економіках поширеною формою державного кредиту є використання державою для фінансування своїх по-

треб коштів державного позичкового фонду. Але в результаті відбувається заміщення фінансових ресурсів кредитними ресурсами, що є економічно недоцільним, тому що сприяє загостренню фінансової кризи і посиленню інфляції. На жаль, в сучасних складних умовах розвитку України ця форма державного кредиту активно використовується урядом через гострий дефіцит державних фінансових ресурсів.

Функціонування і розвиток державного кредиту веде до утворення *державного боргу*, який представляє собою сукупність строкових боргових зобов'язань Уряду в грошовій формі. Державний борг складається з державного внутрішнього і державного зовнішнього боргу.

Згідно із діючим законодавством, державний внутрішній борг гарантується всім майном, що перебуває у загальнодержавній власності.

До складу державного внутрішнього боргу України входять позичання Уряду України і позичання, здійснені при безумовній гарантії Уряду, для забезпечення фінансування загальнодержавних програм. Борг складається із заборгованості минулих років та заборгованості, що знову виникає по боргових зобов'язаннях Уряду України. Борговими зобов'язаннями є:

- випущені Урядом України цінні папери (облігації і казначейські зобов'язання);
- інші зобов'язання в грошовій формі;
- одержані кредити.

Відомості про стан і розміри державного внутрішнього боргу України щорічно публікуються Міністерством фінансів в загальнодоступному виданні. Законом України "Про Державний бюджет України на 1998 рік" встановлено граничний розмір державного внутрішнього боргу України на 1 січня 1999 року в сумі 16'961'069, 9 тис. гривень⁴. Управління державним боргом України покладено на Міністерство фінансів України, а в його складі — на казначейство. Діяльність по управлінню державним боргом охоплює:

⁴ Закон України Про Державний бюджет України на 1998 рік // Закон і бізнес — 1998. — № 6

- випуск нових позик, визначення умов їх випуску;
- виплату доходу за раніше випущеними позиками;
- погашення позик;
- зміну умов раніше випущених позик.

Питання для закріплення матеріалу та самостійної роботи

1. Що таке “державний кредит” і в яких формах він здійснюється в умовах ринкової економіки?
2. Який зв’язок державного кредиту з бюджетним дефіцитом?
3. Які види державних позик Ви знаєте?
4. На яких умовах здійснюється випуск державних облігацій в Україні?
5. Що таке “державний борг”? За даними статистичної звітності проаналізуйте динаміку державного внутрішнього і зовнішнього боргу України.
6. В чому полягає діяльність Міністерства фінансів України по управлінню державним боргом України?
7. За даними щорічних законів про державний бюджет розрахуйте питому вагу коштів, що спрямовуються на погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргів у видатках державного бюджету.

Запам’ятайте значення наступних термінів:

- Державний кредит
- Державний борг
- Державні облігації
- Казначейські зобов’язання

СЛОВНИК ВИКОРИСТАНИХ ТЕРМІНІВ

А

Акція — цінний папір без установленого строку обігу, що засвідчує дольову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство в акціонерному товаристві та право на участь в управлінні ним, дає право її власникові на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при ліквідації акціонерного товариства.

Амортизація — процес перенесення вартості основних фондів та нематеріальних активів на продукт, що виготовляється.

Аудит — перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення дос-товірності їх звітності, обліку, його повноти і відпо-відності чинному законодавству та встановленим нормативам.

Б

Баланс доходів і видатків — поточний фінансовий план підприємства, в якому відображаються доходи і видатки підприємства за рік, а також взаємовідносини з державою і кредитними установами.

Баланс фінансових ресурсів і витрат держави — фінансовий план, який складається з метою визначення обсягів фінансових ресурсів, що створюються в країні, напрямків їх використання, збалансування доходів і витрат держави.

Балансовий метод — у фінансовому плануванні передбачає встановлення відповідності видатків джерелам їх покриття,

ув'язку всіх розділів фінансового плану, фінансових і виробничих показників, в результаті чого досягається збалансованість фінансового плану.

Бізнес-план — план реалізації певного проекту або угоди, в якому дається характеристика проекту (угоди), а також обґрунтовується доцільність їх реалізації і розраховується фінансовий результат.

Бюджет — план утворення і використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються органами державної влади і управління.

Бюджетна резолюція — спеціальна постанова Верховної Ради України, в якій висвітлюються основні напрями бюджетної політики.

Бюджетна система — сукупність бюджетів країни. В Україні до її складу входять: Державний бюджет України, республіканський бюджет Автономної Республіки Крим та місцеві бюджети.

Бюджетне регулювання — надання коштів з Державного бюджету України до республіканського бюджету Автономної Республіки Крим, бюджетів областей, міст Києва і Севастополя з метою збалансування доходів і видатків кожного бюджету.

Бюджетне фінансування — надання коштів з бюджетів на безповоротних засадах.

Бюджетний дефіцит — перевищення видатків над доходами бюджету.

Бюджетний період — період, на який складається бюджет. В Україні він співпадає з календарним роком.

Бюджетний процес — регламентований законодавством порядок складання, розгляду, затвердження бюджетів, їх виконання і контроль за їх виконанням, затвердження звітів про виконання бюджетів, що входять до складу бюджетної системи України.

Бюджетний устрій — організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи.

Бюджетні права — сукупність юридичних норм, що регулюють діяльність органів державної влади і управління по складанню проекту, розгляду, затвердженню і виконанню державного бюджету.

В

Валовий дохід підприємства — загальна сума доходу від усіх видів діяльності, отриманого протягом певного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі, виключній (морській) економічній зоні, так і за її межами.

Валовий національний продукт — вартість вироблених в суспільстві матеріальних благ за певний період часу, переважно за рік.

Валові витрати підприємства — сума будь-яких витрат у грошовій, матеріальній або нематеріальній формах, здійснюваних як компенсація вартості товарів (робіт, послуг), які купуються або виготовляються підприємством для їхнього подальшого використання у власній господарській діяльності.

Вексель — цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Видатки розвитку — витрати бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, таких як фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення, фінансування структурної перебудови народного господарства, субвенції та інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням.

Д

Державний внутрішній борг — строкові боргові зобов'язання Уряду України у грошовій формі.

Державний кредит — сукупність відносин, в яких держава виступає в ролі позичальника коштів, кредитора і гаранта.

Державні цільові фонди — фонди, які створені відповідно до законів України, формуються за рахунок податків і зборів з юридичних та фізичних осіб.

Джерело податку — дохід суб'єкта оподаткування, з якого сплачується податок.

Дотації — кошти, які виділяються з бюджету на безповоротній основі.

З

Закріплені доходи бюджету — доходи, які повністю надходять в певний бюджет.

І

Інвестиції — всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших

видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Інвестування — процес вкладання грошей в ті чи інші об'єкти з розрахунком на збільшення їхньої вартості, а також отримання додаткового доходу.

Інновації — одна з форм інвестицій з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу.

К

Казначейські зобов'язання — вид цінних паперів на пред'явника, що розміщуються виключно серед населення, засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету і дають право на одержання доходу.

Кредитування — надання коштів на принципах поворотності, платності, строковості і забезпеченості.

Кошторис (єдиний кошторис доходів і видатків) — фінансовий план бюджетної установи, організації, основний документ, який визначає загальний обсяг, цільове надходження і поквартальний розподіл коштів установи.

М

Медичне страхування — вид страхування, об'єктом якого є видатки, пов'язані із здоров'ям, наданням медичної допомоги населенню.

Метод коефіцієнтів (або екстраполяції) — у фінансовому плануванні передбачає розповсюдження встановлених у минулому тенденцій на майбутній період або розповсюдження

вибіркових даних на іншу частину сукупності досліджуваних об'єктів, які самі не були досліджені.

Н

Національне багатство — сукупність створених та нагромаджених матеріальних благ, якими володіє суспільство, а також природні ресурси, що враховані та включені в економічний оборот.

Національний дохід — частина валового національного продукту, заново створена в суспільстві вартість.

Нематеріальні активи — об'єкти, що не мають фізичної основи, але мають вартісну оцінку, дають дохід і використовуються протягом тривалого часу.

Непрямі податки — податки, які входять до складу цін на товари, роботи та послуги, їхній розмір не залежить від доходу платника податку.

Нормативний метод — у фінансовому плануванні передбачає розрахунок фінансових показників на основі встановлення норм і нормативів.

О

Облігація — цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу в передбачений в ньому строк з виплатою фіксованого процента (якщо інше не передбачено умовами випуску).

Об'єктами оподаткування — є доходи (прибуток), додана вартість продукції (робіт, послуг), вартість продукції (робіт, послуг), спеціальне використання природних ресурсів, майно

юридичних та фізичних осіб та інші об'єкти, визначені законодавством України про оподаткування.

Оборотні кошти підприємств — кошти авансовані для формування оборотних виробничих фондів і фондів обігу.

Одиниця оподаткування — одиниця виміру об'єкта оподаткування.

Оренда (лізінг) — передача майна у користування за певну плату і на певний строк.

Основні фонди підприємства — це засоби праці, які тривалий час приймають участь у виробничому процесі, зберігають свою натурально-речову форму і по частинах переносять свою вартість на виготовлений продукт.

Ощадний сертифікат — письмове свідоцтво банку про депонування грошових коштів, яке засвідчує право вкладника на одержання після закінчення встановленого строку депозиту і процентів по ньому.

II

Пеня — міра матеріального впливу на винних у несвоєчасному виконанні грошових зобов'язань, нараховується за кожен день прострочення платежу.

Перевірка — обстеження і визначення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації або їх підрозділів.

Підприємництво — самостійна ініціатива, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку.

Платіжний календар — оперативний фінансовий план підприємства, метою складання якого є прогнозування фінансового стану підприємства на певну дату.

Платники податків і зборів — (суб'єкти оподаткування) — юридичні та фізичні особи, на яких згідно з законами України покладено обов'язок сплачувати податки і збори.

Податкова ставка — встановлена величина податку на одиницю оподаткування.

Податкові пільги — повне або часткове звільнення від податків для певних категорій платників.

Податок — обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня, здійснюваний платниками у порядку і на умовах, що визначаються законами України про оподаткування.

Поточні видатки — витрати бюджетів на фінансування мережі підприємств, установ, організацій і органів, яка діє на початок бюджетного року, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення та інших заходів, що не належать до видатків розвитку.

Прибуток — основний узагальнюючий показник фінансових результатів роботи комерційного підприємства.

Прямі податки — податки, об'єктом оподаткування в яких є дохід, прибуток або майно.

Р

Ревізія — метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірності

обліку і звітності, спосіб документального викриття недостач, розтрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань.

Регулюючі доходи бюджету — доходи, які діляться між окремими бюджетами в певному процентному співвідношенні.

Рентабельність — показник, що характеризує рівень прибутковості підприємства або продукції.

Розподіл прибутку — направлення прибутку на формування доходів бюджетів та на задоволення власних потреб суб'єктів господарювання.

С

Самофінансування — принцип організації господарської діяльності, який передбачає відшкодування видатків по основній діяльності та її розвитку за рахунок власних джерел.

Система оподаткування — сукупність податків і обов'язкових зборів до бюджетів та державних цільових фондів, що справляються у визначеному законами України порядку.

Собівартість продукції — грошовий вираз всіх затрат, пов'язаних з використанням у процесі виробництва і реалізації продукції матеріальних, трудових, природних та інших ресурсів, крім того, включає податки і обов'язкові збори згідно діючого законодавства.

Статутний фонд — сукупність вкладів (у грошовій формі) учасників або власників у майно при створенні підприємства для забезпечення його діяльності в розмірах, визначених установчими документами.

Страхова медицина — метод фінансування видатків по охороні здоров'я.

Субвенції — надання коштів з бюджетів на фінансування конкретних заходів, у випадку нецільового використання коштів підлягають поверненню.

У

Управління фінансами — складова частина управління економікою, діяльність, пов'язана із впливом на процеси розподілу і перерозподілу валового національного продукту, національного доходу і національного багатства.

Ф

Фінанси — економічна категорія, яка відображає відносини, пов'язані з формуванням та рухом фондів грошових коштів.

Фінансова політика — сукупність фінансових заходів, які здійснює держава через фінансову систему.

Фінансова тактика — фінансові заходи спрямовані на вирішення завдань окремого етапу розвитку країни і полягає у зміні форм організації фінансових відносин.

Фінансова система — сукупність окремих сфер і ланок фінансових відносин, які пов'язані між собою, їм притаманні централізовані і децентралізовані фонди грошових коштів, відповідний апарат управління і правове забезпечення.

Фінансова стратегія — основні напрями використання фінансових відносин на тривалу перспективу.

Фінансове планування — один з елементів управління фінансами, діяльність по складанню планів формування, розподілу і використання фінансових ресурсів.

Фінансовий апарат — сукупність всіх організаційних структур, які здійснюють управління фінансами.

Фінансовий контроль — один з елементів управління фінансами, особлива діяльність по перевірці правильності вартісного розподілу валового національного продукту, утворення і витрачання фондів грошових коштів.

Фінансовий механізм — сукупність конкретних форм і методів забезпечення розподільчих та перерозподільчих відносин, утворення доходів, фондів грошових коштів.

Фінансовий план — план формування, розподілу і використання фінансових ресурсів.

Фінансовий ринок — невід’ємний атрибут ринкової економіки, включає ринок банківських позик та ринок цінних паперів.

Фінансові важелі — конкретні форми здійснення процесів розподілу і перерозподілу створеної вартості.

Фінансові резерви — особлива група фондів грошових коштів, в яких зосереджуються кошти, що на деякий час відволікаються з господарського обороту, а використовуються у випадках збоїв у процесі суспільного виробництва.

Фінансові ресурси — доходи і нагромадження, які формуються у юридичних осіб і держави в процесі розподілу і перерозподілу валового національного продукту.

Фінансові санкції — особливі форми організації фінансових відносин, покликані посилити матеріальну відповідальність суб’єктів господарювання у виконанні взятих зобов’язань.

Фінансові стимули — особливі форми організації фінансових відносин, покликані посилити матеріальну

зацікавленість суб'єктів господарювання в досягненні кращих результатів діяльності.

Ч

Чистий прибуток — частина прибутку підприємства, яка залишається в його розпорядженні після сплати податків.

Ш

Штраф — міра матеріального впливу на винних у порушенні законодавства, угод або діючих правил, накладаються, звичайно, в певній грошовій сумі.

Література

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради 28 червня 1996 року. — К.: Видавництво Право. 1996.
2. Закон України Про підприємництво // Діло. - 1998. - № 8.
3. Закон України Про підприємства в Україні // Діло. - 1998. - №10.
4. Закон України Про цінні папери і фондову біржу // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 38.
5. Закон України Про господарські товариства // Діло. - 1998. - № 8.
6. Закон України Про пенсійне забезпечення // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 3.
7. Закон України Про державне мито // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 12.
8. Закон України Про єдиний митний тариф // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 19.
9. Закон України Про об'єднання громадян // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 34.
10. Закон України Про державний внутрішній борг України // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 41.
11. Закон України Про державну допомогу сім'ям з дітьми // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 5.
12. Закон України Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — №13.
13. Закон України Про аудиторську діяльність // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 23.
14. Закон України Про державну податкову службу в Україні" // Діло. - 1998. - № 9..
15. Закон України Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР "Про бюджетну систему Української РСР" // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 26.
16. Закон України Про страхування // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 18.
17. Закон України Про режим іноземного інвестування // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 19.
18. Закон України Про Розрахункову палату Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — №43.
19. Закон України Про внесення змін і доповнень до Закону України "Про плату за землю" // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 45.
20. Закон України Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 51.
21. Закон України Про внесення змін до Закону України "Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів" // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 15.

22. Закон України Про внесення змін до Закону України "Про систему оподаткування" // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 16.
23. Закон України Про податок на додану вартість // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 21.
24. Закон України Про місцеве самоврядування // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24.
25. Закон України Про оподаткування прибутку підприємств // Діло. - 1998. - № 1.
26. Закон України Про Державний бюджет України на 1998 рік // Закон і бізнес. - 1998. - № 6..
27. Закон України Про формування Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 36.
28. Закон України Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 37.
29. Закон України Про збір на обов'язкове соціальне страхування // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 37.
30. Постанова Верховної Ради України Про основні напрями бюджетної політики на 1997 рік (Бюджетна резолюція) // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 38.
31. Постанова Верховної Ради України Про основні напрями бюджетної політики на 1998 рік (Бюджетна резолюція) // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 37.
32. Декрет Кабінету Міністрів України Про прибутковий податок з громадян // Діло. - 1998. - № 13..
33. Декрет Кабінету Міністрів України Про акцизний збір // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 10.
34. Декрет Кабінету Міністрів України Про державне мито // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 13.
35. Декрет Кабінету Міністрів України Про податок на промисел // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 19.
36. Декрет Кабінету Міністрів України Про місцеві податки і збори // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 30.
37. Указ Президента України Про Державне Казначейство України // Діло. — 1995. — № 43.
38. Указ Президента України Про випуск облігацій державної зовнішньої позики України 1995 року // Голос України. — 1995. — 10 жовтня.
39. Указ Президента України Про заходи щодо реформування податкової політики // Урядовий кур'єр. — 1996. — 6 серпня.
40. Указ Президента України Про заходи щодо забезпечення поповнення Державного бюджету та посилення фінансово-бюджетної дисципліни // Урядовий кур'єр. — 1997. — 6 березня.

41. Указ Президента України Про запровадження режиму жорсткого обмеження бюджетних видатків та інших державних витрат, заходи щодо забезпечення надходження доходів до бюджету і запобігання фінансовій кризі // Діло. - 1998. - №4.
42. Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки // Радянська Україна. — 16 листопада 1990 року.
43. Шляхом радикальних економічних реформ. Доповідь Президента України про основні засади економічної та соціальної політики // Діло. — 1994. — № 82.
44. Звернення Президента України Леоніда Кучми до Верховної Ради України 4 квітня 1995 року // Діло. — 1995. — № 28
45. Несплата податків — проблема державної ваги. Виступ Президента України Леоніда Кучми на розширеному засіданні колегії Державної податкової адміністрації 19 квітня 1997 року // Урядовий кур'єр. — 1997. — 22 квітня.

Зміст

Вступ	3
I Сутність фінансів та особливості їх функціонування	4
11 Сутність і функції фінансів	4
12 Фінансові ресурси.....	9
13 Фінансова система	18
14 Фінансова політика	25
II Склад фінансового механізму	32
21 Фінансовий механізм	32
22 Управління фінансами	39
23 Фінансове планування	47
24 Фінансовий контроль	56
III Фінанси суб'єктів господарювання	67
31 Фінанси комерційних підприємств	67
32 Фінанси некомерційних установ і організацій	84
33 Фінанси громадських організацій і доброчинних фондів	91
IV Державні фінанси	95
41 Державний бюджет	95
42 Бюджетний устрій і бюджетна система	103
43 Система оподаткування	113
44 Державні цільові фонди	132
45 Державний кредит	141
Словник використаних термінів	148
Література	160

Навчальне видання

Кириленко Ольга Павлівна

Фінанси

Відповідальний за випуск: Юрій С.І.,
докт. екон. наук, професор ТАНГ

Підписано до друку 28.04.99. Формат 60X84/16.
Папір друкарський № 1. Гарнітура "Times".
Друк офсетний. Тираж 300 прим.

Видавництво "Економічна думка"
282004, Тернопіль-4, вул.Львівська, 11.

Друкарня підприємця Артемчука В.М.
Свід. № 1005 від 11.02.97.
Код 1921002812
282000, м. Тернопіль, вул. Грушевського, 23.